

Drömmen om Italien

Finländares resor till och vistelse i Italien under åren 1895-1951. En trefallsstudie.

Avrai tu l'universo, resti l'Italia a me.

- Giuseppe Verdi (1813-1901)

Maria Åsvik

19572

Avhandling pro gradu

Allmän historia

Handledare: Holger Weiss

Fakulteten för humaniora, psykologi och teologi

Åbo Akademi 2020

**ÅBO AKADEMI – FAKULTETEN FÖR HUMANIORA, PSYKOLOGI OCH
TEOLOGI**

Abstrakt för avhandling pro gradu

Ämne: Allmän historia	
Författare: Maria Åsvik	
Arbetets titel: Drömmen om Italien. Finländares resor till och vistelse i Italien under åren 1895-1951. En trefallsstudie.	
Handledare: Holger Weiss	Handledare:
<p>Finländare har drömt om och rest till Italien i århundraden. Adelsmän, handelsmän, pilgrimer, konstnärer, författare och turister har återvänt gång efter gång – eller har gjort Italien till sitt nya hemland. Syftet med avhandlingen är att söka svar på vad det var som fick finländare att resa till Italien och hur de upplevde landet de kom till. I avhandlingen behandlas vad det var som gjorde att de längtade till Italien och vad – eller vem – resenärerna inspirerades av och hur de fick information och kunskap om Italien. Här behandlas även enskilda resenärers upplevelse av Italien och om deras förväntningar på Italien möttes. Avhandlingen följer tre finländska resenärer – Elin Danielson-Gambogi, Henry Ericsson och Lisbeth Stenius – genom deras brev till nära och kära hemma i Finland. Resenärerna levde under olika tider och reste till och i Italien under olika omständigheter, men alla var finländare som drömde om en tillvaro i Italien.</p> <p>Tidigare forskning om resenärer mellan Norden och Italien har använts som material och bland dem kan nämnas bl.a. Bengt Lewan, <i>Drömmen om Italien : Italien i svenska resenärers skildringar från Atterbom till Snolisky</i>; Sabrina Norlander (red.), <i>Drömmen om Italien : Nordiska resenärer i Södern 1750-1870</i>; Carina Burman, <i>Vi romantiska resenärer : Med Ellen Rydelius i Rom</i>. Källmaterialet avhandlingen baserar sig på består av resenärernas brev och dagböcker samt biografier som skrivits om dem. Baserat på det empiriska källmaterialet och det biografiska materialet blir mina skildringar av dem <i>mikrohistoriska mini-biografier</i>, där personerna i fråga är representanter för kollektivet resenärer.</p>	
Nyckelord: Italien, resa, mikrohistoria, biografi, upplevelse, längtan, 1800-tal, 1900-tal	
Datum:	Sidantal: 82
Abstraktet godkänt som mognadsprov:	

Innehållsförteckning

1. Inledning	4
1.1 Frågeställning och syfte	5
1.2 Material och avgränsning	5
1.2.1 Brev till nära och kära	7
1.2.2 Biografier och dagböcker	9
1.3 Tidigare forskning	11
1.4 Från mikrohistoria till en kollektiv mikrobiografi	13
2. Drömmen om Italien	16
2.1 Guider och inspiratörer	19
2.1.1 Baedeker	22
2.1.2 Emil Zilliacus	25
2.1.3 Ellen Rydelius	28
2.2 Förberedelser	32
2.3 Färdmedel	33
3. Tre finländska Italienresenärer	37
3.1 Elin Danielson-Gambogi	37
3.2 Henry Ericsson	45
3.3 Lisbeth Stenius	51
4. Dröm och verklighet	65
5. Sammanfattning	77
Litteratur och källor	79

1. Inledning

”Mina damer och herrar! Vår väg ska gå till Italien! Till molnfri himmel och milda vindar.” Så inleddes första kapitlet i Sigge Hommerbergs bok *Om ni reser till Italien*.¹ När det gäller Rom specifikt skriver Carina Burman i *Vi romantiska resenärer : Med Ellen Rydelius i Rom* att vi talar om en stad som kanske inte är den största, modernaste, äldsta eller ens den vackraste, men en stad som inte kan undvikas.² Drömmen till, och längtan efter, en molnfri himmel med varma dagar och milda, ljusa nätter är det som först märks då det gäller nordbornas tankar om Italien genom historien. Vid en närmare granskning finns det en hel del djupare förankrade orsaker till varför nordborna har diktat, sjungit och drömt om Italien; landet har genom tiderna setts som ett centrum för kristenheten, antiken, konsten, renässansen, barocken, operamusiken och romantiken. Det har funnits en dragning mellan de nordiska länderna och södra Europa under många århundraden och Italien har varit en aldrig sinande källa för inspiration hos nordiska konstnärer, författare och musiker.³ I resehandböcker, reseskildringar, dagböcker och brev som skrevs under 1800- och 1900-talen syns även tydliga tecken på en fascination inför det liv resenärerna mött i Italien; kommentarer om människors yviga gester, högljudda samtal, livfulla ögon och vänliga – ofta familjära – bemötande av resenärerna, som var okända främlingar.

Grand Tour -resorna, som fick sin början under 1600-talet i England och var förbehållna ett fåtal ur aristokratin, togs efter av adeln i resten av Europa, även i Norden, och utmynnade under 1700-talet i bildningsresor i kombination med turistande. Dessa resor företogs mot slutet av århundradet även av välbeställda borgare. Under 1800-talet började dessa resor bli vanliga bland nordiska författare⁴ och konstnärer och mot slutet av århundradet infattade resorna även sådana som inte nödvändigtvis var välbeställda. Under första halvan av 1800-talet gjordes två uppfinningar som förbättrade möjligheterna att resa; ångmaskinen och järnvägen. Före dessa var man tvungen att använda sig av häst och vagn – eller att rida på hästarna – eller helt enkelt gå till fots, och till havs använde man sig av segelfartyg.⁵ Utvecklingen då det gäller färdmedel syns tydligt i jämförelse mellan olika

---

¹ Sigge Hommerberg, *Om ni reser till Italien* (Malmö 1957), s.13.

² Carina Burman, *Vi romantiska resenärer : Med Ellen Rydelius i Rom* (Stockholm 2016), s. 9.

³ Margherita Giordano Lokrantz, *Italien och Norden. Kulturförbindelser under ett sekel* (Stockholm 2001), s. 10.

⁴ Isa Andrenius, 'En Finländsk romantiker i Rom', *Historiska och litteraturhistoriska studier 37* (Helsingfors 1962), s. 172.

⁵ Göran Andolf, 'Turismen i Historien', *Längtan till landet Annorlunda. Om turism i historia och nutid* (Stockholm 1990), s. 52.

reseguider och handböcker. Böckerna var, precis som dagens reseguider, utformade för att vara till hjälp under planeringsskedet lika väl som under själva resan. Från mitten av 1800-talet började researrangörer dyka upp, begreppet turist myntades och tack vare en förbättrad ekonomi, sänkta priser och fler, och snabbare, färdstätt började massturismen gry för att sedan ta ordentlig fart under 1900-talet.⁶ Pilgrimsresor och handelsresor – eller att människor reste för att utöva något annat yrke – har funnits parallellt med bildningsresorna och upplevelseresorna.

1.1 Frågeställning och syfte

Syftet med avhandlingen är att försöka se förbi hur människor reste och vem som reste och istället fokusera på vad det var som gjorde att finländare, i så stort antal som det faktiskt var, reste till Italien gång på gång – eller för att stanna. Hur såg deras bild av Italien ut, hur föreställde de sig landet de drömde om? Och hur upplevde de det land och de människor de sedan mötte? Många olika underfrågor har kommit till ytan, men jag har valt att fokusera på en tudelad huvudfråga: Vad var det som lockade finländare till Italien vid sekelskiftet och första halvan av 1900-talet, och hur upplevde de sitt nya land? Det finns många finländare avhandlingen hade kunnat behandla men jag har valt att studera tre av dem närmare. Därtill har jag inkluderat personer som skrivit böcker som funnits tillgängliga då de här resenärerna förberedde sig för sina resor.

En av de underfrågor som kommit upp är hur intresset för resorna föddes. Och varifrån fick de information för att förbereda sig för sina resor och hur förberedde de sig? Var det mest vänner och bekanta som berättat om sina resor eller använde de sig av den litteratur som fanns? Andra frågor som lyfts fram är hur man kommunicerar med sina nära och kära under resan och vad som är viktigt att skriva om. Vad berättar man om sina upplevelser i det nya landet för sina nära och kära där hemma?

1.2 Material och avgränsning

Jag hade gärna hittat material som berör *vanliga*, dvs. icke kända, människor som rest till Italien – vilket förekom under denna tidsperiod. Men eftersom materialet som finns att tillgå är sådant som bevarats efter människor som av en eller annan orsak var välkända under sin tid, och eftersom jag inte fick kontakt med någon som bevarat brev efter en Italien-berest släkting som levte i början av 1900-talet, fick jag överge den idén. Jag har valt att göra en trefallsstudie och har använt mig av

---

⁶ A. J. Burkart, S. Medlik, *Tourism. Past, Present and Future* (London 1974), s. 3–31.

brev skrivna av finländska resenärer till någon av deras närstående hemma i Finland, och i ett fall även dagböcker. Jag har också använt mig av en del biografier och memoarer för att få en så tydlig bild som möjligt av personerna i fråga.

De personer jag har studerat är konstnären Elin Danielson-Gambogi (1861–1919), konstnären, grafikern och formgivaren Henry Ericsson (1898–1933) samt diplomatfrun och författaren Lisbeth Stenius (1914–2001). Elin Danielson-Gambogi besökte Italien första gången 1895 och bodde, från 1896, mer eller mindre resten av sitt liv, i Italien. Henry Ericsson gjorde flera resor till Italien – och stannade ibland många månader – under 1920-talet, bl.a. för att studera i Rom. Lisbeth och Göran Stenius besökte Italien första gången 1938, på sin bröllopsresa. Paret flyttade till Rom 1942, på grund av makens arbete vid Finlands beskickning i Vatikanen, och de bodde där till 1951. De personer jag följt är alltså i Italien av olika orsaker och under helt olika tider och förhållanden. Förutom olikheter i ekonomi, familjesituation och vad de har tänkt göra i Italien så ser tiden de lever i helt olika ut: Elin Danielson-Gambogi är där under ryska tiden, Första världskriget och när Finland får sin självständighet; Henry Ericsson är där mellan krigen; Lisbeth Stenius flyttar till Italien mitt under andra världskriget, och stannar där under hela kriget och början av efterkrigstiden. Källmaterialet som berör Lisbeth Stenius finns bevarat i Svenska Litteratursällskapets arkiv i Helsingfors och materialet som berör Henry Ericsson och Elin Danielson-Gambogi finns i handskriftsavdelningen vid Åbo Akademis Bibliotek. De dagböcker jag har haft att tillgå är Lisbeths Stenius dagböcker, och i dessa skriver hon med tydlig, rak och enkel stil. Dock är dagböckerna kortfattade – hon skriver i böcker som bara ger utrymme för några rader varje dag – med redogörelser för dagens händelser och dessa böcker ger sällan utrymme för att skriva något om vad hon tänker eller känner eller hur hon mår, vilket har gjort att jag kunnat använda mig av dem nästan uteslutande för att ha en bättre översikt av händelser. Tidsperioden som behandlats här är 1895-1951, från det att Elin Danielsson-Gambogi skriver sitt första brev hem från Italien till Lisbeth Stenius och hennes familj flyttar hem igen. Alla resenärerna är svenskspråkiga, inte för att jag hade bestämt mig för att forska i just finlandssvenska resenärer utan på grund av att deras brev var lättillgängliga.

Jag har valt att i första hand se på den resandes kommunikation och inte så mycket vilken respons de fick hemifrån. I vissa fall är inte ens svarsbrev bevarade. I det här fallet är det fråga om tre personers handstilar, som är olika varandra i både stil och stavning. Genomgången av materialet har tagit mycket tid i anspråk på grund av det stora antalet handskrivna brev, som tidvis var skrivna med

mycket liten, svårsläslig text – och ingenting finns transkriberat. Mängden brev är dock ett angenämt ”problem” eftersom det betyder att det finns material att tillgå. En annan svårighet med materialet är att det inte finns något sätt att vara helt säker på att alla brev rörande en person finns bevarade, att ett långt uppehåll i brevlödet inte nödvändigtvis betyder att personen inte har skrivit; breven kanske bara inte finns bevarade, eller aldrig kom fram. Det är också möjligt att brev som inte finns bevarade kunde innehålla information som till viss del skulle ändra min tolkning av situationen. Tidsperioden jag har begränsat mig till är från det år Danielson-Gambogi reste till Italien första gången till det år Lisbeth Stenius lämnade Italien, eftersom de personernas brev från Italien tar slut där. Alla brev personerna har skrivit tas inte med i avhandlingen eftersom en del av dem inte innehåller något som känts relevant för frågeställningen, om det t.ex. innehåller upprepningar av vad som sades i senaste brevet eller om brevet i fråga bara handlade om praktiska detaljer rörande något konstverk eller motsvarande.

Jag har använt mig av reseberättelser, reseguider och en del tidigare forskning som målar upp en bild av hur och varför man reste, vart man reste och vad som ansågs viktigt att ses. Jag har använt mig av samtida böcker, de upplagor resenärerna kan ha haft tillgång till. En del av de böcker jag använt mig av är böcker som nämnts av någon av mina studieobjekt eller som på annat sätt lyfts fram som något de hade tillgång till. I kapitel två presenterar jag kort tre av de inspiratörer – Karl Baedeker, Emil Zilliacus och Ellen Rydelius – som gått före och skrivit böcker som på olika sätt högst antagligen influerat de personer jag skrivit om.

1.2.1 Brev till nära och kära

Genom brev kunde människor hålla kontakt med varandra och upprätthålla relationer, då man bodde långt ifrån varandra eller då den ena parten var ute och reste. Brita Planck och Marie Steinrud konstaterar i artikeln *Eliters privata brev som historisk källa* att de olika parterna skapar en känsla av förtrolighet och intimitet genom att imitera det vardagliga samtalet i skrift. Användningen av brev i historisk forskning gör att vi får en möjlighet att *tjuvlyssna* på ett samtal från en tid långt före vi själva funnits. Det är ett sätt att lyfta fram individerna och låta dem själva berätta om sin tillvaro.⁷ Innehållet i breven kan vara osammanhängande och spretigt och t.o.m. skrivet på ett sätt så att det kan vara svårt för en oinvigd att förstå vad brevöföfattaren menar. Det finns källkritiska synpunkter att ta i beaktande i processen. Det viktigaste, om än självklara, är att alla utsagor är subjektiva.

---

⁷ Brita Planck, Marie Steinrud, 'Eliters privata brev som mikrohistorisk källa', *Historisk Tidskrift* 137:3 (2017), s. 465.

Planck och Steinrud skriver att brev därför aldrig kan stå ensamma utan måste analyseras i sin kontext och det sammanhang där de uppkommit; det gäller alltså för forskaren att förstå både den samhälleliga kontexten och kulturen av brevskrivning som kommunikationsform.⁸ Ett av de centrala syftena med att skriva brev är att upprätthålla relationer. Brita Plack skriver i *Kärlekens språk. Adel, kärlek och äktenskap 1750–1900* att brev ersätter det muntliga samtalet och imiterar det vardagliga samtalet och då skapas ”en känsla av intimitet och förtrolighet”. Ett annat av de viktigaste syftena är att förmedla nyheter, konstaterar hon. Man vill hålla sina nära och kära informerade om vad som händer i ens liv och få veta vad som händer hos dem.⁹ Vänskapen tillhör det som människor inte kan leva utan, konstaterade Eva Österberg i *Vänskap – en lång historia*.

Elin Danielsson-Gambogi skrev brev till flera nära och kära på hemmaplan. Jag har valt hennes brev till Victor Westerholm eftersom de var många till antalet och att det enligt mig var tydligt att han var en god vän till henne. Det kom fram i breven bl.a. genom att hon inte verkade hålla tillbaka då det gällde att begära hjälp. Victor Westerholm hade dessutom fått förtroendet att sköta hela hennes ekonomi och att tala för henne i hennes frånvaro. Riitta Konttinen konstaterar i boken *Elin Danielson-Gambogi* att Victor och Hilma Westerholm blev Elin Danielson-Gambogis vänner för livet¹⁰. Victor Westerholms fru, Hilma Westerholm, stod eventuellt ännu närmare Elin Danielsson-Gambogi, men hennes brev har inte gått att få tag på och jag har därför koncentrerat mig på Elin Danielsson-Gambogis brev till Victor Westerholm, där hon också ibland riktar sig till dem båda. Henry Ericsson lämnade efter sig sin fru, och senare sin son, då han gav sig av på sina resor. Jag har valt att använda mig av breven han skrev till sin fru, Quita Björnberg-Ericsson. När det gäller Lisbeth Stenius har jag valt breven hon skrev till sin mamma. I början av Lisbeth Stenius’ tid i Rom var breven adresserade till både hennes mamma och pappa, men hennes pappa dog några månader senare. För Elin Danielsson-Gambogi och Henry Ericsson var brevskrivandet i stort sätt det möjligheten att kunna hålla kontakt med sina nära och kära där hemma, förutom den kontakt man kunde ha genom andra finländare som reste mellan Finland och Italien. Postgången verkar ha fungerat förhållandevis bra, trots långsam frakt och trots att Första världskriget härjade under en del av Elin Danielsson-Gambogis tid där. Hon skrev vid något tillfälle att hon gått miste om ett par brev

---

⁸ Planck, Steinrud, ’Eliters privata brev som mikrohistorisk källa’, *Historisk Tidskrift* 137:3, s. 467.

⁹ Brita Planck, *Kärlekens språk. Adel, kärlek och äktenskap 1750–1900* (Göteborg 2014), s. 93.

¹⁰ Riitta Konttinen & Ulla Savojärvi, *Elin Danielsson-Gambogi* (Tavastehus 1995), s.73, 76.

på grund av postens slarv¹¹. Lisbeth Stenius och hennes man hade, p.g.a. makens befattning, flera olika kommunikationskanaler till sitt förfogande; dels fick de, via Finlands beskickning i Vatikanen, hela tiden nyheter om vad som hände hemma i Finland, dels träffade de hela tiden människor som kom från Finland till Rom och som ofta bar med sig hälsningar till familjen, dels kunde de telegrafera och ibland t.o.m. ringa hem, även om det kunde vara både dyrt och krångligt. Den största delen av kommunikationen upprätthölls ändå genom de personliga breven.

1.2.2 Biografier och dagböcker

I hyllorna i bokhandlarna och bland sortimentet i nätbutikerna finns det otaliga biografier och memoarer, eller självbiografier. Levnadsberättelser fångar människors intresse. ”Dagens människor – vi – är så att säga betagna av levnadsberättelser, och det biografiska berättandet har en tjuskraft” konstaterar Lena Marander-Eklund och Ann-Catrin Östman i inledningskapitlet till antologin *Biografiska betydelser : Norm och erfarenhet i levnadsberättelser*; ”Drivkraften till att berätta om sitt eget liv leder till att biografier, å ena sidan utges och läses, å andra sidan, att erfarenheter beskrivs och nedtecknas då möjlighet ges.¹²” Karin Johannisson konstaterar i *Nostalgia* att ”den subjektiva historien rör sig sida vid sida med den ’stora’ historien”; när människan inte längre kan ha en överblick över mångfalden tar det privata berättandet – de egna berättelserna – över. ”Det är jaget som minns, och vad det minns är sitt eget jag” konstaterar hon.¹³ Irina Paperno beskriver människors fascination för dagböcker i sin artikel *What Can Be Done With Diaries*: ”The success of the diaries of [...] Franz Kafka, Virginia Woolf [...] Anne Frank and Victor Klemperer demonstrate the never-ending fascination diaries holds for readers.¹⁴”

Åsikterna har genom tiderna gått isär då det gäller forskningen kring biografier och andra levnadsberättelser – både om de ska vara en del av historieskrivandet och vilken trovärdighet de ska ges om man använder dem som en del av forskningsmaterialet. Ett problem, som Hans Renders och Binne de Haan tar upp i boken *Theoretical Discussions of Biography : Approaches from History, Microhistory, and Life Writing*, är att författare av *levnadsberättelser* inte alltid har fakta och

¹¹ Elin Danielson-Gambogi till Victor Westerholm 20.4.1898, Viktor Westerholm II, Handskriftavdelningen, Åbo Akademis bibliotek.

¹² Lena Marander-Eklund & Ann-Catrin Östman, 'Inledning', *Biografiska betydelser : Norm och erfarenhet i levnadsberättelser*, red. Lena Marander-Eklund & Ann-Catrin Östman (Hedemora 2011), s. 7.

¹³ Karin Johannisson, *Nostalgia* (Stockholm 2001), s. 155.

¹⁴ Irina Paperno, 'What Can Be Done With Diaries', *The Russian Review* 63 : 4 (Oct. 2004), s. 561.

historisk korrekthet som rättesnöre utan biografierna är istället underställda en ideologisk agenda. Och om de används som en del av ett material kan de användas för att bekräfta en förutfattad mening.¹⁵ Ofta läggs det inte tillräckligt stor vikt vid primärkällor och historisk kontext i biografier och levnadsberättelser. Giovanni Levi problematiserar i ett annat kapitel i samma bok användningen av levnadsberättelser genom att konstatera att det inom t.ex. antropologin funnits en tendens att vilja ge levnadsberättelser och muntliga källor för stor betydelse, och att man genom det – och försök att t.ex. introducera psykoanalys i biografisk-historisk forskning – leder in på en relativistisk stig där individen i slutänden inte bär något ansvar.¹⁶ Hans Renders menar att det är stor skillnad på biografier – eller mikrohistoria – och levnadsberättelser, som han skriver att strävar efter att ”korrigera historien utifrån ett ideologiskt perspektiv”.¹⁷ Levnadsberättelserna ges större tyngd och ses ur en annan synvinkel i Marander-Eklunds och Östmans antologi där utgångspunkten är konstruktivistisk; ”Vi utgår från att verkligheten skapas diskursivt, det vill säga genom specifika sätt att tala om, uppfatta och konstruera den sociala världen. Det innebär också att det finns olika sätt att förstå en händelse eller ett fenomen.¹⁸” Richard D. Browns syn på skrivandet av mikrohistoria landar någonstans mitt emellan: ”We too move beyond the facts in constructing our interpretations, but we move on a short leash. Historical accounts must be based on ’documentary evidence, which has itself been subjected to critical scrutiny’.”¹⁹

Genom biografier får historieforskaren en bild av människan som kanske är ett undantag till det dåtida normativa samhället, eftersom aktörens fria vilja alltid är inblandat. Man får ett lite annat – om än inte motsatt – perspektiv om man har den enskilda aktörens fria vilja i fokus än om man betonar de deterministiska, nödvändiga och undermedvetna elementen – som t.ex. Pierre Bordieu gör, menar Giovanni Levi. Han skriver att historiker tenderar att ge gruppen för stor betydelse när

---

¹⁵ Hans Renders & Binne de Haan, ’Introduction. The Challenges of Biography Studies’, *Theoretical Discussions of Biography : Approaches from History, Microhistory, and Life Writing*, eds. Hans Renders & Binne de Haan (Leiden 2014), s. 2–3.

¹⁶ Giovanni Levi, ’The Uses of Biography’, *Theoretical Discussions of Biography : Approaches from History, Microhistory, and Life Writing*, eds. Hans Renders & Binne de Haan (Leiden 2014), s. 70–71.

¹⁷ Hans Renders, ’The Limits of Representativeness : Biography, Life Writing, and Microhistory’ *Theoretical Discussions of Biography. Approaches from History, Microhistory, and Life Writing*, eds. Hans Renders & Binne de Haan (Leiden 2014), s. 137.

¹⁸ Marander-Eklund & Östman, ’Inledning’, s. 14.

¹⁹ Richard D. Brown, ’Microhistory and the Post-modern Challenge’, *Theoretical Discussions of Biography : Approaches from History, Microhistory, and Life Writing*, eds. Hans Renders & Binne de Haan (Leiden 2014), s. 121.

lika stor vikt borde läggas vid individen.²⁰ ”För att vi ska kunna förstå helheten så behöver vi kunna förstå delarna, och för att förstå dem måste vi förstå helheten” konstaterar Sabina Loriga.²¹

Det har skrivits en hel del böcker om Elin Danielsson-Gambogi och jag har valt att använda mig av två av dem; *Elin Danielsson-Gambogi* skriven av Riitta Konttinen och Ulla Savojärvi och *Konstnärspår* skriven av Riitta Konttinen.²² Jag valde de böckerna eftersom de innehåller mycket information om hennes liv i övrigt, inte endast utgående från hennes konst som jag upplever att många böcker om henne gör. Henry Ericssons liv finns nedtecknad i en bok skriven av hans son, Christoffer H. Ericsson; *Henry Ericsson - Min far*. Boken är baserad på brev, tidningsartiklar, utställningar och på sonens minnen. Lisbeth Stenius skrev sina memoarer, en självbiografi, som heter *Oss människor emellan*. Boken behandlar hennes liv från födseln fram till återvändandet hem efter åren i Italien. Den har varit ett utmärkt komplement till de brev hon skrev till sin mamma. Lisbeth Stenius skrev även dagböcker som jag har fått ta del av. Anteckningarna i dagböckerna är korta sammanfattningar av dagarna, med bara några meningar. Det finns inte mycket i dagböckerna som skulle visa på hur hon kände och upplevde i olika situationer – antagligen på grund av utrymmesbrist, så på det sättet skiljer det sig lite från de beskrivande utläggningar jag föreställde mig att jag skulle hitta.

1.3 Tidigare forskning

Avhandlingen behandlar två olika delar; dels resorna i sig och dels resenärernas upplevelser och känslor kring resorna. Det finns en hel del forskning om människor som rest från nordiska länder till södern genom tiderna, och en bok som ger exempel på konstnärer som reste är *Drömmen om Italien. Nordiska resenärer i Södern 1750–1870*²³. Några har skrivit om resenärer som reser till Spanien från Finland under den här tiden, t.ex. Marie-Sofie Lundströms doktorsavhandling *Travelling in a Palimpsest, Finnish nineteenth-century painters' encounters with Spanish art and culture*. Margherita Giordano Lokrantz har skrivit om kulturutbyte mellan Norden och Italien i

²⁰ Levi, 'The Uses of Biography', s. 72–73.

²¹ Sabina Loriga, 'The Role of the Individual in History : Biographical and Historical Writing in the Nineteenth and Twentieth Century', *Theoretical Discussions of Biography : Approaches from History, Microhistory, and Life Writing*, eds. Hans Renders & Binne de Haan (Leiden 2014), s. 92–93.

²² Riitta Konttinen, Ulla Savojärvi, *Elin Danielsson-Gambogi* (Tavastehus 1995); Riitta Konttinen, *Konstnärspår* (Keuru 1991).

²³ Sabrina Norlander (red.), *Drömmen om Italien : Nordiska resenärer i Södern 1750-1870* (Stockholm 2004).

boken *Italien och Norden. Kulturförbindelser under ett sekel* och redan 1966 kom Bengt Lewan ut med boken *Drömmen om Italien. Italien i svenska resenärers skildringar från Atterbom till Snolinsky*. Liisa Suvikumpu disputerade 2009 och har skrivit om konstnärer och författare i Rom: hennes doktorsavhandling i allmän historia heter *Kulttuurisia Kohtaamisia. Suomalaiset kuvataiteilijat ja Rooma 1800-luvulla* och redan 2004 var hon redaktör för boken *Rooma, Kirjailian kaupunki*. Jag har mest försökt se på vad som lockade finländare till Italien under första halvan av 1900-talet, och hur resenärerna upplevde sitt ”nya land”. Jag har inte hittat forskning om specifikt det här men däremot kommer en del sådant fram i antologin *Italiassa ja Saksanmaalla. Taiteilijoiden ja taiteentuntijoiden matkassa 1840–1930* med Teppo Jokinen och Hanne Selkokari som redaktörer. Dessutom nämns dessa resor i olika biografier över dem som rest – då oftast konstnärer och författare – t.ex. *Helena Westermarck – Intellectets idoga arbetare*, Arne Toftegaard Pedersen; *Tre konstnärinnor – Fanny Churberg, Maria Wiik, Sigrid af Forselles*, Helena Westermarck; *Sigrid Schauman : Med palett och penna*, Camilla Granbacka och *Jag målar som en gud. Ellen Thesleffs liv och konst*, Hanna-Reetta Schreck.²⁴

Matkalla kotona : Kyllikki Villan matkapäiväkirjoista, av Ritva Hapuli, behandlar viljan att resa och resan som ett medel för att återvända och kunna se allt det vanliga och vardagliga – sina nära och kära och sig själv – ur en annan synvinkel. Reseberättelser – *travel writing* – genom historien behandlas i *The Cambridge Companion To Travel Writing* med Peter Hulme och Tim Youngs som redaktörer. Carina Burmans bok *Vi romantiska resenärer : Med Ellen Rydelius i Rom* behandlar både Ellen Rydelius som person, hennes författarskap och liv, och utvecklingen då det gäller färdmedel och reseguider.²⁵

---

²⁴ Marie-Sofie Lundström, *Travelling in a Palimpsest. Finnish Nineteenth-Century Painters' encounters with Spanish Art and Culture* (Åbo 2007); Margherita Giordano Lokrantz, *Italien och Norden. Kulturförbindelser under ett sekel* (Stockholm 2001); Bengt Lewan, *Drömmen om Italien. Italien i svenska resenärers skildringar från Atterbom till Snolinsky* (Lund 1966); Liisa Suvikumpu, *Kulttuurisia Kohtaamisia. Suomalaiset kuvataiteilijat ja Rooma 1800-luvulla* (Helsingfors 2009); Liisa Suvikumpu *Rooma, Kirjailian kaupunki* (Helsingfors 2004); Teppo Jokinen & Hanne Selkokari (toim.), *Italiassa ja Saksanmaalla : Taiteilijoiden ja taiteentuntijoiden matkassa 1840-1930* (Helsingfors 2011); Arne Toftegaard Pedersen, *Helena Westermarck – Intellectets idoga arbetare* (Vasa 2016); Helena Westermarck, *Tre konstnärinnor – Fanny Churberg, Maria Wiik, Sigrid af Forselles* (Helsingfors 1937); Camilla Granbacka, *Sigrid Schauman : Med palett och penna* (Helsingfors 2018); Hanna-Reetta Schreck, *Jag målar som en gud. Ellen Thesleffs liv och konst* (Stockholm & Helsingfors 2019).

²⁵ Ritva Hapuli, *Matkalla kotona : Kyllikki Villan matkapäiväkirjoista* (Åbo 2008); Peter Hulme & Tim Youngs (eds.), *The Cambridge Companion To Travel Writing* (Cambridge 2002); Carina Burman, *Vi romantiska resenärer : Med Ellen Rydelius i Rom* (Stockholm 2016).

Forskning om känslor [relationer, vänskap, kärleksrelationer], upplevelser och erfarenheter har gjorts av bl.a. Eva Österberg, som gett ut boken *Vänskap – en lång historia*, och Karin Johannisson, med bl.a. böckerna *Nostalgia* och *Melankoliska rum*. Ingrid Holmqvist har varit redaktör för antologin *Könsöverskridande vänskap. Om vänskapsrelationer mellan intellektuella kvinnor och män*, som tar upp vänskap mellan könen ur ett idéhistoriskt perspektiv. Detta är intressant just i samband med att en av de kvinnliga resande som tas upp i min avhandling skriver till sin vän som är en man. Den tyske historikern Ute Frevert gav 2011 ut boken *Emotions in History – Lost and Found* där hon går igenom hur vi har behandlat känslorna genom historien. Antologin *Biografiska betydelser : Norm och erfarenhet i levnadsberättelser*, som Lena Marander-Eklund och Ann-Catrin Östman är redaktörer för, nämndes redan i föregående kapitel och *Eletty historia. Kokemus näkökulmana menneisyteen*, som Johanna Annola, Ville Kivimäki och Antti Malinen varit redaktörer för är en annan finländsk bok som är värd att ta upp. Reinhart Koselleck har skrivit boken *Erfarenhet, tid och historia : Om historiska tiders semantik*, och behandlar bl.a. erfarenhet i förhållande till förväntningar. Antologin *Biografiska betydelser. Norm och erfarenhet i levnadsberättelser*, tar upp upplevelser och erfarenheter som föremål för historieforskningen, delvis baserat på den tidigare nämnda boken.²⁶

1.4 Från mikrohistoria till en kollektiv mikrobiografi

Begreppet *mikrohistoria* myntades redan 1959 av George R. Stewart, enligt Carlo Ginzburg, som var en av de forskare som började skriva mikrohistoria och föra in begreppet i den akademiska världen i slutet av 1970-talet.²⁷ Fernand Braudel hade använt uttrycket ungefär vid samma tid, men då med en negativ konnotation. I mitten på 1970-talet tog Giovanni Levi upp *mikrohistoria* som ett nytt grepp på historieforskningen. Det ersatte ordet mikroanalys, som dittills hade använts av en del

---

²⁶ Eva Österberg, *Vänskap – en lång historia* (Stockholm 2007); Karin Johannisson, *Nostalgia* (Stockholm 2001), *Melankoliska rum* (Stockholm 2009); Ingrid Holmqvist (red.), *Könsöverskridande vänskap. Om vänskapsrelationer mellan intellektuella kvinnor och män* (Göteborg / Stockholm 2011); Ute Frevert, *Emotions in History – Lost and Found* (Budapest 2011); Reinhart Koselleck, *Erfarenhet, tid och historia : Om historiska tiders semantik* (Göteborg 2004); Lena Marander-Eklund & Ann-Catrin Östman (red.), *Biografiska betydelser : Norm och erfarenhet i levnadsberättelser* (Hedemora 2011); Johanna Annola & Ville Kivimäki & Antti Malinen (toim.), *Eletty historia. Kokemus näkökulmana menneisyteen* (Tammerfors 2019).

²⁷ George R. Stewart, *Pickett's Charge: A Microhistory of the Final Attack at Gettysburg, July 3, 1863* (Boston 1959); Carlo Ginzburg, 'Microhistory : Two or Three Things I Know about It', *Theoretical Discussions of Biography : Approaches from History, Microhistory, and Life Writing*, eds. Hans Renders & Binne de Haan (Leiden 2014), s.139.

forskare.²⁸ Det nya förhållningsättet till historia, *mikrohistoria*, som förespråkades av Ginzburg och Levi, hade en viktig gemensam nämnare och det var 'the method of clues', skriver Matti Peltonen²⁹. Två tidiga, och två av de mest kända, mikrohistoriska verk är Carlo Ginzburgs bok *Osten och maskarna* och Emmanuel Le Roy Laduries bok *Montaillou*.

Vad är då mikrohistoria? Det finns olika inriktningar och olika forskare lägger tyngdpunkten på olika saker. En inriktning har handlat om att mikrohistoria behandlar en person eller en liten grupp som på något sätt avviker från normen; okända eller udda personer eller fenomen. I Barbara Cains bok *Biography and History* görs sådana antydningar. Matti Peltonen menar att detta är ett otillfredsställande förhållningssätt till mikrohistoria eftersom det bevisligen finns mikrohistoriska verk skrivna om kända människor.³⁰ Enligt Richard D. Brown ligger storheten med mikrohistoria i förmågan att återställa och återskapa händelser ur det förflutna; historikerna utforskar och kopplar ihop ett stort urval av data ur olika källor och lyckas producera ett analytiskt narrativ där människor och abstrakta fenomen påverkar utgången. "Microhistorians are aware that every event embodies an existential moment in which the course of history intersects with individual action; and when participants' past experiences shape their current perceptions, and their behaviour" skriver han.³¹ Hans Renders konstaterar att Matti Peltonen har påbörjat en ny fas av ämnet mikrohistoria genom att föra fram *de normala undantagen* i samhällets marginaler, och att Peltonen förespråkar att man "zoomar in på olika händelser och situationer på ett sådant sätt [...] att individen inte bara blir synlig som en politiker eller artist, utan lika mycket som en invånare i en by eller en medlem av en utökad familj".³²

Vad betyder allt det här för mig och min avhandling? Jag har forskat i tre resenärers liv, men inzoomat på *resenären*; resenärens inspiration, förberedelse, resa, upplevelser, känslor och kommunikation med nära och kära. De tre resenärerna kommer från olika förhållanden, de levde

---

²⁸ Uttrycket fanns med i Fernand Braudels bidrag till *Trait de sociologie* (1958-1960), redigerad av Georges Gurvitch. Ginzburg, 'Microhistory : Two or Three Things I Know about It', s. 141.

²⁹ Matti Peltonen, 'What is Micro in Microhistory?', *Theoretical Discussions of Biography. Approaches from History, Microhistory, and Life Writing*, eds. Hans Renders & Binne de Haan (Leiden 2014), s. 106.

³⁰ Peltonen, 'What is Micro in Microhistory?', s. 116.

³¹ Richard D. Brown, 'Microhistory and the Post-modern Challenge', s. 127, 128.

³² Min översättning av citatet. Renders & de Haan, 'Introduction. The Challenges of Biography Studies' *Theoretical Discussions of Biography*, s.5.

under olika tider – även om de till viss grad överlappade varandra, de reste till och i Italien under olika omständigheter, till olika platser. I avhandlingen kommer det även fram att de upplevde Italien rätt så olika. Men de var alla svenskspråkiga resenärer från Finland som hade en längtan efter, och på olika sätt drömde om, livet i Italien. Baserat på det empiriska källmaterialet och det biografiska materialet blir mina skildringar av dem *mikrohistoriska mini-biografier*, där personerna i fråga är representanter för kollektivet *resenärer*.

2. Drömmen om Italien

På 1800-talet föddes ett starkare intresse för folkliv och landskap³³ och samtidigt skapades en kulturturism där det finns en längtan efter det förflutna, de historiska rötterna, det ursprungliga.³⁴ Detta fick sig uttryck i turism inom det egna landet, men även i en längtan till det Italien som redan länge varit en källa för inspiration för författare och konstnärer.³⁵ Här fanns också en längtan som gick förbi längtan efter ljus och värme och exotisk kultur, och som funnits sedan medeltiden och som fick ny fart; en längtan efter det andliga ursprunget, kristenhetens centrum³⁶, och som även tog sig uttryck i olika slags pilgrimsresor. Det är en orsak som, enligt min uppfattning, gjorde att Lisbeth Stenius och hennes man, Göran Stenius, sökte sig till Italien; längtan efter det andliga, ursprungliga. Samtidigt tog naturupplevelsena för många en plats som religionen haft, i takt med att Norden sekulariserades³⁷. Teppo Jokinen och Hanne Selkokari skriver i inledningskapitlet till *Italiassa Saksanmaalla : Taiteilijoiden ja taiteentuntioiden matkassa 1840-1930* att den största delen av resenärerna som reste till Italien var sådana som drogs mot södern överlag, och de drogs till de gamla konstverken och minnesmärkena i Italiens städer³⁸. Resenärer började så småningom definieras – eller definierade sig själva – i förhållande till begreppet *turist*³⁹.

Italien hade länge romantiserats och idealiserats i konsten och litteraturen och för romantikens resenärer från Norden i början på 1800-talet var italienarna ett exotiskt och ursprungligt folk och man framställde dem gärna som naiva och temperamentsfulla. Gunnarson och Ahlund konstaterar att Italienarna till det yttre sågs som livs levande antiker. De säger vidare att många resenärer upplevde en stor kontrast mellan den idealbild de hade och den verklighet de mötte vid ankomsten

---

³³ Torsten Gunnarson & Mikael Ahlund, 'Drömmen om Italien', *Drömmen om Italien. Nordiska resenärer i Södern 1750–1870*, red. Sabrina Norlander (Stockholm 2004), s. 13.

³⁴ Orvar Löfgren, 'Längtan till landet Annorlunda', *Längtan till landet Annorlunda. Om turism i historia och nutid* (Stockholm 1989), s. 23.

³⁵ Det kan vara bra att komma ihåg att denna längtan gick båda vägarna – Söderns människor levde med en slags nostalgisk längtan till "Il grande Nord", med dess vilda och otämjda natur – och Norden finns med i Italiensk litteratur och konst. Giordano Lokrantz, *Italien och Norden*, s. 10-11.

³⁶ Giordano Lokrantz, *Italien och Norden*, s. 10.

³⁷ Löfgren, 'Längtan till landet Annorlunda', *Längtan till landet Annorlunda*, s. 22.

³⁸ Jokinen & Selkokari, *Italiassa ja Saksanmaalla*, s. 12.

³⁹ Hulme & Youngs, *The Cambridge Companion To Travel Writing*, s. 7.

till Rom, en verklighet som bar tydliga spår av fattigdom och svåra sociala förhållanden.⁴⁰ Det gjordes många försök till att ge en mer realistisk bild av Italien. Bengt Lewan skrev: ”Redan de tidiga resenärerna intog som vi sett i vissa fall en negativ hållning till Italien, men de positiva synpunkterna övervägde, och även om kritiken blev starkare vid seklets mitt så var Italia-romantiken långt ifrån död⁴¹.” Från franskt och tyskt håll hade negativa röster hörts redan från början av 1800-talet, men bland nordiska resenärer var det sällsynt. Den finländska konstnären Alexander Lauréus konstaterade dock i brev till K. J. Fahlcrantz på 1820-talet att man ser att ”här är icke bättre än annorstädes”⁴². Det finns flera exempel från 1800-talet på att resenärer fällde utlåtanden som var negativa i början av sin kontakt med Italien men sedan ändrade sig. Den svenske författaren och professorn B. E. Malmström lät förhastat negativ i breven han skrev då han efter en dags vistelse i Italien konstaterade: ”Med allt detta har jag ännu inte sett Italien i någon vacker dager och tror mig med visshet kunna förutse, att jag aldrig [får] någon entusiasm för detta land...”. Senare reviderade han sin uppfattning och skrev: ”Här är emellanåt så vackert, ja, så över all föreställning ljuvligt, att det gäckar all beskrivning.” Han lämnade Rom i april och menade att det var ett tårfullt avsked från staden där han ”tillbringat så många frid- och njutningsfulla dagar”⁴³. Italienkritikern och upptecknaren Henrik Westin från Skuru i Persböle behövde bara några dagar på sig i Italien för att göra en helomvändning: ”... visst är dess sol strålände härlig och dess himmel blå och visst är det något alldeles särskilt med en solnedgång bakom de toscanska kullarna.”⁴⁴.

Docenten Mikael Ahlund konstaterar att Fredrika Bremer var en av de som försökte ge sig på en mer realistisk beskrivning då den romantiska bilden av Italien började spricka⁴⁵. I sin bok *Lifvet i Gamla Verlden* från 1860 beskrev hon det hon såg under sin resa genom Italien, blandat med redogörelser för traditioner, myter och trosutövningar. Hon beskrev bl.a. hur kraftigt ovädret blir i Italien, att det var tungt och hårt jobb för de fattiga och en blind tiggare som ingen förbarmade sig

---

⁴⁰ Gunnarson & Ahlund, 'Drömmen om Italien' *Drömmen om Italien*, s.13.

⁴¹ Lewan, *Drömmen om Italien*, s. 225.

⁴² Alexander Lauréus brev till K. J. Fahlcrantz, hämtat ur Torsten Stjernschantz *Alexander Laureus* (Helsingfors 1914) s.134. Bengt Lewan, *Drömmen om Italien*, s. 222.

⁴³ Lewan, *Drömmen om Italien*, s. 223, 225.

⁴⁴ Lewan, *Drömmen om Italien*, s. 225.

⁴⁵ Mikael Ahlund, 'Reseskildringarna, gravyrverken och bilden av Italien', *Drömmen om Italien. Nordiska resenärer i Södern 1750-1870*, red. Sabrina Norlander (Stockholm 2004), s. 29.

över.⁴⁶ Hon beskrev de romerska kvinnorna med att de hade ”stadigt hull”, inte ofta var vackra och att de inte var snyggt klädda; ”Drägterna synas mig mindre prydliga och prydanse än flera af våra nordiska.”⁴⁷ Till skillnad från samtidens moderna *turister* trivdes Fredrika Bremer, som behärskade italienska, bäst med att själv gå omkring och upptäcka t.ex. Rom med en karta i händerna⁴⁸. I Rom upptäckte hon ett besynnerligt fenomen; en del av tiggarna var inte fattiga, utan de tiggde för att livet annars skulle vara tråkigt.⁴⁹ Hon skrev om det hon upplevde under resan, både positiva och negativa intryck och erfarenheter. Trots hennes intentioner att ge en realistisk bild och tona ner den romantiska synen på Italien är det ändå, enligt min mening, en positiv och varm bild som växer fram i hennes beskrivningar.

Även om de organiserade resorna, som vi känner till dem idag, började bli vanliga från mitten av 1800-talet så har reseguider och resehandböcker funnits betydligt längre än så. Sigge Hommerberg skriver, i *Om ni reser till Italien*, att ”engelsmannen äter för att leva, italienaren lever för att äta⁵⁰” och sätter, med glimten i ögat, uppmärksamheten på olika förhållanden till mat. En liten detalj som kan verka oviktig, men som visar på en bakomliggande inställning som kan göra att det till en början kan vara svårt att förstå varandra. Skillnaderna i inställningar till livet resulterade ofta i kulturkrockar för resenärerna. I de samtida reseberättelserna lyfts olika situationer fram där resenären upplevt kulturkrockar på olika sätt. Fredrika Bremer beskrev bl.a. hur människor stod längs med gatorna och iakttog olika ekipage som for förbi och konstaterade: ”...’far niente’ anses vara nobelt romerskt tidsfördrif.” Ekipagen som drog förbi väckte hennes uppmärksamhet av en annan orsak. Hon såg fina ekipage med förnäma människor följda av helt andra ekipage – ”en och annan öppen hyrvagn, i hvilken två à tre qvinnor af folket och lika många män af sluskigt utseende sitta, qvinnorna med bart hår” – och hon skrev att ingen verkade bry sig om det, ”man finner det i sin ordning”. Denna jämlikhet skrev hon att man skulle förvåna sig över ”i Europas och äfven i Amerikas fria stater”.⁵¹ Ester Hällström skrev om hur människorna sa *non fa niente* om allting, och ryckte på axlarna, som att det inte spelade någon roll att folk slängde skräp på gatan, eller att

---

⁴⁶ Fredrika Bremer, *Lifvet i gamla världen. Dagboks-anteckningar under resor i söder- och österland. Förra bandet, Andra delen; Italien* (Stockholm 1860), s. 5, 11, 16.

⁴⁷ Bremer, *Lifvet i gamla världen*, s.138.

⁴⁸ Burman, *Vi romantiska resenärer*, s. 66.

⁴⁹ Bremer, *Lifvet i gamla världen*, s.161.

⁵⁰ Hommerberg, *Om ni reser till Italien*, s. 35.

⁵¹ Bremer, *Lifvet i gamla världen*, s. 170.

servitören skurade bord och stolar så yvigt att passerande kunder blev nerstänkta; det tjänade ingenting till att haka upp sig på det. Och på gatorna i Rom hände det sig att människor sjöng för full hals när helst de kände för det, eller att småpojkar tände eld på skräp som låg på gatan, för att värma sina händer vid elden; vad gjorde det? Det var ingen ordning, sådant skulle aldrig hända hemma i Finland. *Non fa niente*. Men Hällström gav inte intryck av att vara irriterad över hur det går till, bara förvånad och fascinerad.⁵² Emil Zilliacus beskrev en komisk situation där ridande soldater ville hedra hans dotter genom att låta hästarna dansa runt på sina bakben framför henne, men det resulterade i att dottern var säker på att de försökte rida över henne.⁵³ Även i reseguiderna var det vanligt att man varnade resenärerna för vad de kunde möta i Italien som de kanske inte var vana vid.

2.1 Guider och inspiratörer

Reseberättelser har alltid funnits i någon form.⁵⁴ Många finländare – och svenskar som bodde och verkade i den östra riksdelen – reste under 1800-talet till och i Italien och skrev ofta ner sina reseberättelser, eller delade med sig på annat sätt av landet de inspirerats av. Författaren och professorn Fredrik Cygnæus (1807–1881) gjorde en lång utrikesresa 1843–1847. En stor del av den tiden tillbringade han i Italien, i olika arkiv, för att samla dittills okända handlingar som rörde Sveriges historia. Hans resa resulterade i ett enda band som gavs ut 1848; *Bidrag till de nordeuropeiska folkens historia, hemtade ur sydeuropeiska källor*. 1889 publicerades hans bok *Literaturhistoriska och blandade arbeten IV*, som bestod av en samling uppsatser som bland annat behandlar hans resor utomlands.⁵⁵ Författaren, brukspatronen och affärsmannen Anders Ramsay (1832–1910), reste i Europa och tillbringade mycket tid i Italien.⁵⁶ Skulptören och professorn

---

⁵² 'Non fa niente' betyder 'det gör ingenting'. Ester Hällström, *Italienska dagar* (Helsingfors 1912), s. 29-30.

⁵³ Emil Zilliacus, *Italienare* (Helsingfors 1930), s. 125–127.

⁵⁴ Hulme & Youngs (red.), *The Cambridge Companion to Travel Writing*, s. 2.

⁵⁵ Matti Klinge, 'Cygnæus, Fredrik', *Biografiskt lexikon för Finland 2, Ryska tiden* (Helsingfors 2009), s. 168–172; Fredrik Cygnæus, *Samlade arbeten. Literaturhistoriska och blandade arbeten IV* (Helsingfors 1889), s. 546–636.

⁵⁶ Maija Hirvonen, 'Ramsay, Anders', *Biografiskt lexikon för Finland 2, Ryska tiden* (Helsingfors 2009), s. 696–698.

Walter Runeberg⁵⁷ (1838–1920) bodde i Rom 1868–1876, skulptören Johannes Takanen⁵⁸ (1849–1885) bodde i Rom från början av 1870-talet fram till sin död och konstnären Eero Järnefelt⁵⁹ (1863–1937) vistades i Italien 1894–1894 och 1897. Senare reste även personer som författaren och läraren Ester Ståhlberg⁶⁰ (1870–1950), historikern och diplomaten Herman Gummerus⁶¹ (1877–1948), författaren Eino Leino⁶² (1878–1926) och författaren Elsa von Born⁶³ (1879–1956) till Italien, bland många andra. Det är tydligt att nordiska författare som redan tidigare rest och skrivit sina reseberättelser påverkade andra resenärer, t.ex. C. A. Ehrensvärd (1745–1800) skrev *Resa till Italien 1780, 1781, 1782* och Cygnæus läste den före sin resa och tog starkt intryck av den⁶⁴.

Greta von Frenckell-Thesleff var gift med Rolf Thesleff, Ellen Thesleffs bror. Hon berättar i sin bok *Gyllene år i det svunna Italien* om hur hennes mammas berättelser om ”det förtrollade landet där luften alltid är ljum och himlen evigt blå” väckte hennes längtan till Italien redan när hon var ett barn och hon beskriver Italien som ett ”drömland och längtansland”⁶⁵. När hon som 18-åring kom till Italien för första gången, i sällskap med sina föräldrar och sin syster bet inget på hennes lyckokänsla trots att hon mötte en lite annan verklighet än hon föreställt sig, genast från första morgonen. Det var mulet och grått och istället för en klar, blå himmel och ljum luft möttes hon av snö och svalka. I sin dagbok skrev hon:

---

⁵⁷ Liisa Lindgren, 'Runeberg, Walter', *Biografiskt lexikon för Finland 2, Ryska tiden* (Helsingfors 2009), s. 744–747; Liisa Suvikumpu, *Rooma, kirjailijan kaupunki*, s. 65.

⁵⁸ Suvikumpu, *Rooma, kirjailijan kaupunki*, s. 18, 65; Marjatta Räsänen, 'Takanen, Johannes', *Biografiskt lexikon för Finland 2, Ryska tiden* (Helsingfors 2009), s. 879–882.

⁵⁹ Riitta Konttinen, 'Eero Järnefelt', *Biografiskt lexikon för Finland 2, Ryska tiden* (Helsingfors 2009), s. 422–424.

⁶⁰ Ester Ståhlberg (1870–1950), f. Hällström, var en finländsk romanförfattare och lärare. Hon gifte sig med Finlands första president, Kaarlo Juho Ståhlberg, 1920. Hon grundade bl.a. en organisation för hemlösa barn 1922 och den organisationen utgör grunden för Finlands Rädda barnen. Markku Tyynilä, 'Ståhlberg, Kaarle Juho', *Biografiskt lexikon för Finland* <<http://www.blf.fi/artikel.php?id=626>>, 4.5.2020; Ester Hällström, *Italienska dagar* (Helsingfors 1912).

⁶¹ Maija Väisänen, 'Herman Gummerus', *Biografiskt lexikon för Finland* <<http://www.blf.fi/artikel.php?id=3204>>, 4.5.2020.

⁶² Maria-Liisa Nevala, 'Eino Leino' *Biografiakeskus*, <<https://kansallisbiografia.fi/kansallisbiografia/henkilo/2833>>, 11.12.2019.

⁶³ Suvikumpu, *Rooma, kirjailijan kaupunki*, s. 23, 26, 32, 33, 35; Elsa von Born, *Italienska intryck* (Helsingfors 1936).

⁶⁴ Suvikumpu, *Rooma, kirjailijan kaupunki*, s. 362.

⁶⁵ Greta von Frenckell-Thesleff, *Gyllene år i det svunna Italien* (Helsingfors 1963), s. 7–9.

Man vet ju att man är i Italien, sin längtans hemland. Livet och stojet på gatorna, smutsiga vackra italienska ungar, svarta ögon, trashankar och skrikhalsar – liv, liv! Jag kände mig så skrattfärdigt glad när vi åkte omkring idag.⁶⁶

Trots den omedelbara lyckan Greta von Frenckell-Thesleff sade sig uppleva så var det först när hon anlände till Rom hon kände att en plats i Italien verkligen fångade henne helt. Efter Rom skulle de vidare till Florens och hon skrev: ”Efter det imponerande Rom [...] måste ju det anspråkslösa Florens bli en oundviklig besvikelse. [...] Och så steg här istället [...] min allmänna lyckoförnimmelse med flera grader!” Tack vare att vädret råkade vara strålande fint och luften varm och skön kunde hon och hennes familj vandra omkring och njuta av tillvaron. I sin bok skrev hon att ”en egendomlig slöja av förtrollning och överklighet” vilade över minnet av dagarna i Florens, mer än 60 år senare.⁶⁷

År 1904 var hon tillbaka i Italien, i Rom och Florens, tillsammans med maken Rolf Thesleff och gravid med deras första barn för en period och de bodde i Italien igen 1925–1930 då Rolf Thesleff var Finlands diplomat i Rom. Greta von Frenckell-Thesleff skrev om längtan de bar med sig de 20 år som förflöt mellan vårdagen 1905 då de lämnade Italien fram till den dag de återvände för att bo där igen. I hennes bok finns en jämförelse mellan Rom vid sekelskiftet med det Rom hon återvände till som turist på 1960-talet, då boken skrevs som beskriver hennes upplevelse av förändringen Rom genomgått under de drygt 60 år som gått sedan hennes första vistelse där.⁶⁸

Reinhart Koselleck har forskat i erfarenhet i förhållande till historia. I boken *Erfarenhet, tid och historia : Om historiska tiders semantik* skriver han att erfarenhet och förväntan får ”det förflutna och framtiden att haka i varandra” och att tidigare erfarenheter förändrar förväntningarna inför en liknande upplevelse⁶⁹. Förväntningarna hos en resenär som kunde resa med en tidigare resenär – eller ta del av en tidigare resenärs berättelse – förändrades utgående från vilken slags erfarenhet den tidigare resenären haft. Alla de resenärer som reste till Italien och har skrivit om sina resor för att inspirera andra blev själv inspirerade av någon som rest före dem. Det kan ha varit någon bekant eller släkting som berättade om sina resor för dem, eller så läste de andra personers reseberättelser. Många av dem har också suttit och bläddrat i reseguider över olika platser, och drömt sig bort. I

⁶⁶ Frenckell-Thesleff, von, *Gyllene år i det svunna Italien*, s. 20.

⁶⁷ Frenckell-Thesleff, von, *Gyllene år i det svunna Italien*, s. 29.

⁶⁸ Frenckell-Thesleff, von, *Gyllene år i det svunna Italien*, s. 43–44, 71.

⁶⁹ Koselleck, *Erfarenhet, tid och historia*, s. 170.

guiderna fick resenärerna hjälp med att hitta i städerna och hjälpsamma tips för en smidig vistelse i den valda staden. Ibland hade resenärer förmånen att få resa tillsammans med någon erfaren resenär, som kunde introducera dem till landet, sederna och människor de lärt känna. Elin Danielson-Gambogi övervägde att ta ett sådant tillfälle i akt redan år 1891, då den danska konstnärinnan Anna Petersen erbjöd henne att följa med till Italien. Ekonomin satte stopp för Elin Danielson-Gambogi den gången.⁷⁰

2.1.1 Baedeker

Karl Baedeker föddes i Essen 1801 och kom från en lång tradition av tryckare och bokförsäljare. Baedeker startade ett förlag i Koblenz 1827 och den första reseguiden – om Koblenz – kom ut 1829. Boken var skriven av någon annan och reviderades av Karl Baedeker. Efter succén med den första boken började han, med hjälp av sina anteckningar från resor han gjort i Europa, ge ut reseguider över flera städer och områden, på tyska. Böckerna innehöll inte bara kartor och idéer om vad man borde se, var man borde äta, vad man skulle resa med utan också vad olika saker kostar, t.ex. hur mycket man skulle betala någon som hjälpte en med väskorna i Koblenz. Område efter område täcktes och varje reseguide var grundad på Karl Baedekers egna resor eller på redogörelser av någon vän han litade fullständigt på. Efter Karl Baedekers död 1859 drevs företaget av hans söner, i tur och ordning. De lyckades bygga vidare på det affärsimperium Karl Baedeker hade lagt grunden till. En stor orsak var att guiderna började ges ut på engelska, och den första kom ut 1861. En *Baedeker* blev en synonym till en guidebok.⁷¹ ”Karl Baedekers små röda volymer var den framväxande turismens viktigaste guideböcker⁷²”, konstaterade Carina Burman, docent i litteraturvetenskap vid Uppsala Universitet, om dem.

Baedekers böcker blev snabbt världsberömda på grund av sin tillförlitlighet och detaljerade noggrannhet och Baedeker hade möjligheten att utvidga sitt imperium på grund av sin förmåga att förändras. För varje ny utgåva tog de bort, eller ändrade, de detaljer som inte längre var relevanta eller riktiga och lade till ny information som var hjälpsam för turisterna – som t.ex. hur solsting bäst

---

⁷⁰ Konttinen & Savojärvi, *Elin Danielsson-Gambogi*, s. 90.

⁷¹ Edward Mendelson, *Baedeker's Universe* <<https://www.ctrarebooks.com/media/baedeker.pdf>> 27.11.2019.

Edward Mendelson är professor i Engelska vid Columbia University. Artikeln på nätsidan publicerades ursprungligen i ”The Yale Review of Books”.

⁷² Burman, *Vi romantiska resenärer*, s. 11.

skulle hanteras eller att turister varnades för tandläkare utan riktig legitimation i Rom.⁷³ Böckerna som rör Italien fanns i omlopp från år 1867 och hade alltså funnits redan i 27 år då Elin Danielson-Gambogi, den första personen som studerats för denna pro gradu, reste till Italien för första gången. De här böckerna, med sin detaljrikedom, är en verklig skatt för en historieforskare!

Baedekers Italien-reseguider⁷⁴ från 1800-talet innehöll aktuella meddelanden med ”bra att veta”-information för resenärerna. Sådan information uppdaterades – togs bort eller lades till – inför varje ny upplaga. I en resehandbok från 1870 stod det t.ex. om fenomenet tiggeri: ”Mendicity, countenanced and encouraged according to the former system of Italian politics, still continues to be one of those national nuisances to which the traveller must habituate himself.⁷⁵” Det förklarades också att detta var något som ivrigt motarbetas av den nya regimen men ändå förekom i samma utsträckning som tidigare i Venedig och många andra, mindre, städer. I *Central Italy and Rome*, från 1881 fanns inte den informationen med längre. Det fanns andra, lite humoristiska detaljer som kom till senare, t.ex. i en guide från 1928 där informationen om vad man ska tänka på när man umgås med Italienare tog upp klädkoden och samtidigt passade på att pika engelsmännen: ”The Englishman is sometimes criticized for thinking that his oldest clothes are good enough for the Continent”. Stycket fortsatte med en instruktion om hur man ska vara klädd när man går på restaurang, och att kvinnor inte fick gå in i kyrkorna utan täckt huvud eller med allt för iögonfallande kläder.⁷⁶

För att visa hur en guide kunde vara upplagd kommer Baedekers *Central Italy and Rome*⁷⁷, från 1881, att sammanfattas kort. I början av boken, efter titelsidan, finns en valutatabell med jämförelser mellan olika länders valuta: Italienska lire ställs mot amerikanska dollar, engelska pund, tyska mark och österrikiska gulden enligt den aktuella kursen. Under valutatabellen finns en kort beskrivning över vad som används för att beskriva olika avstånd i Italien. Före inledningen kommer

---

⁷³ Mendelson, *Baedeker's Universe* <<https://www.ctrarebooks.com/media/baedeker.pdf>> 27.11.2019.

⁷⁴ Detta gäller alla Baedekers guider, men eftersom denna uppsats handlar om Italien så har reseguider som inte behandlar Italien inte granskats närmare.

⁷⁵ Karl Baedeker, *Italy* (Koblenz 1870), s. xiv.

Numreringen på sidorna skrivs med romerska siffror i inledningen av boken och den normala sidnumreringen börjar efter den inledande informationen.

⁷⁶ Karl Baedeker, *Italy : From the Alps to Naples* (Leipzig 1928), s. xxiv.

⁷⁷ Karl Baedeker, *Central Italy and Rome* (Koblenz 1881).

det citat som finns någonstans i början av många – kanske alla – Baedekers Italien-guider, ett citat av den engelske författaren, poeten, filosofen och diplomaten Geoffery Chaucer från år 1380:

Go, little book, God send thee good passage, And specially let this be thy prayere, Unto them all that thee will read or hear, Where thou art wrong, after their help to call, Thee to correct in any part or all.⁷⁸

På citatet följer ett förord där den tidigare nämnda ”bra att veta”-informationen finns. I den här guiden skriver de t.ex. om hotellen: ”In no country does the treatment which the traveller experiences at hotels vary more than in Italy, and attempts at extortion are perhaps nowhere so outrageous.⁷⁹” Baedeker skrev vidare att de märkt, med en asterisk, de hotell som, enligt dem själv, är ”respectable, clean, and reasonable”. Inledningen, som följer på förordet, består av nyttig information om vad olika saker kostar, när det är bäst att resa och hur man bäst planerar sin vistelse. Här hittar läsaren också information om allt fungerar vid ankomsten till landet, språket, allmän säkerhet, kontakt med italienare, hotell, restauranger, affärer, postkontor, kyrkor, muséer, klimatet och vad man ska göra för att undvika att bli sjuk under resan – och vart man skulle vända sig om man ändå blev det. I inledningen finns också en förklaring till hur man beräknar tiden, då italienarna använde sig av 24-timmars klocka, dvs. halv elva på kvällen hette ”halv över 22”⁸⁰. Baedeker tog också med en tabell över händelser som låg nära i historien, ”Chronological Table of Recent Events⁸¹”, som inleddes med valet av påven Pius IX 16 juni 1846 och gick igenom alla viktiga händelser fram till att boken trycktes. Detta visar att Baedeker tog med i beräkningarna att böckerna skulle förnyas och hållas uppdaterade. Inledningen avslutades med ett långt avsnitt om konsten i Italien⁸².

Den första delen av *Central Italy and Rome* behandlar Toscana, Umbrien och Marche mycket kortfattat. Rom och omgivningarna kring Rom tar upp de allra flesta sidorna i boken. Baedeker föreslog rutter för resandet och i varje avsnitt där han beskrev en ny rutt till en ny ort tog han med hur långa avstånden var och hur lång tid det tog att resa dessa avstånd och även priserna för resan. Vid varje ort skrev han vilka turistmål som fanns att besöka på platsen och skrev även en

⁷⁸ Baedeker, *Central Italy and Rome* (1881), s. iv.

⁷⁹ Baedeker, *Central Italy and Rome* (1881), s. vi.

⁸⁰ Baedeker, *Central Italy and Rome* (1881), s. xxvi.

⁸¹ Baedeker, *Central Italy and Rome* (1881), s. xxviii.

⁸² Baedeker, *Central Italy and Rome* (1881), s. xxx.

beskrivning av – och en historisk bakgrund till – dessa turistmål. Det fanns förslag på exkursioner av olika omfattning som resenären kunde göra. De olika städerna och turistmålen i dem beskrevs oftast objektivt, eller i alla fall någorlunda neutralt, men ibland beskrevs de med ett personligt, subjektivt utlåtande. I dessa fall är det tydligt vad Baedeker tyckte var värt ett besök och vad som inte var det och då var rekommendationerna skrivna som ”starka rekommendationer”, och uttrycktes t.ex. såhär: ”A visit to Elba, which is strongly recommended to the scientific traveller and the lover of nature...⁸³”. Ibland skrevs rekommendationerna mer ”i förbifarten”: ”The following churches are also interesting⁸⁴”. Ett negativt utlåtande, som t.ex. det om Civitá Vecchia, kunde låta såhär: ”The town contains little that is interesting.⁸⁵”

För varje ny stad Baedeker ledde besökaren till fanns en beskrivning på var man hittade de bästa hotellen och restaurangerna, var postkontoret fanns och t.o.m. taxi-taxorna⁸⁶. Baedeker skrev också in förslag på hur man skulle planera sin rutt och förslagen på hur man borde planera och resa kunde t.ex. låta såhär: ”Those who wish to see Arezzo and Cortona and arrive at Perugia in one day, had better leave Florence in the afternoon or evening and sleep at Arezzo⁸⁷” Dessutom kunde han väva in både priser och tider i sina tips:

Arrival. Omnibus to the town (1 fr.) in great request, so that no time should be lost in securing a seat (no cabs); to the Albergo di Perugia a drive of 1/i hr., to the top of the hill 25-30 min. (Before the first bend of the road to the left, a good path to the right ascends to the town in 20 min.)⁸⁸

Baedeker placerade även in kartor i böckerna, vid varje ny ort som han rekommenderade för den resande.

2.1.2 Emil Zilliacus

Diktaren, essäisten och professorn Emil Zilliacus (1878-1961) var en av de som skrev reseskildringar som inspiration och vägledning för sina samtida – och efterlevande. Hans böcker

⁸³ Baedeker, *Central Italy and Rome* (1881), s. 13.

⁸⁴ Baedeker, *Central Italy and Rome* (1881), s. 16.

⁸⁵ Baedeker, *Central Italy and Rome* (1881), s. 7.

⁸⁶ Baedeker, *Central Italy and Rome* (1881), s. 21.

⁸⁷ Baedeker, *Central Italy and Rome* (1881), s. 37.

⁸⁸ Baedeker, *Central Italy and Rome* (1881), s. 46.

nämns bl.a. av Lisbeth Stenius i hennes brev till sina föräldrar. Han beskrev platser han besökte med ord som målar upp tydliga bilder för läsaren. Det blir tydligt att han var välbevandrad i konsthistoria och Söders arkitektur.

En av hans reseskildringar heter *Italienare* och i den beskrev han, som namnet antyder, människorna i Italien medan konstverken, arkitekturen och omgivningarna lämnades i bakgrunden. Den första Italienare han lärde känna, under sin första vistelse i Italien var Mariano. Han var deras betjänt i Florens, i huset de hyrde. Han öppnade sig helt för dem och han blev som en del av familjen och de fortsatte att hålla kontakten efter att de lämnat Florens: ”Våra relationer med Mariano blevo icke avbrutna genom vår hemresa. De underhöllos medelst brevväxling, en om inte tät så i varje fall åtminstone från hans sida absolut regelbunden korrespondens.⁸⁹” I boken finns korta utdrag ur något brev och beskrivningar av hur Mariano kommunicerade med dem. Man ser helt tydligt hur Mariano satte dem högt och hade gjort dem till en självklar del av sin familj.⁹⁰ Emil Zilliacus skrev om olika situationer, människor som bemötte honom och hans fru med värme och öppenhet. Det finns bl.a. en beskrivning av en gatuförsäljare som är bra människokännare och litade på honom och hans fru utan att ha träffat dem förr. Han gav dem en ring de var intresserade av och sa att de skulle komma tillbaka nästa onsdag och betala den om de ville ha den⁹¹. Emil Zilliacus förundrade sig över tilliten. Italienarna beskrevs också mer allmänt; hur gästvänliga de är – en främling som kollar att vinet som säljs till dem har tillräckligt hög kvalitet; hur överseende de är då en engelsman blir full och betar sig ”skränigt” ute bland folk; att de är glada och uppsluppna, utan att vara skräniga eller råa⁹². ”Och tjänstvillig och älskvärd som man alltid och överallt är i detta land följde oss vår interlokutör, en av stationskarlarna, till en gård i närheten.⁹³” En av de händelser som verkade ha gjort starkast intryck på honom var gästfriheten han fick uppleva under ett möte med en vinodlare⁹⁴. Han beskrev den heta eftermiddagen mötet ägde rum och tidpunkten på dagen, som han kallade dygnets enformigaste och långrandigaste och mest påfrestande tid i södern, och hur snabbt den hade gått och vilket intryck den lämnat efter sig:

---

⁸⁹ Zilliacus, *Italienare*, s.31.

⁹⁰ Zilliacus, *Italienare*, s. 32–33.

⁹¹ Zilliacus, *Italienare*, s. 111–113.

⁹² Zilliacus, *Italienare*, s. 47–50.

⁹³ Zilliacus, *Italienare*, s. 63.

⁹⁴ Zilliacus, *Italienare*, s. 135–140.

Vad var det som föranlett dessa viltfrämmande män att mot mig uppträda såsom de gjort? All egennyttig beräkning, all beräkning överhuvud var ju fullständigt utesluten. För dem var jag en främling som antagligen för första och sista gången råkat förirra mig till deras avlägsna landsortshåla. [...] Det fanns egentligen ingen annan förklaring än en naturlig vänlighet och älskvärdhet och en nedärvd känsla av gästfrihetsförpliktelse den där tydliga – efter vad jag flerfaldiga gånger kunnat röna – starkare levde kvar hos folket än inom de högre samhällsklasserna, liksom den ju också inom folkliga kretsar på sätt och vis var lättare att efterkomma och förverkliga.⁹⁵

I boken *Italienare* finns också beskrivningar av människomöten som lämnar en dålig eftersmak, som gatuförsäljare som var oförskämda⁹⁶, och även en beskrivning och exempel på italienarnas häftiga temperament⁹⁷ men dessa exempel försvinner i mängden lovord som öses över det italienska folket i resten av boken.

Emil Zilliacus andra bok om Italien heter *Romerska vandringar : och raster vid vinbrunnar och vattenfontäner*⁹⁸. I boken guidades läsaren till alla ”måsten”, för en som ville se Rom, med hjälp av vatten. Han började med att beskriva akvedukterna och deras historia och gick efter det rakt på den kanske mest kända fontänen i Rom; *Fontana di Trevi*. Genom att måla upp historien kring fontänen guidade han läsaren vidare fram längs med många småkällor och avslutade kapitlet vid *Fontana dei Cavalli Marini* i *Villa Borghese*.⁹⁹ I följande kapitel fortsatte han att beskriva områdena kring Roms murar, med Tiberns strand och kvarteren vid Vatikanen med st. Peterskyrkan.¹⁰⁰ Han fortsatte över Gianicolos kulle, till Gettot och till Trastevere samtidigt som han undervisade läsaren om översvämningar som plågat Rom genom historien.¹⁰¹ Hela boken fortsatte i samma stil; han varvade poetiska beskrivningar av det han hade framför sig med korta fakta om platserna. Beskrivningarna målade upp en bild som gjorde det verkligt för läsaren. Bland alla dem som inspirerats och använt sig av den fanns Ellen Rydelius, som nästa kapitel handlar om, och Lisbeth Stenius.

---

⁹⁵ Zilliacus, *Italienare*, s.141–142.

⁹⁶ Zilliacus, *Italienare*, s. 113–115.

⁹⁷ Zilliacus, *Italienare*, s. 115–118.

⁹⁸ Emil Zilliacus, *Romerska vandringar : och raster vid vinbrunnar och vattenfontäner* (Helsingfors 1924).

⁹⁹ Zilliacus, *Romerska vandringar*, s.7–35.

¹⁰⁰ Zilliacus, *Romerska vandringar*, s. 39–57.

¹⁰¹ Zilliacus, *Romerska vandringar*, s. 61–74.

2.1.3 Ellen Rydelius

Ellen Rydelius var en journalist, författare och översättare som skapade den moderna svenska guideboken och kallades i folkmun för *Sveriges Baedeker*. Hon föddes 1885 i en grosshandlarfamilj och växte upp som enda barnet. Hon tog en fil. kand. i moderna språk och fortsatte studierna i Ryssland för att fördjupa sig i det ryska språket. Hon tvingades avbryta sina studier i Ryssland och tidigt axla ansvaret för sin och moderns försörjning på grund av faderns självmord. Hon sökte sig till journalistiken och började också översätta Dostojevskijs böcker till svenska. Hon gifte sig, fick barn och skilde sig efter ett kort äktenskap. Hon tröttnade på livet i Stockholm och flyttade, tillsammans med sin dotter, till Rom.

Vistelsen i Rom blev början till en ny karriär då två gästande väninnor bad henne skriva en guidebok över staden. *Rom på 8 dagar* kom ut 1927.¹⁰² Rydelius visade redan i förordet till boken att hon hade full förståelse för vilken utmaning detta var: ”Denna boks titel är en paradox. Ingen människa kan se Rom på 8 dagar.” Hon fortsatte senare med att konstatera:

’Rom på 10 år’ skulle vara en sann och vederhäftig titel på en guide, men en sådan bok har jag inte förutsättningarna att skriva, och jag tror inte titeln är så lyckad ur försäljningssynpunkt, en visserligen krass, men nödvändig synpunkt. De flesta människor ha nu en gång inte tid att se Rom på 10 år.¹⁰³

Det blev den första i en lång serie av guideböcker. Det som var nytt i hennes guideböcker var att hon koncentrerade sig på hela människan, hon tog med i beräkningen att människor blir trötta, hungriga och törstiga; måltider och pauser fanns schemalagda i böckerna. Hon beskrev varje dag, timme för timme, med förslag på hur resenären kunde gå till väga.¹⁰⁴ Trots att Ellen Rydelius själv var en kvinna som reste på egen hand, tog hand om sig själv och sin dotter, och ansåg sig ”ha lika stor rätt att leva sitt liv som någon man¹⁰⁵” så riktade sig inte hennes bok till kvinnor, antagligen ett val gjort ur försäljningssynpunkt. Kvinnor som var högutbildade var fortfarande ovanligt och

¹⁰² Dag Hedman, Svenskt biografiskt lexikon, *Ellen V Rydelius (-Wägner)*, <<https://sok.riksarkivet.se/sbl/artikel/6275>>, 28.11.2019; Carina Burman, Svenskt kvinnobiografiskt lexikon, *Ellen Victoria Rydelius*, <www.skbl.se/sv/artikel/EllenRydelius>, 28.11.2019.

¹⁰³ Ellen Rydelius, *Rom på 8 dagar* (Stockholm 1927), s. 3.

¹⁰⁴ Hedman, Svenskt biografiskt lexikon, *Ellen V Rydelius (-Wägner)*, <<https://sok.riksarkivet.se/sbl/artikel/6275>>, 28.11.2019. Burman, Svenskt kvinnobiografiskt lexikon, *Ellen Victoria Rydelius*, <www.skbl.se/sv/artikel/EllenRydelius>, 28.11.2019.

¹⁰⁵ Burman, *Vi romantiska resenärer*, s. 88.

bokmarknaden mansdominerad, konstaterade Carina Burman, som har skrivit om Ellen Rydelius och hennes guideböcker.¹⁰⁶

En av de första saker jag lade märke till i läsandet av Ellen Rydelius guide från 1927 var hennes sätt att måla upp en gatubild, och speciellt en *ljusbild* för läsaren. Hon inledde t.ex. hela första kapitlet med att beskriva vilka ljud resenären hör från gatan på morgonen¹⁰⁷. Beskrivningarna tenderar att göra att läsaren upplever sig vara på plats. Carina Burman konstaterade: ”Ofta uppmärksammar Rydelius stadens ljud. De blir en del i målningen av Rom och känns ofta mera påtagliga än de visuella skildringarna.¹⁰⁸” Om reseguiden i övrigt skrev hon: ”Vid mötet med en närmare nittio år gammal bok väntar man sig att den ska vara föråldrad. Rydelius framställning är dock förvånansvärt modern.¹⁰⁹” Hon konstaterade också att det antagligen hade att göra med att Ellen Rydelius skrev på ett inbjudande och kamratligt sätt, helt avvikande från de andra guideböckerna – läsaren var en jämlike som förväntades ha samma grundkunskaper som hon själv. Carina Burman menade att den vänskapliga tonen var en del av orsaken till hennes framgång med reseguiderna.¹¹⁰

Som en del av sina detaljerade tips i *Rom på 8 dagar* nämnde hon lämpliga platser att få sig en matbit sent på kvällen och rekommenderar att man då beställer *pizza*. ”Det är möjligt att det inte för framtiden blir er livrätt, men ibland äter man ju mat av etnografiskt intresse”, konstaterade hon.¹¹¹ Ellen Rydelius böcker var fyllda av skarpsynta iakttagelser och humoristiska inlägg. Hon förberedde läsarna på att bristande språkkunskaper kunde leda till att resenärer åt samma sak varje dag – vilket måste vara den enda orsaken till att någon klagade på maten där – och att läsaren inte ska göra det misstaget att tro att italienarna bara äter pasta. Hon beskrev hur en familj, som var från en svensk småstad, tvingades åka hem efter en vecka i Rom, för att de – enligt egen utsaga – höll på att ”dö av svält”.¹¹² Och på samma sätt gjorde vad hon kunde för att förbereda resenären på andra eventuelle kulturkrockar: ”Svensken, som i sitt land är van vid ordning och strikt punktlighet, blir

---

¹⁰⁶ Burman, *Vi romantiska resenärer*, s. 88.

¹⁰⁷ Rydelius, *Rom på 8 dagar*, s. 5.

¹⁰⁸ Burman, *Vi romantiska resenärer*, s. 79.

¹⁰⁹ Burman, *Vi romantiska resenärer*, s. 75.

¹¹⁰ Burman, *Vi romantiska resenärer*, s. 75, 77.

¹¹¹ Rydelius, *Rom på 8 dagar*, s.146.

¹¹² Rydelius, *Rom på 8 dagar*, s. 29.

först irriterad, men efter en tid har han vant sig vid denna sydländska oförmåga att beräkna tid¹¹³ och fortsatte med att förklara att resenären snart kommer att veta vad han har att rätta sig efter; ”Italienaren är i många avseenden ett stort barn, han säger ofta ”subito”, ”genast”, och menar någon gång om en timme¹¹⁴”.

Skandinaviska föreningen – Circolo Scandinavo – var en mötesplats för många konstnärer, författare och turister. Ellen Rydelius uppmuntrade sina läsare att bli medlemmar så att de kunde få läsa svenska tidningar och få råd och tips inför sin vistelse i Rom. Föreningen blev viktig för henne under hennes vistelser i Rom, och hon var under en period svensk suppleant i styrelsen. Ellen Rydelius ger också utrymme i sin guidebok till Svenska Institutet, som grundades 1925.¹¹⁵

Stadsbilden i Rom förändrades betydligt under Mussolinis tid vid makten. Han såg det som sin uppgift att göra staden magnifik igen, en plats värdig det romerska imperiet. Medeltida bebyggelse rensades bort, de antika ruinerna grävdes fram, ytor frilades och gatorna breddades.¹¹⁶ Många gator försvann och Roms arbetare, som blev utan bostäder, flyttades till nybyggda förorter. Carina Burman konstaterade att det är svårt för en besökare idag att kunna föreställa sig Rom som det såg ut före Mussolini.¹¹⁷ ”Alla tider har sitt Rom och alla Romskildrare beklagar att Rom inte längre är som i deras ungdom.¹¹⁸” Ellen Rydelius var försiktig i sin kritik av Mussolini men i senare upplagor av *Rom på 8 dagar* förstår läsaren att förändringarna inte varit positiva.¹¹⁹

De brev Ellen Rydelius skrev till sin svägerska, Elin Wägner, gav ett positivt och energiskt intryck, trots att hon gick igenom många tunga och svåra perioder, skrev Carina Burman i boken om Rydelius. Hon var en stor optimist, trots livets svårigheter. Hon var övertygad om att resor gjorde människor mer öppna och naiva. I slutet av sina memoarer beskrev hon sin livsfilosofi:

---

¹¹³ Rydelius, *Rom på 8 dagar*, s. 110.

¹¹⁴ Rydelius, *Rom på 8 dagar*, s. 110.

¹¹⁵ Burman, *Vi romantiska resenärer*, s. 46–47, 86.

¹¹⁶ Borden W. Painter Jr., *Mussolini's Rome : Rebuilding the Eternal City* (New York 2005), s. 2.

¹¹⁷ Burman, *Vi romantiska resenärer*, s. 154.

¹¹⁸ Burman, *Vi romantiska resenärer*, s. 44.

¹¹⁹ Burman, *Vi romantiska resenärer*, s. 156–165.

Jag tror att om människorna hade modet att vara sig själva, vara naturliga, öppna för allt det äkta och betydelsefulla i livet, om de sopade bort konventioner och allt slags utanverk, om de inte tänkte så mycket på fasad, parad och standard – avskyvärda ord! – så skulle de vara lyckligare.¹²⁰

I *Rom på 8 dagar* filosoferade Ellen Rydelius över vad som utgör Roms tjusning, eftersom ”man återvänder alltid till Rom, det är vissare än att man återvänder till sin första kärlek”, och hon konstaterade att de böcker som är skrivna om Rom kan ge människor en viss tillfredsställelse – och hjälpa dem att drömma sig tillbaka – när de är uppe i *Ultima Thule*.¹²¹ Det var bullrigt i Rom, men det fanns ändå ingen stad som kunde ha så lugn inverkan på ”upprört sinne eller upprivna nerver”, skrev hon och beskrev hur de ”yttre bullren i centrum” inte betydde något om man mätte det mot ”den inre friden” som uppnås genom konsten och minnen – alltså historien.¹²² Hon skrev att det finns skönare städer som är mer ”enhetligt präglade av en kulturepok” men att för den som levt månader och år i Rom blir staden den plats dit man ständigt återvänder, staden framför alla andra.

Kanske är det så, att alla de döda, som här har diktat, älskat och drömt, som kommit från skilda länder men alla haft ett gemensamt – kärleken till Rom – lämnat kvar något av det fina stoff, som själar skapas av. [...] ... det behöver icke dröja länge, förrän den, som själv är en novis i kunskapen om Rom, skymtar den djupa sanningen i Goethes berömda ord: Den som känner Italien och särskilt Rom väl, han blir aldrig mer verkligt olycklig.¹²³

Ellen Rydelius skrev om alla sina favoritplatser i sin guide; ”Allra vackrast är det att se Rom från Gianicolo strax före solnedgången och sedan dröja en stund för att se ljusen tändas ett efter ett nere i den värld, som heter Rom.¹²⁴” Hennes kärleksfulla beskrivningar av Rom påminner om beskrivningarna i Emil Zilliacus’ bok *Romerska vandringar*, och Carina Burman påpekar likheter mellan deras böcker i *Vi romantiska resenärer : Med Ellen Rydelius i Rom*. Både Emil Zilliacus’ reseberättelser och Baedekers reseguider var hennes inspiratörer och föregångare. Hon har delvis använt båda böckerna som källa. På några ställen i *Rom på 8 dagar* verkar det som att hon har haft *Romerska vandringar* framför sig eftersom likheterna är så stora, enligt Burman. Baedeker nämner hon redan i inledningen – även om det är på ett avståndstagande sätt – och i förbifarten senare i

¹²⁰ Citatet ur Ellen Rydelius memoarer *Leva randigt* (Stockholm 1951), hämtat från Burman, *Vi romantiska resenärer*, s. 56.

¹²¹ Rydelius, *Rom på 8 dagar*, s. 4.

¹²² Rydelius, *Rom på 8 dagar*, s. 6.

¹²³ Rydelius, *Rom på 8 dagar*, s.180.

¹²⁴ Rydelius, *Rom på 8 dagar*, s. 14.

boken: ”... amerikanska turister, som till varje pris måste avpricka sevärdheterna i sin röda bok...¹²⁵”.¹²⁶ Enligt dottern, Ria Wägner, var Ellen Rydelius alltid på språng och var barnsligt intresserad av människor och händelser. Ellen Rydelius var som lyckligast när hon var på upptäcksfärd i någon ny stad.¹²⁷

2.2 Förberedelser

Inför resan var det viktigt att göra upp en resplan. Reseguiderna stod till tjänst med råd inför planerandet av resan. Det kanske mest självklara i reseförberedelserna togs upp som ett hjälpsamt tips i Baedekers guide från 1881: ”The plan of a tour in Italy must of course be framed in accordance with the object which the traveller has in view¹²⁸”. När resenären planerade sin resa var det även viktigt att ta årstider och olika säsonger i beaktande. Om resan företogs vintertid med häst och vagn behövdes en annan förberedelse än om resan företogs sommartid. Både den kallaste vintertiden och den varmaste sommartiden kunde innebära stora utmaningar. I reseguideen från 1881 står det att ingen månad av året kan sägas vara absolut ofördelaktig, men månaderna som rekommenderades var ändå april och maj samt september till november. Om en resenär ändå skulle resa till Italien i den regniga vintertiden så skulle resenären, om möjligt, tillbringa den i en av de stora städerna. ”June, July and August, are hardly suitable for a tour” står det, och förklaringen är hettan; solen som aldrig upphörde att värma, och himlen kunde vara molnfri i många veckor i sträck.¹²⁹ Utan möjlighet att undkomma värmen kunde det vara olidligt att resa under de förhållandena.

Språket var en annan sak resenären behövde ta i beaktande när resan planerades; om man inte kunde Italienska eller Franska – som kunde räcka till i storstäderna eller längs huvudrutterna – fick man vara beredd på att betala *'alla Inglese'*, alltså en betydligt högre avgift än den egentliga kostnaden, på t.ex. hotell och restauranger. Dessutom skulle man undvika att avvika från sin på förhand uppgjorda resplan eftersom det kunde vara svårt att genomföra sådant utan att bli förstådd. I en Baedeker guide från 1928 rekommenderas resenären att använda sig av någon av de resebyråer som

---

¹²⁵ Den röda boken hänvisar till Baedekers böcker, som var röda. Burman, *Vi romantiska resenärer*, s. 64–65; Rydelius, *Rom på 8 dagar*, s. 36.

¹²⁶ Burman, *Vi romantiska resenärer*, s. 100–102.

¹²⁷ Burman, *Vi romantiska resenärer*, s. 57.

¹²⁸ Baedeker, *Central Italy and Rome* (1881), s. xv.

¹²⁹ Baedeker, *Central Italy and Rome* (1881), s. xv.

finns, om resplanen ändå ska slås fast på förhand¹³⁰. Om en resenär ville resa fritt till så låga kostnader som möjligt rekommenderade guiden att resenären lärde sig italienska före resan. Lisbeth Stenius förberedde sig för sin och makens första resa till Italien bl.a. genom att lära sig italienska¹³¹. I Baedekers guide nämns att även om en resenär inte måste ha ett pass för att resa i Italien så kunde det vara till hjälp i vissa situationer, t.ex. om resenären ville kvittera ut brev som skickats till resenären från hemlandet.¹³² Pass och inresevisum krävdes dock till de flesta Europeiska länder, och resenären behövde ta de olika valutorna i beaktande på ett annat sätt än idag då de som reser i Europa kan resa med bank- eller kreditkort i fickan.

För en resenär som ville ha ut så mycket som möjligt av sin resa så var det viktigt att ha kontakter på plats på de orter de skulle tillbringa sin tid, och resenären utrustade sig med de sedvanliga rekommendationsbrevnen före resan.¹³³ Elin Danielson-Gambogi hade ett kontaktnät av konstnärer som hon hade träffat i Finland eller Paris och som antingen vistades eller hade vistats i Italien. Henry Ericsson fick hjälp med kontakter av sin svåger, Axel Boethius, och när Henry Ericsson var i Rom hade han tät kontakt med Skandinaviska föreningen och deras medlemmar. Lisbeth Stenius och hennes man Göran Stenius hade en speciell och privilegerad livssituation på grund av makens arbete vid Finlands beskickning i Vatikanen där kontakter knöts på representationsplan likväl som på personligt plan.

2.3 Färdmedel

Val av färdmedel påverkades av resplanen och samtidigt formades resplanen utifrån de begränsade valen av färdmedel. Ekonomin var en stor faktor i val av färdmedel. Under 1800-talet började diligenser – eller *hästomnibus*, som det också kallades – kombineras med tåg för att ta sig fram långa sträckor på land. Fredrika Bremer nämnde dessa i sina reseberättelser som gavs ut år 1860¹³⁴. Under första halvan av 1800-talet stod valet mellan att ta båt från Sverige till södra Italien eller privat häst och vagn, och hade resenären inte råd med det fick det bli vetturin – hyrd hästdroska

¹³⁰ Baedeker, *Italy : From The Alps To Naples* (1928), s. xiii.

¹³¹ Lisbeth Stenius, *Oss människor emellan* (Jyväskylä 1994), s. 78.

¹³² Baedeker, *Central Italy and Rome* (Koblenz 1881), s. xv-xvi.

¹³³ Juvas Marianne Liljas, 'Från pappas lydige Henric : Pedagogiska perspektiv på det tidiga 1800-talets bildningsresande' *Nordic Journal of Educational History* 6 : 2 2019, s. 84; Lewan, *Drömmen om Italien*, s. 23.

¹³⁴ Bremer, *Lifvet i gamla världen*, s. 4–7, 118–120.

med kusk – eller apostlahästarna.¹³⁵ I journalisten och författaren Nils Arfwidssons reseskildringar, som utgavs 1843, finns en berättelse om hur han hamnade i karantän ombord på en båt som tog honom från en kolerasmittad stad i Frankrike till Livorno i Italien.¹³⁶

Per Ulrik Kernell, en svensk kulturprofil, skrev att han helst skulle resa genom Italien på samma sätt som hemma i Sverige; ”fri oberoende och fullkomligt sin egen herre¹³⁷”. Tullvisitationerna vid de många gränserna mellan de italienska staterna gjorde att det blev krångligt. Om resenären ville resa fritt fanns egentligen bara ett alternativ: att resa med egen häst och vagn, med kusk – men då kostade en månads resa lika mycket som att bo ett helt år i Rom, och var bara ett alternativ för de rika. Ett annat alternativ var att gå till fots, och det skulle Kernell gärna göra, enligt de egna anteckningarna, om det inte vore för risken att bli rånad. Svenskarna var övertygade om att det fanns en reell risk att bli rånad, eller t.o.m. mördad, längs med de Italienska vägarna, men ingen av de svenska resenärerna råkade ut för något sådant, skriver Bengt Lewan i *Drömmen om Italien*. Kernell valde det billigare, och egentligen enda, alternativet; vetturin. Han skrev om hur långsam resa det var; ”minst 3 dagar till en Svensk dagsresa¹³⁸”. Fördelarna med att resa så var att resa, logi och mat var förmånligt ordnat och så kunde man gå halva vägen för att inte bli uttråkad. Nackdelarna var risken för dåligt sällskap på resan och att kusken kunde välja dåliga platser för att övernatta och äta, eftersom de hade gjort överenskommelser på ett sådant sätt som var till fördel för dem själva. En annan utmaning han nämnde var vädret.¹³⁹

På 1880-talet togs en tåglinje i bruk som gick från Paris till Rom och hette *le Train Bleu*¹⁴⁰. I slutet av 1800-talet kunde man åka tåg från Finland till Italien, via st Petersburg och Wien, och Elin Danielson-Gambogi skriver år 1903 till Victor Westerholm att detta verkar vara det billigaste – men

---

¹³⁵ Lewan, *Drömmen om Italien*, s. 85.

¹³⁶ Nils Arfwidsson, *Nord och Söder. Strödda anteckningar under resor emellan Avasaxa och Vesuven åren 1835-1839. Sednare delen* (Stockholm 1843), s. 358

¹³⁷ Per Ulrik Kernell & Christian Stenhammar, *Per Ulrik Kernells Anteckningar under en Resa i Det Sydliga Europa. Utur hans Bref och efterlemnade Dagbok utgifne af C. Stenhammar* (Linköping 1825), s. 155.

¹³⁸ Kernell & Stenhammar, *Per Ulrik Kernells Anteckningar under en Resa i Det Sydliga Europa*, s. 155.

¹³⁹ Lewan, *Drömmen om Italien*, s. 85; Kernell & Stenhammar, *Per Ulrik Kernells Anteckningar under en Resa i Det Sydliga Europa*, s. 155-157.

¹⁴⁰ Burman, *Vi romantiska resenärer*, s. 60.

inte det snabbaste – sättet just då¹⁴¹. Hon skrev om sina planerade resor mellan Finland och Italien i många olika brev till Victor där hon försökte hitta de bästa alternativen¹⁴². Vid sekelskiftet var det vanligast att ta ångbåt från Helsingfors till Lübeck¹⁴³ eller från Åbo till Stockholm och sedan vidare därifrån. I ett brev nämnde Elin Danielson-Gambogi att hon var på Medelhavet, ombord på ångaren Pollux som skulle ta henne till London. I London skulle hon sedan försöka hitta ett ångfartyg som skulle ta henne till Helsingfors¹⁴⁴. Danielson-Gambogi skrev också om lokala transportmedel i Italien, t.ex. hur smidigt det kunde vara att ta sig fram med *bummeltåg*¹⁴⁵.

I Baedekerguiden från 1881 står det att det var lätt att hitta tågresor till ett moderat pris, men att tågen ofta var sena. Det står också att första klass är bekväma – i alla fall så att man står ut med det – men andra klass ”are inferior to those of the German Railways and resemble the English and French¹⁴⁶”. Med ångbåt kunde resenären ta sig mellan norra Italien och t.ex. Civitavecchia, som ligger en bit norr om Rom, och även ner till Neapel. Många av resemålen i reseguiden låg långt ifrån någon järnväg, t.ex. Viterbo, och man måste därför förlita sig på diligenser. Det fanns *Corriere* och *Diligenza*. *Corriere* var en slags postleverans som hade rum för två eller tre passagerare och var dyrare än det andra alternativet, *Diligenza*, som var privata aktörer. Den senare varierade i både pris och komfort men man hade större frihet då kuskarna kunde vara flexibla och avvika från rutten vid behov.¹⁴⁷ 1897 kom ett nytt tillägg i informationen om lokaltrafik i Rom; *steam tramways*¹⁴⁸.

---

¹⁴¹ Elin Danielson-Gambogi till Victor Westerholm 16.10.1903, Viktor Westerholm II, Handskriftavdelningen, Åbo Akademis bibliotek.

¹⁴² Elin Danielson-Gambogi till Victor Westerholm 12.11.1895, Viktor Westerholm II, Handskriftavdelningen, ÅAB.

¹⁴³ Elin Danielson-Gambogi till Victor Westerholm 25.6.1901, Viktor Westerholm II, Handskriftavdelningen, ÅAB.

¹⁴⁴ Elin Danielson-Gambogi till Victor Westerholm 21.12.1902, Viktor Westerholm II, Handskriftavdelningen, ÅAB.

¹⁴⁵ Elin Danielson-Gambogi till Victor Westerholm 14.3.1898, Viktor Westerholm II, Handskriftavdelningen, ÅAB.

¹⁴⁶ Baedeker, *Central Italy and Rome* (1881), s. xviii.

¹⁴⁷ Baedeker, *Central Italy and Rome* (1881), s. xx-xxi.

¹⁴⁸ Baedeker, *Central Italy and Rome* (Koblenz 1897), s. xvi.

1900-talet kom med nya färdmedel, och det syns i de samtida turistguiderna: det dök upp tips för om man färdades med buss, cykel, motorcykel eller bil.¹⁴⁹ I slutet av 1920-talet, blev det allt vanligare att man istället tog bil med sig ombord på båten till t.ex. Lübeck och sedan fortsatte med bilen ner genom Europa. Detta var ett färd sätt som Henry Ericsson och hans sällskap använde sig av på en av de sista Italienresorna.¹⁵⁰ Lisbeth Stenius skrev i sin självbiografi att de 1938 tog ångbåt från Helsingfors till Travemünde, via Reval, och därifrån tåg till Italien¹⁵¹. Det blev en turist-boom efter Första världskriget, skriver Carina Burman; isoleringen under kriget hade gett européerna en större reslust och det ökade välståndet i kombination med de tekniska framstegen gjorde det möjligt för människor att resa. Redan på 1920-talet fanns det internationella flygförbindelser från Sverige.¹⁵² Finland fick sin första civila flygplats 1935, i Artukais i Åbo.¹⁵³ När Lisbeth Stenius reste till Rom med barnen, för att möta upp med maken som rest i förväg, tog de flyg till Stockholm, flyg från Bromma via Malmö till Berlin och sedan tåg från Berlin till Rom. Året var 1942 och tågresan tog 28 timmar.¹⁵⁴

---

¹⁴⁹ Baedeker, *Italy : From The Alps To Naples* (Leipzig 1904), s. xvii; *Central Italy and Rome* (Leipzig 1909), s. xvii; *Italy : From The Alps To Naples* (1928), s. xvii-xviii.

¹⁵⁰ Cristoffer H. Ericsson, *Henry Ericsson min far* (Borgå 2002), s. 129. I boken står det "i slutet av 1930-talet", men detta är inte korrekt eftersom Henry Ericsson avled 1933.

¹⁵¹ Stenius, *Oss människor emellan*, s. 79, 82.

¹⁵² Burman, *Vi romantiska resenärer*, s. 60.

¹⁵³ Fakta om Åbo flygplats <<https://www.finavia.fi/sv/flygplatser/abo/pa-flygplatsen/fakta>>, 19.4.2020.

¹⁵⁴ Stenius, *Oss människor emellan*, s. 144–145.

3. Tre finländska Italienresenärer

De tre resenärerna som presenteras närmare i den här avhandlingen hade några få saker gemensamt; de var finländare som av olika anledningar hade en längtan till Italien och alla tre kände människor som hade rest mellan Finland och Italien. Alla hade bott i Helsingfors, alla pratade svenska och alla tre skrev brev hem till sina nära och kära. I övrigt var det mycket som skilde dem åt inför deras resor till Italien. Elin Danielson-Gambogi var redan en etablerad konstnär när hon reste till Italien första gången, Henry Ericsson reste i första hand dit för att studera konst och Lisbeth Stenius reste dit på bröllopsresa. Andra gången de reste till Italien hade både Henry Ericsson och Lisbeth Stenius familjer; den första lämnade familjen hemma och den andra flyttade till Italien med hela familjen. Elin Danielson-Gambogi var inte gift, men gifte sig senare med en italienare. De reste även under helt olika perioder och under olika ekonomiska förutsättningar. Elin Danielson-Gambogi verkar ha haft en kamp med att få ekonomin att gå ihop under hela sin tid i Italien. Henry Ericsson hade fått ett litet arv efter sin styvfar, som han kunde använda till sin resa, förutsatt att hans fru kunde försörja sig och sonen under tiden han var borta. Lisbeth Stenius och hennes familj klarade sig bra, tack vare makens tjänst, och kunde anställa betjänter. Även kommunikationen hem gjordes under olika förutsättningar för de tre resenärerna, på grund av de olika skeendena, de olika krigen och på grund av att det helt enkelt hunnit gå lite över 40 år mellan Elin Danielson-Gambogis första resa till Italien och Lisbeth Stenius' första resa dit.

3.1 Elin Danielson-Gambogi

Elin Danielson-Gambogi (1861–1919) var en konstnär som var välkänd under sin livstid men som nästan helt glömdes bort efter sin död. I slutet av 1900-talet återupptäcktes hon och fick uppmärksamhet mest för sina kontroversiella kvinnoporträtt. Elin Danielson-Gambogi kom inte från en förmögen familj och hennes far begick självmord när hon var elva år gammal, eventuellt som en följd av de ekonomiska svårigheter familjen hamnat i. Hennes mamma var mån om att barnen skulle få en utbildning och gjorde allt hon kunde för att det skulle bli så. 15 år gammal började Elin Danielson-Gambogi på Finska Konstföreningens ritskola i Helsingfors och fortsatte sedan vid Adolf von Beckers privatakademi. Hennes begåvning blev tydlig tidigt och åren 1883–1885 kunde hon, med hjälp av stipendier, studera i Paris. Hon reste till Italien för första gången 1895 och stannade där i fyra månader och återvände dit 1896 efter en kort period i Finland. Hon besökte hemlandet så ofta ekonomin tillät. Elin Danielson-Gambogi träffade en 13 år yngre man, den italienska konstnären Raffaello Gambogi, och gifte sig med honom 1898. Hon återvände till Finland fyra gånger mellan 1907 och 1913, ibland för längre perioder. En gång besökte hon Finland

tillsammans med sin make. Efter 1913 återsåg Elin Danielson-Gambogi inte Finland och p.g.a. Första Världskriget blev kontakten med hemlandet sporadisk under de sista åren av hennes liv. Hon dog i lunginflammation i Antignano på nyårsaftonen 1919.¹⁵⁵

Victor och Hilma Westerholm var två av Elin Danielson-Gambogis bästa vänner. Hon hade tillbringat några somrar med dem, och andra konstnärer, ute i Önningeby på Åland, och under sina år i Italien var de några av de människor hon skrev mest flitigt till. Hon började ofta breven med ”mina käraste vänner” eller ”käre Victor” och avslutade ibland med ”tillgivna vännen Elin” och liknande. Det verkar som att det var till Victor hon gett förtroendet att ha hand om hennes besparingar i hemlandet och det var också han som hjälpte henne med utställningar hemma i Finland och kontakter med eventuella köpare och beställare av hennes målningar, bl.a. altartavlan till Kimito kyrka.¹⁵⁶ Det som framkommer av breven visar att hon gav honom stort förtroende, både med egendomar, att tala för henne och att dela sina svåraste upplevelser och förtroenden med.

I ett brev till Victor Westerholm skrev Elin Danielson-Gambogi om sina planer på att resa till Italien redan i januari 1895¹⁵⁷. I januari 1896 skrev hon ett brev från Florens och berättade att hon var installerad i sin bostad och att hon inte hade någon eldstad utan fick lov att ha en potta med glödande kol för att hålla värmen. Bostaden hon bodde i bar tydliga spår efter ”den stora jordbävningen¹⁵⁸” och hon hoppades att hon inte skulle behöva uppleva någon jordbävning under den tid hon bodde där. Hon bad dem komma och hälsa på och erbjöd sig att visa dem runt – vilket

---

¹⁵⁵ Konttinen, 'Danielson-Gambogi, Elin' *Biografiskt lexikon för Finland*, <<http://www.blf.fi/artikel.php?id=3344>>. 29.10.2019; Konttinen, *Konstnärspår*, s. 94, 101, 106.

Framkommer delvis ur de brev Elin Danielson-Gambogi skrev till sina vänner Victor och Hilma Westerholm, 15.1.1895 - 17.8.1916, Viktor Westerholm II, Handskriftavdelningen, ÅAB.

¹⁵⁶ I brevet beskrev Elin att hon hade målat Kristus med blå mantel istället för röd, eftersom det stämde bättre överens med hur folk hemma uppfattade det och att Italienarna skulle ha målat Kristus med röd mantel eftersom det var det vanliga förfaringssättet i Italien.

Elin Danielson-Gambogi till Victor Westerholm, Viktor Westerholm II 22.1.1897, 11.2.1897, 8.3.1897, 12.12.1897, 20.4.1898, Handskriftavdelningen, ÅAB.

¹⁵⁷ Elin Danielson-Gambogi till Victor Westerholm 15.1.1895, Viktor Westerholm II, Handskriftavdelningen, ÅAB.

¹⁵⁸ ”Den stora jordbävningen” syftar antagligen på den största jordbävningen som hade drabbat Florens på 400 år. Jordbävningen mätte 5,2 på Richterskalan och det var mest byggnader och monument som förstördes i Florens, medan också människor skadades och förolyckades i byarna runtomkring Florens. Hur många som dog uppges inte.

Jordbävningen i Florens, Aftonposten 21.5.1895; *Jordbävningen i Florens*, Stockholmstidningen 25.5.1895; *Jordbävningen i Italien*, Hufvudstadsbladet 22.5.1895; *Dopo il terremoto di Toscana*, La Stampa 22.5.1895; *Jordbävningarna i Italien*, Nya Pressen 31.7.1895.

de också gjorde, och stannade tre veckor¹⁵⁹. Hon nämnde också att hennes hyresvärdinna var älskvärd.¹⁶⁰ Hon trivdes bra och beskrev sin värdinna – och hennes dotter – som *välmenande* och *söt*. ”De förklara allt emellanåt sin kärlek till mig; som ni hör är förhållandet oss emellan mycket godt, lugnt och fredligt är här även på allt möjligt sätt.”¹⁶¹ Ibland beskrev hon det sköna vädret, de sköna omgivningarna, hur billigt det var att leva där, hur härligt Italien och människorna där var, men hon skrev också om svårigheter med ekonomin, det hårda livet för konstnärer i Italien, hur hårt landet drabbades om skörden slog fel och senare om svårigheterna när posten inte kommer fram som den skulle.¹⁶²

Under sin första tid i Italien hade Elin Danielson-Gambogi ett förhållande med den norska skulptören Gustav Vigeland¹⁶³. I juni 1896 berättade hon att hon flyttat till Antignano och började efter detta nämna en viss italiensk målare som hon blivit bekant med. Hon brukade måla tillsammans med honom och kallar honom till en början ”en duktig kamrat”.¹⁶⁴ Mannen hon träffat var Raffaello Gambogi. Elin Danielson-Gambogi berättade också om att hon umgicks en hel del med mannen och en annan italienare och att de lärt henne att ”åka velociped”¹⁶⁵. I breven till Victor hörde det till ovanligheterna att hon beskrev italienarna eller berättade att hon umgicks med dem, men när hon skulle gifta sig med Raffaello Gambogi beskrev hon hans familj och hur de tagit emot henne med öppna armar. De hade skrivit flera brev till henne redan innan de hade hunnit träffas.¹⁶⁶ Elin Danielson-Gambogi skrev att hon hade kämpat emot sina känslor för den här mannen, dels

---

¹⁵⁹ Elin Danielson-Gambogi till Victor Westerholm 19.1.1896, Viktor Westerholm II, Handskriftavdelningen, ÅAB. Riitta Konttinen, Ulla Savojärvi, *Elin Danielsson-Gambogi* (Tavastehus 1995), s. 160.

¹⁶⁰ Elin Danielson-Gambogi till Victor Westerholm 19.1.1896, Viktor Westerholm II, Handskriftavdelningen, ÅAB.

¹⁶¹ Elin Danielson-Gambogi till Victor Westerholm i slutet av mars 1896, Viktor Westerholm II, Handskriftavdelningen, ÅAB.

¹⁶² Elin Danielson-Gambogi till Victor Westerholm 19.1.1896, 22.6.1896, 19.7.1896, december 1896, 22.1.1897, 14.3.1898, 20.4.1898, 17.4.1899, 9.9.1900, 10.11.1903, november 1903 (nr. 142a-c), 31.8.1905, 27.1.1906, 24.2.1909, 15.4.1912, 27.1 1916, 9.5.1916, Viktor Westerholm II, Handskriftavdelningen, ÅAB.

¹⁶³ Konttinen, *Konstnärspår*, s. 99.

¹⁶⁴ Elin Danielson-Gambogi till Victor Westerholm 22.6 och 19.7 1896, Viktor Westerholm II, Handskriftavdelningen, ÅAB.

¹⁶⁵ Elin Danielson-Gambogi till Victor Westerholm långfredagen 1897, Viktor Westerholm II, Handskriftavdelningen, ÅAB.

¹⁶⁶ Elin Danielson-Gambogi till Victor Westerholm 23.10 1897, Viktor Westerholm II, Handskriftavdelningen, ÅAB.

p.g.a. ålderskillnaden, och hon bad vännerna att inte berätta nyheten om bröllopet till folk hemma eftersom hon var rädd att hennes släktingar och vänner skulle försöka prata henne tillrätta. Det visade sig att det ändå inte var lätt att få alla papper i ordning för att kunna gifta sig, bl.a. måste påven ge tillstånd då Elin Danielson-Gambogi inte var katolik, och hon måste vänta på olika dokument från Finland.¹⁶⁷

Hennes arbete – målningar hon höll på med, engagemang i olika utställningar och försäljning av tavlor – var det som oftast ventilerades i hennes brev till Victor Westerholm. Hon skrev om vilka tavlor hon ville ha med på utställningarna, om transporter och ekonomi runt tavlorna, kommentarer om Victor Westerholms tavlor – och gratulationer när han sålt något eller annars lyckats bra, åsikter om olika tavlor – andras verk – som ställdes ut och tankar om utställningarna i sig.¹⁶⁸ Många av Elin Danielson-Gambogis brev handlade också om att hon ville veta hur det var med alla vänner i hemlandet och hon berättade om vilka finländare hon träffade och umgicks med i Italien, t.ex. Pekka Halonen och hans fru, Hanna Rönnberg och Dora Wahlroos. Även konstnärsparet Eva Topelius-Acke – som var dotter till Zacharias Topelius – och svensken J.A.G. Acke hörde till bekantskapskretsen i Florens, och hon nämnde att hon hört att Jean Sibelius var där just nu; ”... många stiliga nordbor väntas hit i dagarna...” skrev hon till Victor Westerholm.¹⁶⁹ Dock påpekade hon att hon inte umgås mycket med de många finländska och skandinaviska konstnärerna som rörde sig i Florens under den här tiden¹⁷⁰. När Elin Danielson-Gambogi och Raffaello Gambogi under en kort period bodde i Rom skrev hon att det fanns många skandinaver och många finnar i Rom och att skandinaviska föreningen var aktiv. Hon konstaterade att Rom var dyrt och att hon inte fick mycket arbete gjort då det gick tid till så mycket annat.¹⁷¹ Många år senare skrev hon också att hon träffat Sigrid af Forselles som trivs så bra i Florens att hon inte ens vill hälsa på i Finland: ”Ja hon hör till

¹⁶⁷ Elin Danielson-Gambogi till Victor Westerholm, Viktor Westerholm II 23.10.1897, Handskriftavdelningen, ÅAB.

¹⁶⁸ Elin Danielson-Gambogi till Victor Westerholm 2.11.1896 (2 st.), 22.1.1897, 11.2.1897, 8.3.1897, 11.3.1897, långfredagen 1897, 12.12.1897, 20.4.1898, 17.2.1899, 2.5.1899, 8.4.1900, 10.4.1900, 17.4.1900, 29.5.1900, 27.10.1900, 22.4.1901, 2.6.1901, 20.3.1902, 2.4.1902, 15.4.1902, 21.12.1902, 3.3.1903, 24.7.1903, 17.8.1903, 16.10.1903, 25.1.1904, 11.4.1904, 7.9.1904, 7.3.1906, 15.4.1906, 11.9.1906, 31.10.1906, 26.11.1908, 17.1.1913, 8.2.1914, 1.2.1915, 14.3.1915, 27.1.1916, 21.6.1916, Viktor Westerholm II, Handskriftavdelningen, ÅAB.

¹⁶⁹ Elin Danielson-Gambogi till Victor Westerholm slutet av mars 1896, 22.1 1897, 29.5 1900, 27.10 1900, 22.4.1901 Viktor Westerholm II, Handskriftavdelningen, ÅAB.

¹⁷⁰ Elin Danielson-Gambogi till Victor Westerholm 11.3.1897, Viktor Westerholm II, Handskriftavdelningen, ÅAB.

¹⁷¹ Elin Danielson-Gambogi till Victor Westerholm 3.1.1904 Viktor Westerholm II, Handskriftavdelningen, ÅAB.

dem som helt och hållet vant sig från Finland och dess förhållanden. Der har hon nu sin dyra villa på Brändö, som endast ger henne årliga utgifter - den är hon nu speciellt nöjd med". Och fortsatte med att nämna en ung skulptör Aaltonen¹⁷² "eller vad han nu hette", som hade sin ateljé bredvid Sigrids.¹⁷³ Andra finländska konstnärer som under kortare eller längre perioder vistades i Florens, och som Elin träffade, var Ellen Thesleff, Helena Westermarck, Beda Stjernschantz, Axel Gallén, Magnus Enckell, Hugo Simberg och Victor Malmberg och hans hustru. Och när Elin Danielson-Gambogi skulle gifta sig med Raffaello Gambogi firade hon, tillsammans med de sistnämnda, det kommande äktenskapet - i hans frånvaro eftersom han rest i förväg för att göra de sista förberedelserna för bröllopet.¹⁷⁴

Elin Danielson-Gambogis äktenskap med Raffaello Gambogi verkade till en början lyckligt, trots ekonomiska svårigheter, och de trivdes med att leva och arbeta sida vid sida och de hade också en del framgångar i yrket.¹⁷⁵ Dock verkade Elin Danielson-Gambogi ha mer framgång än Raffaello Gambogi och han hade svårt att få någon tavla såld. Hon skrev: "...man får nog hålla hårt i fyrkarna när man händelsevis får tag i dem."¹⁷⁶ I Elin Danielson-Gambogis brev till Victor Westerholm märktes en tydlig förändring i juni 1901. Elin Danielson-Gambogi verkade tyngre och nästan deprimerad. Hon skrev att hon hade haft det tufft men vill inte säga varför. Hon avslöjar att det handlade om ett förtroende som svikits och ansåg att hon rådde för det själv eftersom hon hade litat på fel person. Orsaken var att Raffaello Gambogi hade haft ett förhållande med Elin Danielson-Gambogis goda vän Dora Wahlroos, som hade bott hos dem flera månader.

Raffaello han viste ej huru han skulle reda sig här och skrev sådana vackra brev om sin aktning och kärlek till mig. Påstod att han ej alltid är riktigt normal och deraf alla ledsamheter.

---

¹⁷² Den unge skulptören Aaltonen var högst antagligen Aarre Aaltonen (1889-1980), som studerade vid Accademia di Belli Arti i Florens 1912-1913 och 1920. 'Aarre Aaltonen', *Kuvataiteilijamatrikkeli, Suomen Taiteilija Seura* <<https://kuvataiteilijamatrikkeli.fi/taiteilija/aarre-aaltonen>>. 9.11.2019.

¹⁷³ Elin Danielson-Gambogi till Victor Westerholm 17.1.1913, 22.4.1901 Viktor Westerholm II, Handskriftavdelningen, ÅAB.

¹⁷⁴ Konttinen, Konstnärspår, s. 99.

¹⁷⁵ Elin Danielson-Gambogi till Victor Westerholm, 14.3.1898, 17.2.1899, 10.4.1900, 29.5.1900, Viktor Westerholm II, Handskriftavdelningen, ÅAB.

¹⁷⁶ Elin Danielson-Gambogi till Victor Westerholm, 2.6.1901, Viktor Westerholm II, Handskriftavdelningen, ÅAB.

Ja, det har ju alltid varit hans ursäkt då han har gått för långt. Nog är han nu äfven en helt annan människa igen, men jag är ej densamma jag varit.¹⁷⁷

Under samma period började hon skriva sådant som tydde på att Raffaello Gambogi ville begränsa hennes rörelsefrihet och inte ville att hon längre skulle resa utan honom och vägrade att underteckna de papper som behövdes för att hon skulle få ett pass när hon ville resa till Finland för att vila upp sig, så hon valde att resa på det sätt hon kunde utan pass; med ångbåt till London och sedan båt därifrån till Helsingfors. Hon tyckte att den långa resan gav henne ett bra tillfälle att vila och skrev: ”... jag har ju blifvit så ynkelig krukig och svag”. Hon skrev att hon såg fram emot att träffa dem – Victor och Hilma Westerholm – trots att hon hade jobbiga saker att prata om och att hon så när hade tappat modet på grund av alla ledsamheter, ”och det hade ju varit det bedröfligaste av allt”.¹⁷⁸ Affären hennes man hade haft tog hårt på henne och hon återkom till detta i sina brev under ett par år och skrev om hur svårt det var för henne att bli kvitt giftet Dora Wahlroos gett henne trots att hon försökte. Hon avslutade ett av breven: ”Lefven väl och hafven det godt – jag sjelf kan mera alldrig i lifvet befinna mig väl”.¹⁷⁹ Hon var bedrövad över sitt privatliv och ville inte berätta sanningen för människor i Finland, då hon var hemma på besök, eftersom det var för smärtsamt¹⁸⁰. Efter att ha övervägt skilsmässa, för att, som Elin Danielson-Gambogi skrev till Hilma Westerholm, ”oärlighet är roten till allt ont – jag inser det allt klarare för vart ögonblick jag lever”¹⁸¹, landade hon ändå i att hon skulle stanna hos maken. Hon skrev att hon kände att hon inte kunde lämna honom eftersom han kämpade med mental ohälsa och att hon trodde att hon skulle vara orsaken till hans undergång ”moraliskt och materiellt” om hon gav sig av¹⁸².

I Elin Danielson-Gambogis brev kan man se att hon gärna hade haft sina kära vänner nära. Hon skrev om sin saknad och hur hon hoppades att de skulle kunna träffas snart, antingen hemma i

---

¹⁷⁷ Elin Danielson-Gambogi till Victor Westerholm 15.4.1902, Viktor Westerholm II, Handskriftavdelningen, ÅAB.

¹⁷⁸ Elin Danielson-Gambogi till Victor Westerholm 2.6.1901, 25.6.1901, 15.4.1902, 21.12.1902, Viktor Westerholm II, Handskriftavdelningen, ÅAB.

¹⁷⁹ Elin Danielson-Gambogi till Victor Westerholm 16.10.1903, 31.10.1903, Viktor Westerholm II, Handskriftavdelningen, ÅAB.

¹⁸⁰ Elin Danielson-Gambogi till Victor Westerholm 17.8.1903, Viktor Westerholm II, Handskriftavdelningen, ÅAB.

¹⁸¹ Konttinen, Konstnärspår, s. 104.

¹⁸² Elin Danielson-Gambogi till Victor Westerholm 25.1.1905, 31.8.1905, Viktor Westerholm II, Handskriftavdelningen, ÅAB.

Finland eller i Italien. Ibland verkade de ha planer på att träffas men oftast blev dessa möten inte av.¹⁸³ Hon bad dem, många gånger, att komma och hälsa på och även att de skulle bosätta sig i närheten. När Victor och Hilma Westerholm fick sin första dotter var hon glad för deras skull men konstaterade hon att de rotar sig fastare och fastare så om de ska kunna träffas så är det hon själv och hennes man som måste sätta sig i rörelse.¹⁸⁴ Förutom att hon skrev om relationen till sina vänner, och att hon ofta ville höra hur vänner och bekanta hade det därhemma, skrev hon också om sådant som gjorde henne ledsen och upprörd. Hon beskrev hur svårt det var för henne då Raffaello Gambogi var så dålig på att sköta affärer och senare om hennes sorg över hans mentala ohälsa¹⁸⁵. De nämnda problemen började dyka upp i breven under deras äktenskapskris. Ett exempel på sådant som gjorde henne mera arg än ledsen, och som hon i olika repriser tog upp i sina brev, var att hon hade hört att någon baktalade henne hemma i Finland och spred rykten om henne. Hon bad sina vänner att inte avslöja något för ryktesspridarna som kunde leda till mer skvaller. De två hon hade mest problem med var Hanna Rönnberg, under de första åren hon bodde i Italien, och kaptenskan Malmberg, i samband med Elin Danielson-Gambogis och Raffaello Gambogis äktenskapsproblem¹⁸⁶. Om kaptenskan Malmberg skrev hon:

... Nog har [...] kaptenskan Malmberg [...] åsamkat mig så stora obehag och ledsamheter genom sin brist på finkänsla som hon ådagalagt genom sitt simpla vis att sprida ut vad hon under den svåra kris jag genomgick, fick inblick i. Och då hennes uppfattning tycks vara så simpel och rå i sådana angelägenheter och dessutom den förvrängning som tillkommer när en dylik sak cirkulerar från person till person, så är det nu verkligen en härlig soppa som blivit kokad af alltsamman.¹⁸⁷

---

¹⁸³ Elin Danielson-Gambogi till Victor Westerholm 11.10.1895, 12.11.1895, 22.5.1897, 17.2.1899, 2.5.1899, 20.12.1899, vårvintern 1900 (nr. 117a-b), våren 1900 (nr. 118), 22.4.1901, 31.5.1905, 27.1.1906, 24.2.1909, 17.1.1913, Viktor Westerholm II, Handskriftavdelningen, ÅAB.

¹⁸⁴ Elin Danielson-Gambogi till Victor Westerholm 3.5.1895, 14.3.1898, 8.7.1898, 8.4.1900, 17.4.1900, 9.9.1900, 25.6.1901, 2.8.1901, 15.4.1902, 26.12.1903, 3.3.1903, 22.11.1903, Viktor Westerholm II, Handskriftavdelningen, ÅAB.

¹⁸⁵ Elin Danielson-Gambogi till Victor Westerholm 25.1.1904, 31.5.1905, 2.10.1905, 27.1.1906, Viktor Westerholm II, Handskriftavdelningen, ÅAB.

¹⁸⁶ Elin Danielson-Gambogi till Victor Westerholm långfredagen 1897, 20.12.1899, 29.5.1900, 21.12.1902, 24.7.1903, 16.10.1903, november 1903 (142a-c), Viktor Westerholm II, Handskriftavdelningen, ÅAB.

¹⁸⁷ Elin Danielson-Gambogi till Victor Westerholm 16.10.1903, Viktor Westerholm II, Handskriftavdelningen, ÅAB.

Elin Danielson-Gambogi kunde skriva rakt och tydligt med sina nära vänner, det i hennes brev finns inget som tyder på att hon höll tillbaka. Det sista brevet från henne till Victor Westerholm är daterat 17 augusti 1916 och i det brevet gratulerar hon dem till sonen Thorstens äktenskap¹⁸⁸. Victor Westerholm dog i november 1919 i lunginflammation, precis som Elin Danielson-Gambogi lite över en månad senare.¹⁸⁹

I slutet av 1800-talet höll Italien på att ta platsen som favoritmål från Paris bland konstnärerna. Elin Danielsson-Gambogi bestämde sig för att resa dit via Berlin, på Axel Galléns uppmaning.¹⁹⁰ Innan Elin Danielsson-Gambogi reste till Italien skrev hon till Victor Westerholm att hon vill se Italien i sin höstprakt och se *fruktrikedomen*, och en tydlig frustration över att aldrig komma iväg gav sig till känna i brevet.¹⁹¹ Konstnärer sökte sig ofta till Italien, och andra sydliga länder, på jakt efter *ljuset i södern* eller *romantiken*. I Italien var det antingen det eller helt enkelt antiken eller det klassiska man ville få tag på som konstnär. Elin Danielsson-Gambogi hade varit intresserad av *ljus* i alla former sedan första halvan av 1880-talet och *ljuset* i Italien var helt annorlunda än *ljuset* i Norden och krävde en del anpassning. Förändringen i *ljuset* i hennes tavlor är märkbara från den här tiden.¹⁹²

Min uppfattning om Elin Danielsson-Gambogi är att hennes längtan till Italien låg ännu djupare än längtan efter *ljuset* – i alla fall om vi menar det ytliga, synliga *ljuset*. Det var som att hon *kom till liv* på ett annat sätt när hon var i Italien. Hon kände sig hemma och mera *som sig själv* där, trots olika svårigheter hon stötte på; ekonomiska svårigheter, sjukdom och en otrogen make. I ett citat av Elin Danielsson-Gambogi som Ulla Savonjärvi tagit upp i boken *Elin Danielsson-Gambogi* skriver Danielsson-Gambogi om sin längtan till södern och om hur hon ”harmoniseras” mera med naturen och folks temperament i Italien än hemma i Finland, och att hennes rötter blir mer och mer rotade i

---

¹⁸⁸ Elin Danielson-Gambogi till Victor Westerholm 17.8.1916, Viktor Westerholm II, Handskriftavdelningen, ÅAB.

¹⁸⁹ Aimo Reitala, 'Westerholm, Victor', *Biografiskt lexikon för Finland*, <<http://www.blf.fi/artikel.php?id=4160>>. 5.5.2020; Konttinen, 'Danielson-Gambogi, Elin', *Biografiskt lexikon för Finland*, <<http://www.blf.fi/artikel.php?id=3344>>. 11.11.2019.

¹⁹⁰ Konttinen & Savojärvi, *Elin Danielsson-Gambogi*, s. 156.

¹⁹¹ Elin Danielson-Gambogi till Victor Westerholm 21.10.1895, 12.11.1895, Viktor Westerholm II, Handskriftavdelningen, ÅAB.

¹⁹² Konttinen & Savojärvi, *Elin Danielsson-Gambogi*, s. 161.

Italien¹⁹³. Det finns tecken på en konflikt hemma i Finland¹⁹⁴, som hon antagligen ville komma undan. Det är svårt att veta om längtan till Italien började med ett behov av att fly konflikten eller om konflikten bara gjorde att hon kom iväg snabbare, om det alls hänger ihop eller bara råkar sammanfalla.

Mitt källmaterial visar att Elin trivdes i Italien, hon tog lätt till sig italienarna – även om hon under perioder nästan uteslutande umgicks med nordbor som befann sig i trakterna kring Florens – och hon gjorde Italien till sitt hem. Hon längtade efter sina nära och kära hemma i Finland, men de enda gångerna hon pratade om att flytta hem var under den tyngsta perioden av hennes äktenskap, när hon ville komma undan det som gjorde ont.

3.2 Henry Ericsson

Konstnären, grafikern och formgivaren Henry Ericsson (1898-1933) var son till en rysk löjtnant, med svensk bakgrund, som dog bara ett år efter sonens födelse. Efter fadern, Alexander Ericssons, död drev Henry Ericssons svenska mamma, Valeriana Aspling, en sybehörsaffär i S:t Mickels för att försörja sig och barnen, men gifte sig senare med en apotekare, Adriel Vatanen. I och med äktenskapet tryggades barnens uppväxt och utbildning. Henry Ericsson inledde konstnärsstudier i Helsingfors som 17-åring och studerade tills kriget kom i vägen. Han gifte sig 1919 med guvernörsdottern Maria Dolores Louisa Björnberg, kallad Quita och de fick en son, Christoffer, 1920. Genom Quita Björnberg-Ericssons stora släkt fick han kontakt med många intellektuella och konstnärer och han uppskattades av många. Bland dessa fanns systrarna Ellen och Gerda Thesleff, Axel Boethius och Louise Lybeck. Under det tidiga 1920-talet fick Henry Ericsson en del uppmärksamhet internationellt och det blev även synligt i den inhemska pressen.¹⁹⁵ Han reste till Italien flera gånger under 20-talet och bodde och studerade tidvis där. Åren före sin död ansågs han en av Finlands mest lovande unga konstnärer. Han omkom, tillsammans med sin fru och två vänner, i en bilolycka 1933.¹⁹⁶

---

¹⁹³ Konttinen & Savojärvi, *Elin Danielsson-Gambogi*, s. 155.

¹⁹⁴ Konttinen & Savojärvi, *Elin Danielsson-Gambogi*, s. 156.

¹⁹⁵ Ericsson, *Henry Ericsson min far*, s. 42.

¹⁹⁶ Ericsson, *Henry Ericsson min far*, s.11–13, 23–26, 37, 47–50, 59, 175–177; Erkki Anttonen, 'Ericsson, Henry', *Biografiskt lexikon för Finland*, <<http://www.blf.fi/artikel.php?id=7916>>. 12.11.2019.

Henry Ericsson gav sig av på en bildningsresa i Europa 1921, till Spanien och Italien, med hjälp av ett litet arv efter styvfadern som avlidit i en olycka. Det som lockade honom mest med Italien, inför hans första resa, var att få uppleva naturen och miljön, och de städer han riktade in sig på var i första hand Florens och Rom¹⁹⁷. Quita Björnberg-Ericsson stannade hemma och försörjde sig själv och sonen under tiden. Efter en månads avstickare till Paris och ett par veckors vistelse i Spanien med Quita Björnberg-Ericssons släkt landsteg han 30 maj i Genua – ”den första av många konstnärligt viktiga inresor” – och han såg många platser i Italien under vägen till Rom där han sin första resa stannade endast tre dagar. I biografien står det såhär om hans resa i Europa: ”Paris attraherade såsom ett magiskt namn, men Italien och särskilt Rom med omgivningarna – campagnan och bergen – blev för honom ett annat hemland, som han längtade till från hemlivets vardag.¹⁹⁸ Lite över ett år senare, i november 1922, var han tillbaka i Rom för ett halvt år – Quita Björnberg-Ericsson och Christoffer Ericsson anslöt sig till honom i Rom i februari 1923. Han hade siktet på att skaffa sig utbildning i muralmålning hos specialisten och professorn Venturini-Papari. Efter ett avbrott på ca 9 månader, då hela familjen var på andra platser i Italien och nästan ett halvt år i Paris, återvände familjen hem och han till Rom för några månader.¹⁹⁹

Henry Ericssons första brev till sin fru, Quita Björnberg-Ericsson, från Italien skrev han under sin första resa dit, 1921. Brevet innehöll bl.a. en skiss över utsikten från Henry Ericssons hotellrum i Siena och det var det enda från Italien under den resan och som hittas i arkivet²⁰⁰. Vissa perioder skrev han ofta till Quita Björnberg-Ericsson, när de var åtskilda, men under andra perioder kunde det gå en månad innan han hörde av sig. Sin andra vistelse i Italien skrev han brev – eller kort – hem ungefär varannan dag. Henry Ericsson verkade inte speciellt imponerad av Rom eller italienarna. I sina brev till sin fru skrev han: ”Ännu tycker jag inte om Rom. Förfärligt bullersamt”, och han fortsatte med att säga att han trodde att han måste vara i Rom länge innan han skulle börja tycka om det. Dessutom tyckte han att människorna var så eleganta så att han kände sig som en stråtrövare.²⁰¹ I ett annat brev skrev han att italienare var opålitliga och inte lämpliga till att ta hand

¹⁹⁷ Ericsson, *Henry Ericsson min far*, s.47.

¹⁹⁸ Ericsson, *Henry Ericsson min far*, s.48.

¹⁹⁹ Ericsson, *Henry Ericsson min far*, s. 47–50, 59.

²⁰⁰ Henry Ericsson till Quita Björnberg-Ericsson 26.6.1921, Björnberg-Ericsson, Quita II, Handskriftavdelningen, ÅAB.

²⁰¹ Henry Ericsson till Quita Björnberg-Ericsson 11.12.1922, Björnberg-Ericsson, Quita II, Handskriftavdelningen, ÅAB.

om barnen; detta hade han hört av sin tyska städerska. Dessutom hade han blivit dåligt bemött på banken och klagade över det: ”Rom var förstört för ett par dagar”. Han konstaterade att han fortfarande inte gillade Rom speciellt bra, att han inte hade hittat det han sökte efter; romantiken – vilken han ett par år senare skrev att han hittade i Anticoli Corrado.²⁰² Under vistelserna i Rom verkade han inte ha umgåtts med italienare alls, utan hade mest kontakt med människor via Skandinaviska föreningen. Detta kan ha berott på svaga språkkunskaper²⁰³. Ett undantag nämndes, då han skriver om en änka han och hans familj ska hyra lägenhet av och hur hon och hennes vän redan ser dem som sin familj.²⁰⁴

Henry Ericsson började ofta sina brev till Quita Björnberg-Ericsson med ”min käraste”, eller något liknande och skrev ibland mer detaljerat om deras kärlek till varann, och han skrev om hur mycket han längtade efter henne och sonen och hur skönt det ska bli att komma hem till dem. Vid några tillfällen berättade han hur jobbigt det kunde kännas när han väntade på brev och det inte kom något den dagen och hur högtidligt det kändes när han hade fått brev och skulle öppna dem. Vid ett par tillfällen verkar han behöva lunga ner frun som oroar sig för att han flirtar med andra kvinnor, men det verkar inte ha varit ett stort problem.²⁰⁵

När det gäller Henry Ericssons vistelser i Italien framkommer det inte, i breven till hans fru, om han hade böcker till inspiration och hjälp eller varifrån han fick idéer och tips. I biografien om honom, *Henry Ericsson. Min far*, kommer det däremot fram att han på olika platser besökt traditionella turistmål och det tyder på att han hade någon slags guide han följde. I boken står det att han köpt litteratur för att lära känna Rom, men det framkommer inte vilken. I Toscana hade han besökt sevärdheter som syskonen Thesleff tipsat honom om och han fick, under alla sina resor i Italien, hjälp med tips och kontakter av sin svåger, Axel Boethius; föreståndare för Svenska Rominstitutet.²⁰⁶ Christoffer H. Ericsson skrev att vintern 1923 blev en målmedveten introduktion till staden Rom för Henry Ericsson. Före det hade han, i förhållande till staden, mest drivit omkring

²⁰² Henry Ericsson till Quita Björnberg-Ericsson 16.12.1922, 2.4.1924, Björnberg-Ericsson, Quita II, Handskriftavdelningen, ÅAB.

²⁰³ Ericsson, *Henry Ericsson min far*, s.57 och 59.

²⁰⁴ Henry Ericsson till Quita Björnberg-Ericsson 24.12.1922, Björnberg-Ericsson, Quita II, Handskriftavdelningen, ÅAB.

²⁰⁵ Henry Ericsson till Quita Björnberg-Ericsson 1.1.1923, 24.3.1924, 26.3.1924, 30.3.1924, 8.4.1924, 5.4.1924, 11.4.1924, Björnberg-Ericsson, Quita II, Handskriftavdelningen, ÅAB.

²⁰⁶ Ericsson, *Henry Ericsson min far*, s.49.

som en turist utan mål. Han hade köpt böcker, innan och under resan, och bland dem fanns Henrik Schücks *Rom, en vandring genom seklerna* i två band. Urvalet böcker visar, skrev C. H. Ericsson, att antiken inte verkar ha intresserat Henry Ericsson utan att han istället fångades av renässansen och barocken ”med dess effektsökeri”.²⁰⁷

Henry Ericsson spenderade två olika perioder i Anticoli Corrado²⁰⁸, en bergsby i närheten av Rom. När han skrev till sin fru beskrev han sin upplevelse med helt andra ord än när han skrev brev från Rom. Efter första hela dagen i byn skrev han: ”Jag har aldrig någonsin känt mig så väl till mods som här... [...] ...folk hälsar vänligt på en där man går.” Och senare i samma brev skrev han att han kanske aldrig skulle komma därifrån om inte hon och sonen väntade där hemma och fortsatte: ”Då jag på morgonen slår upp mitt fönster – ser hela denna obeskrivliga skönhet är det så att det spränger i bröstet – det är jorden sådan den skapades.”²⁰⁹

Om sitt arbete i Anticoli Corrado skrev Henry Ericsson: ”... större arbetsro än vad jag får här tror jag är omöjligt att uppbbringa annorstädes i världen. Klockan existerar inte.” Han berättade att modeller var lätta att hitta – invånarna i byn ställde gärna upp. Hans arbete verkar ha gått på högvarv i den inspirerande miljön och han skrev att han aldrig sett ”en plats mer gjord för att arbeta i” och att han hade så mycket han ville göra att det kändes som att han skulle sprängas²¹⁰. ”Jag har aldrig i mitt liv arbetat så intensivt, aldrig haft huvudet så fullt av olika idéer som jag ville sätta på duk som nu²¹¹.” Han beskrev olika målningar han höll på med, t.ex. *brunnskvinnor*, som han hade arbetet med flera dagar och som han hade börjat om med flera gånger.²¹² Det var inte alltid lätt att bo och arbeta i Anticoli Corrado; han bodde enkelt, i ett rum utan uppvärmning, tvättrummet

---

²⁰⁷ Ericsson, *Henry Ericsson min far*, s.49 och 57.

²⁰⁸ Anticoli Corrado – ca. 60 km nordöst om Rom – var en uppskattad bergsby bland nordiska konstnärer. Invånarna i byn, tillsammans med den genuina rekvisitan – boskap, hus, arbetsredskap – ställde gärna upp som modeller för konstnärerna för en ersättning, vilket i sin tur gjorde att konstnärerna utgjorde en speciell födkrok för byn. Ericsson, *Henry Ericsson min far*, s.64 och 65.

²⁰⁹ Henry Ericsson till Quita Björnberg-Ericsson 11.3.1924, Björnberg-Ericsson, Quita II, Handskriftavdelningen, ÅAB.

²¹⁰ Henry Ericsson till Quita Björnberg-Ericsson 15.3.1924, Björnberg-Ericsson, Quita II, Handskriftavdelningen, ÅAB.

²¹¹ Henry Ericsson till Quita Björnberg-Ericsson 19.3.1924, Björnberg-Ericsson, Quita II, Handskriftavdelningen, ÅAB.

²¹² Henry Ericsson till Quita Björnberg-Ericsson 24.3.1924, 26.3.1924, Björnberg-Ericsson, Quita II, Handskriftavdelningen, ÅAB.

saknade både tak och en av väggarna, och vattnet måste bäras in. Dessutom saknades avlopp. Då det endast fanns en enkel vedeldad spis – en grop för glödande kol som krävde en hel del skicklighet och bestyr för att kunna användas – att tillreda maten på så valde Henry Ericsson, och många andra konstnärer, att äta ute. Det var möjligt då maten var förmånlig uppe i bergsbyn, där inga regelrätta turister fanns.²¹³ De negativa sidorna med och svårigheterna i Anticoli Corrado, under hans två vistelser där, beskrev han i några av sina brev; ateljén var blöt på morgnarna eftersom det ofta regnade och han skrev att regnet hade tagit mycket av hans dyrbara tid. Det var så kallt att han, enligt egen utsago, nästan frös fingrarna av sig. ”Vad jag hatar det här ständiga plasket & droppandet! Det är på sin plats i H:fors i november ma qui!”²¹⁴²¹⁵

Henry Ericsson umgicks med andra utländska konstnärer i Anticoli Corrado och han lärde sig mycket av en del av dem.²¹⁶ En av de personer han skrev om till Quita Björnberg-Ericsson var Charles Eyck från Nederländerna och han berättade att han lärt sig mycket tekniskt av hur Charles Eyck²¹⁷ målar och tecknar, att han är en av de mest briljanta tecknare han sett men att han inte har någon aning om färg²¹⁸:

Han beräknar varje linjes förhållande till de övriga – och varje ytas placering och förbehandling. Det gjorde jag ej förut – nu har jag observerat att man på så sätt mycket snabbare uppnår resultat än på mitt gamla –att först undermåla hela duken²¹⁹.

Han nämnde också en amerikansk konstnär som han kallar Willson och skrev att han blev chockad när han såg Willsons arbete: ”Han är nog en av de verkligt stora artister jag någonsin sett.” Han

²¹³ Ericsson, *Henry Ericsson min far*, s.131.

²¹⁴ Henry Ericsson till Quita Björnberg-Ericsson 3.4.1924, Björnberg-Ericsson, Quita II, Handskriftavdelningen, ÅAB.

²¹⁵ Henry Ericsson till Quita Björnberg-Ericsson 29.3.1924, 26.3.1924, 3.4.1924, Björnberg-Ericsson, Quita II, Handskriftavdelningen, ÅAB.

²¹⁶ Henry Ericsson till Quita Björnberg-Ericsson 11.3.1924, 24.3.1924, 26.3.1924, 29.3.1924, 4.11.1930, 10.11.1930, Björnberg-Ericsson, Quita II, Handskriftavdelningen, ÅAB.

²¹⁷ Syftar på Charles Eyck (1897-1983), konstnär från Nederländerna som lär ha varit bosatt i Anticoli Corrado 1922-1928, alltså samtidigt som Henry Ericsson tillbringade sin första period där. 'Charles Eyck' <https://gallerease.com/en/artists/charles-eyck_b16b17757b22>11.3.2020.

²¹⁸ Henry Ericsson till Quita Björnberg-Ericsson 3.4.1924, Björnberg-Ericsson, Quita II, Handskriftavdelningen, ÅAB.

²¹⁹ Henry Ericsson till Quita Björnberg-Ericsson 29.3.1924, Björnberg-Ericsson, Quita II, Handskriftavdelningen, ÅAB.

hade höga tankar om Willson men var orolig för honom då han drack mycket.²²⁰ Några andra konstnärer nämndes också vid namn, men Eyck och Willson var de han skrev närmare omdömen om.

Vid ett par tillfällen skrev Henry Ericsson om händelser som speglade något av tidens politiska läge, men detta hörde till ovanligheterna. Han beskrev festligheter, på gatan i Anticoli Corrado, där två fascister skulle hålla tal. Vädret blev dåligt och det blev tumult på gatan – efter vad jag kunde utläsa av breven menade Henry Ericsson att folk i byn vände sig mot fascisterna – och de tvingades ge upp.²²¹ Vid ett annat tillfälle beskrev han bönder som ropade ”eja, eja Mussolini, Benito” och sjöng ”lättfärdiga visor”.²²²

”De italienska resorna öppnade viktiga perspektiv utöver de rent konstnärliga²²³”, står det i biografien om Henry Ericsson, men trots att det troligen var sant så skrev han inte sådant i breven till Quita Björnberg-Ericsson som tydligt visade på betydelsen av resan. Han analyserade inte sig själv och sina upplevelser i de brev han skrev till sin fru. Han skrev till henne att han inte ens orkade med ”det adjektiva svamlet” i ett par konstböcker han lånat av en Charles Eyck, och om det man ”kallar filosofi” skrev han att han inte orkade bry sitt huvud med sådant: ”...jag låter mitt stackars huvud vara ifred...”²²⁴. I ett av breven skrev han dock om ett par viktiga insikter han fått under vistelsen 1930 i Anticoli Corrado: ”Vi skola försöka inrätta vårt liv som vi vill ha det – aldrig som andra vilja att vi skall ha det. [...] En sak har jag helt kommit på det klara med på vår resa – att jag framom allt skall försöka komma till ett fullständigt andligt oberoende – utan att kämpa mot väderkvarnar.”²²⁵

---

²²⁰ Henry Ericsson till Quita Björnberg-Ericsson 10.11.1930, Björnberg-Ericsson, Quita II, Handskriftavdelningen, ÅAB.

²²¹ Henry Ericsson till Quita Björnberg-Ericsson 24.3.1924, Björnberg-Ericsson, Quita II, Handskriftavdelningen, ÅAB.

²²² Henry Ericsson till Quita Björnberg-Ericsson 5.4.1924, Björnberg-Ericsson, Quita II, Handskriftavdelningen, ÅAB.

²²³ Ericsson, *Henry Ericsson min far*, s.61.

²²⁴ Henry Ericsson till Quita Björnberg-Ericsson 3.4.1924, Björnberg-Ericsson, Quita II, Handskriftavdelningen, ÅAB.

²²⁵ Henry Ericsson till Quita Björnberg-Ericsson 19.3.1924, Björnberg-Ericsson, Quita II, Handskriftavdelningen, ÅAB.

3.3 Lisbeth Stenius

Lisbeth Stenius (1914–2001) föddes i Åbo och flyttade till Helsingfors med sina föräldrar, Tor och Astrid Grotenfelt, och syskon 1919. I sin bok *Oss människor emellan* beskrev hon sitt liv från barndomen och studietiden, då hon träffade Göran Stenius, fram till år 1951 då hon och maken återvände till Finland efter nio år i Italien. Om sina studier skrev hon: ”En cum laude i romansk filologi tog jag i alla fall och var på god väg med laudatum när jag träffade Göran och glatt avbröt studierna...²²⁶”. Hon gifte sig med Göran Stenius år 1938 och samma år konverterade de även till katolicismen. Göran Stenius (1909–2000) föddes i Viborg. Hans far var häradshövding i Sordavala. Hans mor dog när han var bara tio år gammal och hade tillbringat de sista fyra åren på sjukhus. Göran Stenius var författare och ambassadörsråd och han tjänstgjorde vid Finlands första beskickning i Vatikanen 1942–1951, först som legationssekreterare och sedan som chargé d’affaires. Han spelade en avgörande roll då Finlands institut i Rom köpte Villa Lante med tomt på Gianicolokullen år 1950. Efter tiden i Italien tjänstgjorde han vid utrikesministeriets pressbyrå i Helsingfors i 17 år. 1969–1973, var han stationerad vid Finlands ambassad i London och gick sedan i pension. Han tilldelades professors titel ”för sitt engagemang inom både den katolska och den evangelisk-lutherska kyrkan och för sitt främjande av kulturrelationerna mellan Finland och Italien” år 1994. Göran Stenius var en av Finlands främsta Rom-kännare med stark koppling till Karelen och en djup förankring i den katolska kyrkan. I flera av hans romaner återkommer lojala, stolta män – som är stationerade utomlands och längtar hem – som centralgestalter.²²⁷ Göran Stenius är den som, av ovannämnda orsaker, är mera allmänt känd av paret Lisbeth och Göran Stenius. Jag har dock valt att koncentrera mig på Lisbeths perspektiv; det är hennes brev och dagböcker jag har läst.

Lisbeth och Göran Stenius hade förberett sig för sin bröllopsresa till Tyskland och Italien bl.a. genom att ta en snabbkurs i italienska och genom att läsa Tikkanens konsthistoria²²⁸. ”I varje fall fick dagarna där en att förstå att det var meningen att mänskan skulle leva i Italien.” Det här skrev Lisbeth Stenius om Florens i ett brev hem till sina föräldrar 21 september 1938, när hon låg på sängen i hotellrummet under bröllopsresan. Lisbeth och hennes man, Göran Stenius hade stannat några dagar i Siena – en lugn medeltida stad där det fanns få turister – för att samla krafter inför vistelsen i Rom, som var huvudmålet för resan. På vägen hade de även besökt Bologna och

²²⁶ Stenius, *Oss människor emellan*, s. 50–51.

²²⁷ Jussi Piekkala, ’Stenius, Göran’, *Biografiskt Lexikon för Finland 4. Republiken M-Ö* (Helsingfors 2011), s. 1488–1490.

²²⁸ Stenius, *Oss människor emellan*, s. 78.

Florens.²²⁹ Under resan verkade de förälska sig i Italien, av många olika orsaker. Göran Stenius skrev så här till Lisbeth Stenius' föräldrar: ”I förgårkväll kommo vi till Italien. Det är ett härligt land som känt, har inte blivit en besvikelse. Folket sjunger och skrattar och deras barn se alla ut som murillos.”²³⁰ Lisbeth Stenius skrev om ett annat starkt intryck; den första bekantskapen med Italiens kaffe. Hon konstaterade att det är starkt och svart – så till den grad att det inte borde ha samma namn som drycken hemma i Finland – men ”så sagolikt gott att det blivit vår största tills vidare i det här landet²³¹”. Och följande dag kommenterade hon maten: ”Apropå kök så äter man verkligen gott i det här landet.”²³²

I Lisbeth Stenius' brev hem till sina föräldrar kan man också se att hon läst reseguider av Ellen Rydelius – tillräckligt för att veta att hon aldrig skrivit om katakomberna vid San Sebastiano – och att hon under resan läste *Romerska vandringar och raster vid vinbrunnar och vattenfontäner*, av Emil Zilliacus. Hon skrev: ”Dessutom skulle jag hela tiden ha lust att citera Emil Zilliacus ur hans kapitel om Roms vatten i 'Romerska vandringar' som jag läser som bäst.²³³” I kapitlet beskrev han bl.a. en av de äldsta brunnarna i Rom, Fons Juturnae – ”en helig och mytomsusad källa²³⁴”, och dess omgivning vid Forum Romanum. Om Forum Romanum skrev Lisbeth Stenius: ”Vad det måtte ha varit underbart vackert när det var som bäst!²³⁵” Hon nämnde i *Oss människor emellan* att när de anlände till Rom tog de in på *Albergo Colonna*, nära Spanska trappan, där Emil Zilliacus brukade bo²³⁶. De försökte hinna se så mycket som möjligt under sin Rom-vistelse och Lisbeth Stenius beskrev det de såg i sina brev hem. ”Idag på morgonen togo vi en buss, som förde oss till Aventinen, en av Roms sju kullar och för övrigt den jag helst skulle bo på om jag bodde i Rom.²³⁷” Det var också där de sedan hade sitt första hem när de flyttade till Rom 1942. Utgrävningarna i

---

²²⁹ Lisbeth Stenius till Astrid Grotenfelt 21.9.1938, mapp 61 SLSA990, Svenska Litteratursällskapets arkiv.

²³⁰ Hänvisar till barnmålningarna av konstnären Bartolomé Esteban Murillo. Lisbeth Stenius till Astrid Grotenfelt 18.9.1938, mapp 61 SLSA990, SLSA.

²³¹ Lisbeth Stenius till Astrid Grotenfelt 21.9.1938, mapp 61 SLSA990, SLSA.

²³² Lisbeth Stenius till Astrid Grotenfelt 22.9.1938, mapp 61 SLSA990, SLSA.

²³³ Lisbeth Stenius till Astrid Grotenfelt 27.9.1938, mapp 61 SLSA990, SLSA.

²³⁴ Zilliacus, *Romerska vandringar*, s.15.

²³⁵ Lisbeth Stenius till Astrid Grotenfelt 27.9.1938, mapp 61 SLSA990, SLSA.

²³⁶ Stenius, *Oss människor emellan*, s. 83.

²³⁷ Lisbeth Stenius till Astrid Grotenfelt 2.10.1938, mapp 61 SLSA990, SLSA.

Ostia Antiqua satte Finlands historia i nytt perspektiv och hon skrev: ”Nog är Finland ändå bra ungt.²³⁸”

Förutom att både Lisbeth och Göran Stenius verkade ha en bild av Italienarna som glada och högljudda fäste hon sig också vid andra små detaljer och skrev bl.a. i ett brev hem att ”italienarna är minst lika idrottsintresserade som andra nationer”. Detta efter att en kypare började prata om Nurmi då han hörde att de var från Finland.²³⁹ I breven hem fanns också spår av en samhörighetskänsla baserat på hennes och makens politiska ståndpunkter. Hon skrev att de varit vid Piazza di Spagna då ett tal av Hitler hade sänts i radio och de stod bland folkmassorna och lyssnade:

”Det var en stark upplevelse. Det är i alla fall en sak med de här diktaturstaterna som man under dessa tider kunna konstatera mer än någonsin: det stora lugnet. Ingen verkar nervös eller orolig, varken pressen eller befolkningen är irriterad. Jag antar att det beror på att de känner sitt land, känner sin ledare; att de veta vad de kunna och tro på sin tankes hållbarhet. Detta medan Paris’ befolkning flyr från staden och England mobiliserar sin flotta!!!!²⁴⁰”

Det är svårt att veta exakt vad som var den största orsaken till deras resa till just Italien. De hade inte planerat att ”ta några kontakter i Rom”, som Lisbeth Stenius kallade det, men deras vän, Cajus Klinge, hade gett dem kontakter till en av hans italienska bekanta i Rom, en journalist som kände till Finland bra²⁴¹. De verkar mest ha varit där för turistattraktionerna, men deras konvertering till katolicismen hade högst troligt en stor inverkan på valet och under resan var de på audiens hos påven, tillsammans med andra nygifta par, i Castel Gandolfo.²⁴²

När Lisbeth och Göran Stenius reste till Rom nästa gång, 1942, så var det för att bosätta sig där. De flyttade dit mitt under andra världskriget p.g.a. Görans jobb som legationssekreterare – och senare chargé d’affaires – vid Finlands beskickning i Vatikanen. Lisbeth Stenius beskrev i sina brev resan till Italien, svårigheter med avstånd, svårigheter med att hitta rätt personal till hushållet, svårigheter med matanskaffning, att de hade kallt i huset²⁴³ – bara tio grader i sovrummen – och hur mycket det

²³⁸ Lisbeth Stenius till Astrid Grotenfelt 13.10 1938, mapp 61 SLSA990, SLSA.

²³⁹ Lisbeth Stenius till Astrid Grotenfelt 22.9 1938, mapp 61 SLSA990, SLSA.

²⁴⁰ Lisbeth Stenius till Astrid Grotenfelt 28.9 1938, mapp 61 SLSA990, SLSA.

²⁴¹ Stenius, *Oss människor emellan*, s. 85.

²⁴² Stenius, *Oss människor emellan*, s. 77–78.

²⁴³ Lisbeth Stenius till Astrid Grotenfelt 19.11 1942, mapp 61 SLSA990, SLSA.

fanns att göra då de skulle installera sig i sitt nya hem. ”Men det är underbart i alla fall att vara i Rom, som trots allt är sig likt. Ibland tycker jag att jag bara skulle vilja jubla, så härligt är det”²⁴⁴ skrev hon i sitt första brev efter att hon anlät till Rom. I oktober fick hon brev hemifrån där hennes mamma berättade att Lisbeth Stenius’ pappa var allvarligt sjuk, han hade cancer i levern. I sin dagbok skrev hon kort ”Jag är förtvivlad!”²⁴⁵. Hon skrev i sina brev om sin ångest, över pappas sjukdom och över läget i Finland, och längtan efter att få vara med familjen i de svåra tiderna²⁴⁶. I november konstaterade hon att läget i Italien blivit värre och att man inte längre får röra sig utanför Rom – bara på några få orter – utan myndigheternas tillstånd. Kontrasten mellan svårigheterna som kom med kriget och allt nytt och spännande hon hade runt sig syns tydligt i breven då hon i samma brev skrev: ”Himlen är blå och träden gröna och just dit jag ser står ett litet appelsinträd med stora gula appelsiner. Italienarna själva anser att det inte växer appelsiner så långt i norr som i Rom, men då man dagligen ser det med sina egna ögon så måste man ändå tycka att det är så.”²⁴⁷

Lisbeth Stenius skrev ofta om besök de haft och vilka middagar de varit på. Detta ter sig helt naturligt eftersom en stor del av deras uppgift i Rom innebar att vara värdar för, eller delta i, olika mottagningar av ambassadörer och andra sändebud. Under åren hade de dessutom besök av många släktingar, vänner och bekanta. I breven, dagboken och i hennes självbiografi finns otaliga människor nämnda vid namn och det är omöjligt att räkna upp alla. Några människor behöver dock ett omnämnande på grund av att de syns en hel del i det hon skrivit – och annars inte nämns i avhandlingen – eller för att de har anknytning till övriga personer som behandlas i min pro gradu. En av dessa personer är Emil Zilliacus. Han var god vän med familjen – enligt min uppfattning blev han det under deras tid i Rom – och bodde hos dem i perioder. Han skrev brev till Göran Stenius, och breven återfinns i SLS arkiv²⁴⁸. I arkivet finns även brev från Harriet Zilliacus, som var gift med Henrik Zilliacus, som visar att hon var mycket god vän med Göran Stenius ända sedan

---

²⁴⁴ Lisbeth Stenius till Astrid Grotenfelt 27.9 1942, mapp 61 SLSA990, SLSA.

²⁴⁵ Lisbeth Stenius dagbok 11.10 1942, mapp 73 SLSA990, SLSA.

²⁴⁶ Lisbeth Stenius till Astrid Grotenfelt 3.10.1942, 6.10.1942, 11.10.1942, 3.11.1942, 12.11.1942, mapp 61 SLSA990, SLSA.

²⁴⁷ Lisbeth Stenius till Astrid Grotenfelt 29.11 1942, mapp 61 SLSA990, SLSA.

²⁴⁸ Emil Zilliacus till Göran Stenius 4.5.1949, 31.8.1949, 18.11.1949, 5.4.1949, 26.3.1949, 24.2.1950, 1.4.1950, 14.5.1952, 15.2.1952, mapp 25 SLSA990; Stenius, *Oss människor emellan*, s. 285.

ungdomen²⁴⁹. Alexander och Anna-Lisa ”Vava” Thesleff och deras barn var en stor del av familjens liv i Rom. Barnen umgicks mycket och Hela familjen nämns i olika sammanhang i det Lisbeth Stenius skrev.²⁵⁰ Ett par av deras närmaste vänner i Rom var markisen Giuliano Capranica och hans finskfödda fru Irma, dotter till Kaarlo Castrén.²⁵¹ Ett par andra vänner som stod dem nära var Erik Sjöqvist, föreståndare för Svenska Institutet i Rom 1940-1948, och hans fru Gurli Sjöqvist.²⁵² Vid flera tillfällen skrev hon även om diplomat Harri Holma och hans fru Aili Holma.²⁵³ Många som nämns i breven eller i boken är namn många människor känner till idag, t.ex. sångerskan Zarah Leander, författaren Mika Waltari, finansmannen och politikern Erik von Frenckell och hans fru Ester-Margreth von Frenckell, Axel och Majlen Boethius och diplomaten och politikern Ernst von Weizsäcker, senare dömd för krigsbrott. Under veckorna i Ovindoli umgicks Lisbeth Stenius med konstnären Signe Hammar och i breven hem skrev hon att de stortrivdes tillsammans. I november 1949 nämnde hon att de träffat Sveriges kronprins, som hade besökt Rom. I slutet av deras vistelse i Rom hade de även besök av författaren Christoffer H. Ericsson, son till Henry Ericsson.²⁵⁴

I början av deras tid i Rom var representationsmiddagarna inte den delen hon såg fram emot: ”Inte kan man precis säga att vi får leva i fred och ro för umgänge här inte. Och som ni förstår är det nog inte precis med någon större entusiasm vi kastar oss in i detta yrkes verkliga arbete, att träffa folk och se glad ut. Men det finns inget annat att göra.²⁵⁵” Ofta skrev hon ändå mer entusiastiskt om vilka människor de hade träffat och om audienser hos påven²⁵⁶. I ett brev berättade hon om en biograf föreställning som ordnats för ambassadörerna, 6 december, där de hade börjat med att spela *Vårt Land* och *Finlandia*. Lisbeth Stenius beskrev hur överraskad och rörd hon blev och hur hon mer än tidigare längtade hem. Hon skrev att det var extra tungt att vara i Rom då hennes pappa var

²⁴⁹ Harriet Zilliacus till Göran Stenius mapp 25 SLSA990; Stenius, *Oss människor emellan*, s. 205–208.

²⁵⁰ Lisbeth Stenius till Astrid Grotenfelt 10.3 1959, mapp 61 SLSA990, SLSA; Stenius, *Oss människor emellan*, s. 315, 323.

²⁵¹ Stenius, *Oss människor emellan*, s. 187.

²⁵² Stenius, *Oss människor emellan*, s. 160, 193.

²⁵³ Stenius, *Oss människor emellan*, s. 213.

²⁵⁴ Lisbeth Stenius till Astrid Grotenfelt 13.10 1942, 5.9 1946 18.11 1949, mapp 61 SLSA990, SLSA; Stenius, *Oss människor emellan*, s. 157, 161, 205–208, 282–283, 286, 291, 327. Karl XVI Gustaf var kronprins vid den här tiden och bara lite över 3 år gammal.

²⁵⁵ Lisbeth Stenius till Astrid Grotenfelt 29.11 1942, mapp 61 SLSA990, SLSA.

²⁵⁶ Lisbeth Stenius till Astrid Grotenfelt 13.10, 18.11, 26.11, 10.12 1942, mapp 61 SLSA990, SLSA; Lisbeth Stenius dagbok 4.11 1942, mapp 73 SLSA990, SLSA.

sjuk. Hon var hos sin pappa – och alla andra kära – hela tiden även om hon inte kunde resa hem.²⁵⁷ Efter att hon hade fått veta om sin pappas sjukdom skrev hon ofta innerliga kärleksförklaringar till honom – och resten av familjen – i sina brev²⁵⁸ och förebrådde sig även för att hon inte oftare visat och sagt det²⁵⁹. I sin dagbok skrev hon, 14 december, att hennes man kommit hem med ett telegram. Hennes pappa hade dött.²⁶⁰ I följande brev skrev Lisbeth Stenius om sin förtvivlan, frågade hur hans sista tid var och vill att familjen ska berätta hur hennes pappa hade det på slutet. Hon bad också sin mamma komma ner och bo med dem, om det bara är möjligt.²⁶¹ På julafton skrev hon i dagboken att hon fått brev hemifrån: ”Jag grät mycket”²⁶².

Följande år, 1943, blev kommunikationen glesare och Lisbeth Stenius bad ofta om ursäkt för att hon varit sen med att svara. Detta betyder inte att hon skrev sällan, men i jämförelse hur ofta hon skrivit hem under det första halvåret så skrev hon mera sällan. Hennes åtaganden med att ordna middagar för utländska gäster och följa med maken på olika representationer ökade, samtidigt som barnen krävde sitt och hon under våren började vänta deras fjärde barn. Förutom allt det vardagliga blev kriget mer påtagligt även i Rom. I februari skrev Lisbeth Stenius att de planerade att hyra en sommarvilla i Dolmiterna²⁶³, som de sedan hyrde – och hon och barnen bodde i – tre månader under sommaren, för att få lugn och ro och svalka²⁶⁴. Under tiden i bergsbyn hörde hon rapporter hur kriget tilltog och om bombningar av Rom. Hon oroade sig för maken samtidigt som hon hade ångest för sina nära och kära i hemlandet²⁶⁵.

I sina brev till sin mamma skrev Lisbeth Stenius även om sin längtan efter att besöka Finland, och det blev mera påtagligt under våren då hon konstaterade att inget kunde slå våren hemma och att Rom är grönt året om och därför tråkigt på våren; det hände inget. Inte ens det bergiga Dolmiterna

---

²⁵⁷ Lisbeth Stenius till Astrid Grotenfelt 10.12 1942, mapp 61 SLSA990, SLSA.

²⁵⁸ Lisbeth Stenius till Astrid Grotenfelt 3.10, 6.10, 11.10, 29.11, 10.12 1942, mapp 61 SLSA990, SLSA.

²⁵⁹ Lisbeth Stenius till Astrid Grotenfelt 11.10 1942, mapp 61 SLSA990, SLSA.

²⁶⁰ Lisbeth Stenius dagbok 14.12 1942, mapp 73 SLSA990, SLSA.

²⁶¹ Lisbeth Stenius till Astrid Grotenfelt 15.12 1942, mapp 61 SLSA990, SLSA.

²⁶² Lisbeth Stenius dagbok 24.12 1942, mapp 73 SLSA990, SLSA.

²⁶³ Lisbeth Stenius till Astrid Grotenfelt 6.2 1943, mapp 61 SLSA990, SLSA.

²⁶⁴ Lisbeth Stenius dagbok 2.6 1943, 22.8 1943, mapp 73 SLSA990, SLSA.

²⁶⁵ Lisbeth Stenius dagbok 19.7 1943, 24.7 1943, 30.7 1943, mapp 73 SLSA990, SLSA.

hade imponerat så värst mycket på henne: ”Finland är och förblir världens vackraste land!”²⁶⁶ Ändå skrev hon med jämna mellanrum om olika platser och händelser i Italien som hon helt tydligt var fascinerad av. Hon nämnde t.ex. Mercato di Fiori och blomstermarknaden som hölls varje torsdag, och skrev: ”Det var bland det ljuvligaste jag har varit med om!”²⁶⁷.

Lisbeth Stenius skrev inte mycket om kriget, som de ändå levde mitt i. Kanske för att de inte var allt för berörda av det ännu vid den här tiden. Familjen Stenius levde, tack vare mannens arbete, i en privilegerad situation på många sätt. I början av året nämnde hon t.ex. att de fått en bil till sitt förfogande så länge Göran Stenius var *Chargé d'affaires*²⁶⁸. Först i maj nämnde hon kriget och skrev att det är spännande att se hur allt ska gå i Italien och tillade: ”Och vad Finland beträffar så tror jag nog inte att det blir fred så snart där heller. Det är den dystra sanningen”. Hon fortsatte med att skriva om hur det ändå uppmuntrar henne då hon märker stöd och beundran för Finlands folk från människor hon möter i Italien. ”Och när det en gång tar ett slut på eländet skall vi väl få bevis på att vi valde den rätta vägen.”²⁶⁹ I olika brev uttryckte hon sin oro för Finland och berättade lite om situationen i Rom²⁷⁰

Under året beklagade hon sig över Eliza, kökshjälpen, som var lat och inte punktlig²⁷¹, och flera saker som förorsakade irritation och misstroende nämndes under senare delen av året. Det handlade bl.a. om en hel väska med linnekläder, ett kilo yllegarn och en kamera som försvann. Detta var saker som var mycket svåra att lyckas köpa nya av mitt under kriget. Hon klagade också på barnflickan, fröken Wiberg, som inte skötte sig som hon skulle. Hon var frustrerad över krånglet med tjänstefolket och skulle gärna ha bytt ut dem.²⁷² Det visade sig senare att det var Eliza som

---

²⁶⁶ Lisbeth Stenius till Astrid Grotenfelt 2.3 1943, 6.5 1943, 8.8 1943, mapp 61 SLSA990, SLSA.

²⁶⁷ Lisbeth Stenius till Astrid Grotenfelt 29.4 1943, mapp 61 SLSA990, SLSA.

²⁶⁸ Lisbeth Stenius till Astrid Grotenfelt 2.3 1943, mapp 61 SLSA990, SLSA.

²⁶⁹ Lisbeth Stenius till Astrid Grotenfelt 6.5 1943, mapp 61 SLSA990, SLSA.

²⁷⁰ Lisbeth Stenius till Astrid Grotenfelt 12.9 1943, 2.10 1943, mapp 61 SLSA990, SLSA.

²⁷¹ Lisbeth Stenius till Astrid Grotenfelt 18.2 1943, mapp 61 SLSA990, SLSA.

²⁷² Lisbeth Stenius dagbok 22.8 1943, 24.8 1943, 6.11 1943, mapp 73 SLSA990, SLSA.
Lisbeth Stenius till Astrid Grotenfelt 2.10 1943, 11.11 1943, 23.11 1943, mapp 61 SLSA990, SLSA.

stulit de försvunna sakerna och hon fick sparken. 28 oktober föddes paret Stenius' fjärde barn, deras andra dotter. Året avslutades med att så gott som hela familjen drabbades av gulsot.²⁷³

Året 1944 började med en kamp mot gulsoten för familjen Stenius, och att orka med vardagen i sviterna efter sjukdomen. Kriget gav också upphov till allt mer ångest och oro:

”Förövrigt är stämningen i staden mera dyster. Och våra Italienska vänner ha svårare och svårare att skämta och vara glada. Tiggarens antal växer och man stöter dagligen på någon tragedi av något slag. Och man står mer eller mindre maktlös och ser på.²⁷⁴”

Kriget gjorde att de mer än tidigare hade behov att ha familj och vänner runt sig. Barnen, som var en stor källa till glädje, lämnade de ogärna ifrån sig på kvällarna och istället kom vänner hem till dem för att umgås. De eldade inte under den perioden utan gästerna fick istället filtarna att svepa in sig i under bjudningarna. Under den tyska ockupationen, som varade från 10 september 1943 till 4 juni 1944, var det ofta utgångsförbud på kvällarna, men de som var anställda vid ambassaderna kunde röra sig mer fritt. I *Oss människor emellan* skrev hon om många svåra situationer de upplevde och hörde om, som alla vistelserna i bombskydden när bomberna föll och om de stora grupper människor som blev avrättade av tyskarna som hämnd för att tyska soldater dött i ett attentat. Människor från alla olika politiska läger sökte skydd i Vatikanen. I Rom gömdes över 41000 personer i olika kloster och andra kyrkliga byggnader, och dessutom öppnade tusentals privata sina hem för människor som behövde fly och riskerade därmed sina egna liv. I sin bok skrev Lisbeth Stenius: ”Hela det romerska folket kom oss så nära under denna svåra tid, vi kände alla samma oro och otrygghet.” Och hon fortsatte med att beskriva hur hon kände en stark beundran för kvinnorna hon mötte, som kämpade så för de sina.²⁷⁵

Om Finlands situation i början av mars²⁷⁶ skrev Lisbeth Stenius: ”Och Finland! Förstår ni att vi lever i ångest!! Det är ju så vansinnigt svårt för oss att veta hur där är. Men det verkar så vanvettigt

---

²⁷³ Stenius, *Oss människor emellan*, s. 178–179.

²⁷⁴ Lisbeth Stenius till Astrid Grotenfelt 4.2 1944, mapp 61 SLSA990, SLSA.

²⁷⁵ Stenius, *Oss människor emellan*, s. 181–185.

²⁷⁶ Finland hade under februari månad blivit utsatta för bombräder av sovietiska stridsflygplan. Krigets närvaro hade blivit allt mer påtaglig för invånarna i Helsingfors och man evakuerade barn, unga och åldringar ur staden. Krav för att gå med på fred hade av Sovietunionens sändebud i Stockholm överräckts till J. K. Paasikivi 21 februari och rykten om fredsförhandlingar florerade i Finland i början av mars. Henrik Meinander, *Finland 1944. Krig samhälle, känslolandskap* (Helsingfors 2009), s. 71–82.

detta med alla fredsrykten.²⁷⁷ I sin dagbok skrev hon, ungefär vid samma tidpunkt, att Vatikanen hade bombats²⁷⁸. Det är tydligt i Lisbeth Stenius brev att hon jämförde Finlands situation med det som hände i Italien. Hon var stolt över Finlands folk som hon upplevde som tappra och stolta i jämförelse med italienarna, som senare så lättvindigt övergav det de stridit för och hälsade de allierade med jubel i Rom:

...och befolkningen jublade då de såg de jättelika amerikanska tanks rulla genom gatorna. Sannerligen om jag kan lära mig att förstå det här folket. Ännu mindre att högakta det. Jag har hittills försökt tycka synd om dem, men det vill inte riktigt gå längre. De äro så utan stolthet och utan ryggrad att man inte tycker de är värda ett bättre öde.²⁷⁹

Lisbeth Stenius skrev inte mycket till sin mamma om situationen i Rom 1944 och hur de upplevde situationen med minskad tillgång till mat och bombningarna. Istället gjorde hon sina anteckningar i dagboken. Och i sina memoarer skrev hon om barnen som inte verkade beröras av bomberna som hördes på avstånd. Hon beskrev även olika följder av bombningarna; ström som försvann, telefonerna slutade fungera, vattenledningar blev förstörda och det blev otryggt att ta sig fram. Ändå ordnade sig allt på något sätt; de kunde hämta kött från hyresvärdens kusin ute på landet i ett par omgångar och de blev inte utsatta för direkta bombningar – barnen kunde leka ute och sprang bara in när de hörde bombplan.²⁸⁰ Under perioden från 10 juli till 1 november 1944 var familjen Stenius mer eller mindre tvingade att bo i Vatikanen på grund av kriget, men de valde att stanna där ända till 5 november 1946.²⁸¹ På kvällarna klockan nio stängdes portarna till Vatikanen och ingen fick nycklar. Människor som anlände sent till porten kunde släppas in av vakter som noggrant antecknade personernas namn.²⁸²

Familjen fick ett nytt hembiträde, Gavina Bitti från Sardinien, som kom att bli kvar hos dem under resten av deras tid i Rom. Hon följde med dem till Villa Lante, när de senare bodde där, och blev också kvar i tjänst vid Villa Lante fram till sin pension.²⁸³ Under hösten 1944 var Lisbeth

---

²⁷⁷ Lisbeth Stenius till Astrid Grotenfelt 9.3 1944, mapp 61 SLSA990, SLSA.

²⁷⁸ Lisbeth Stenius dagbok mars 1944, mapp 73 SLSA990, SLSA.

²⁷⁹ Lisbeth Stenius till Astrid Grotenfelt 4.6 1944, mapp 61 SLSA990, SLSA.

²⁸⁰ Stenius, *Oss människor emellan*, s. 193-195.

²⁸¹ Stenius, *Oss människor emellan*, s. 201.

²⁸² Stenius, *Oss människor emellan*, s. 212.

²⁸³ Stenius, *Oss människor emellan*, s. 202.

Stenius' tankar fortsättningsvis ofta hemma i Finland och både hon och maken kände en konstant oro för det som hände i Finland, de visste så lite, berättade Lisbeth i sin bok. Den bästa nyhetskällan de hade var en liten nyhetstidning som hette *Amerikan suomalainen*. Hon skrev att de 1 augusti fick veta att Ryti avgått och 6 augusti skrev hon i ett brev till sin mamma: ”Mannerheim har blivit president. Gud give honom kraft och klokhet att styra skeppet i hamn!! Vårt hjärta och våra tankar äro där hemma nu som alltid”. Och 5 september skrev hon i sin dagbok: ”Det är otäckt spännande! Vapenvila vid våra fronter.”²⁸⁴

Varken i breven jag har läst eller i *Oss människor emellan* har Lisbeth Stenius skrivit speciellt mycket om perioden från slutet av november till slutet av mars. En av de händelser som beskrivs är julfirandet i Peterskyrkan. En kör sjöng *Stilla natt* och kyrkan fylldes av sången, på många olika språk. 1944 var den sången inte så sliten som den är idag, konstaterade Lisbeth Stenius i boken.²⁸⁵ Gudstjänsten de besökte betydde mycket för henne och i beskrivningen av den kom det fram hur viktig katolska kyrkan var för henne. Det framkommer av hennes memoarer och i många av hennes brev, då hon kärleksfullt skrivit om audienser hos påven, möten med präster, gudstjänster de hade besökt, barnens dop och samtal hon hade haft med människor, om sin tro och kyrkan²⁸⁶.

21 mars 1945 skrev hon till sin mamma om oron för makens pappa. Ett brev hade anlänt med budskap om att han var sjuk, men det var skrivet en månad tidigare.²⁸⁷ Efter de allierades ankomst hade förbindelserna hem begränsats till korta officiella meddelanden via telegram till legationen, och det var svårt att kunna få någon uppfattning om situationen hemma, både i landet och på det personliga planet. På långfredagen, 30 mars, fick de ett telegram om att Göran Stenius pappa hade dött. Det var en chock för paret Stenius att få budet så snabbt efter att de fått höra att han var sjuk. Det fanns inga möjligheter för dem att resa hem till begravningen under de omständigheter som rådde.²⁸⁸

---

²⁸⁴ Mannerheim installerades som Finlands president 4 augusti 1944. Meinander, *Finland 1944*, s. 245; Stenius, *Oss människor emellan*, s. 204–205; Lisbeth Stenius till Astrid Grotenfelt 6.8 1944, mapp 61 SLSA990, SLSA.

²⁸⁵ Stenius, *Oss människor emellan*, s. 214.

²⁸⁶ Lisbeth Stenius till Astrid Grotenfelt 2.10 1938, 12.11 1942, 29.4 1943, 23.11 1943, mapp 61 SLSA990, SLSA; Stenius, *Oss människor emellan*, s. 81, 84–85, 157–158, 179, 219, 225, 318–320.

²⁸⁷ Lisbeth Stenius till Astrid Grotenfelt 21.3 1945, mapp 61 SLSA990, SLSA.

²⁸⁸ Stenius, *Oss människor emellan*, s. 217.

Familjen Stenius tillbringade en del av våren i Castel Gandolfo²⁸⁹, hon bodde där med barnen och maken kom ut till veckosluten. I juni flyttade de tillbaka in till Rom, lagom till födelsen av deras femte barn, en son. Sommaren plågade dem med hetta och Lisbeth Stenius drogs med en feber som inte ville ge med sig och som inte kom med några andra symptom. Till slut konstaterades att hon var överansträngd och läkaren ordinerade med bestämdhet att hon skulle vila ordentligt. Göran Stenius arbetade hårt på att slutföra manuset till en bok och behövde få ledigt.²⁹⁰ På hösten planerade de därför sin första semester, sin första turistresa, sedan de kom till Italien. De hade vänner som skulle ta hand om barnen, berättade Lisbeth Stenius för sin mamma i breven²⁹¹.

Efter kriget var det som att Lisbeth Stenius såg Italien på ett mer positivt sätt och hon blev mer översvallande i sina kommentarer om landet och folket. I slutet av december skrev hon att hon längtar efter att visa familjen hemma i Finland ”detta sköna land²⁹²”. 1946 skrev hon att ”Rom visar sig från sin allra vackraste sida i dessa dagar²⁹³” och när hon vistades i Ovindoli under sommaren skrev hon: ”Det är en fullkomligt ny värld... [...] Folket är senigt och brunbränt med klara ögon och bländvita tänder. De se kärnfriska ut och äro alltid färdiga att le.²⁹⁴” Hon konstaterade att luften var underbar och att det var en njutning att andas in den. Senare skrev hon: ”Aldrig förr i Italien har jag kommit jorden och folket så nära som här och jag är mycket tacksam för det!²⁹⁵”

I början av oktober 1946 blev paret Stenius erbjudna att hyra Villa Lante, ett hus från 1500-talet som ligger på Gianicolo i Rom. De tackade ja till att hyra Villa Lante under en period på tre år. Huset var i dåligt skick, men mycket vackert. Samma dag som de flyttade in i Villa Lante fick de telegram om att Lisbeth Stenius mamma skulle komma till dem redan samma vecka. De fick bråttom med att hinna ställa allt i ordning. När Astrid Grotenfelt möts av Lisbeth Stenius vid flygfältet i Ciampino så är det mer än fem år sedan de senast hade setts.²⁹⁶ ”Ännu minns jag den

---

²⁸⁹ Lisbeth Stenius till Astrid Grotenfelt 15.5 1945, mapp 61 SLSA990, SLSA.

²⁹⁰ Stenius, *Oss människor emellan*, s. 224–226.

²⁹¹ Lisbeth Stenius till Astrid Grotenfelt 11.9 1945, mapp 61 SLSA990, SLSA.

²⁹² Lisbeth Stenius till Astrid Grotenfelt 31.12 1945, mapp 61 SLSA990, SLSA.

²⁹³ Lisbeth Stenius till Astrid Grotenfelt 30.3 1946, mapp 61 SLSA990, SLSA.

²⁹⁴ Lisbeth Stenius till Astrid Grotenfelt 25.7 1946, mapp 61 SLSA990, SLSA.

²⁹⁵ Lisbeth Stenius till Astrid Grotenfelt 5.9 1946, mapp 61 SLSA990, SLSA.

²⁹⁶ Stenius, *Oss människor emellan*, s. 238–242.

överväldigande glädje jag kände när jag fick ta emot mor hos oss i Rom, fick skämma bort henne efter alla slitsamma år²⁹⁷”, skrev Lisbeth Stenius. I november och december var alla barnen sjuka i tur och ordning och Göran Stenius konstaterade att det är bra med så många barn för då är det alltid någon som är frisk, står det i *Oss människor emellan*. De gjorde i ordning och möblerade Villa Lante, lite åt gången, samtidigt som umgänget i hemmet – och utanför hemmet – växte. 21 februari 1947 föddes nästa dotter, det sjätte barnet i ordningen. I mars drabbades två av barnen av difteri och måste isoleras. I april, när kampen var över, skulle allt desinficeras och böcker, spel och leksaker beslagtogs för att aldrig återlämnas.²⁹⁸ Familjen Stenius fick låna ett hus i S. Marinella i maj månad. De var där så mycket de kunde, men kunde inte ofta vara där alla på en gång. Göran måste oftast jobba och kunde bara ta ledigt någon dag ibland och de hade båda skyldigheter i Rom och pendlade därför mellan Villa Lante och huset vid havet. Följande år firade de Astrid Grotenfelts 70-årsdag i S. Marinella.²⁹⁹ Lisbeth Stenius skrev att redan 1947 trodde de att det skulle bli deras sista sommar i Rom och därför blev de kvar i Villa Lante när sommaren kom. De hade ofta vänner och bekanta som kom och stannade en bra tag. En av de bekanta hon nämner i boken var Ellen Rydelius. De hade inte setts sedan 1939 och den gången guidade Lisbeth Stenius henne på Sveaborg mitt i vintern.³⁰⁰

Under perioden då Astrid Grotenfelt bodde hos dem skrevs det av förklarliga orsaker inga brev dem emellan. Och i boken skriver Lisbeth Stenius mest om det politiska skeendet i Italien, Finland och resten av Europa. I augusti 1947 var Lisbeth Stenius på en treveckor lång resa till Finland, för att träffa släkt och vänner och för att sköta ärenden som måste göras på plats. Mycket var förändrat och stämningen i Helsingfors var dyster, men vännerna var de samma, konstaterade hon.³⁰¹ I oktober 1948 var de på en resa till Sicilien och stannade där två veckor.³⁰² Väl tillbaka i Villa Lante fortsatte livet ungefär som tidigare; människor kom och gick. Eftersom de trodde att varje år var deras sista i Rom – och eftersom ett besök hemma i Finland för hela familjen skulle ha varit för dyr – så försökte de upptäcka så mycket som möjligt som var inom räckhåll. De gjorde många små utfärder

---

²⁹⁷ Stenius, *Oss människor emellan*, s. 242.

²⁹⁸ Stenius, *Oss människor emellan*, s. 245–248.

²⁹⁹ Stenius, *Oss människor emellan*, s. 251, 255.

³⁰⁰ Stenius, *Oss människor emellan*, s. 257.

³⁰¹ Stenius, *Oss människor emellan*, s. 263–267.

³⁰² Stenius, *Oss människor emellan*, s. 278.

som de förberedde sig väl inför. Sommaren 1949 tillbringade Lisbeth Stenius med sin mamma och barnen hos Birgittasystrarna i Genzano medan Göran Stenius vilade upp sig i byn Argentière, efter en tids sjukdom. Astrid Grotenfelt, som hade tänkt stanna i Rom bara tre månader, bestämde sig för att resa hem igen tillsammans med sonen Nils-Östen Grotenfelt och hans fru, Karin Grotenfelt, då de kom på besök hösten 1949. ”Jag tyckte det var förfärligt, jag hade blivit så bortskämd av att ha mor i närheten. Ändå kunde jag inte ana hur mycket jag skulle sakna henne”, skrev Lisbeth Stenius.³⁰³ Några veckor efter att de hade rest kom Lisbeth Stenius’ systerdotter på besök och bodde hos dem fram till sommaren 1950. År 1950 var ett jubelår, ett heligt år, som inleddes av påven julaftonsmorgonen 1949. Jubelåret lockade fler pilgrimer – och turister – till Rom och familjen Stenius hade om möjligt mera att stå i än tidigare. Under sommaren drog sig Lisbeth Stenius undan, tillsammans med barnen och deras barnflicka, till Haute-Savoie som ligger vid Mont Blanc. Göran Stenius gjorde dem sällskap senare på sommaren, då han kunde ta ledigt, och under tiden han var där passade hon på att göra en egen utfärd, en vallfärd till Lourdes, tillsammans med en besökande väninna. Hon skrev i sina memoarer att hon aldrig känt sig så hel som när hon var där.³⁰⁴

På hösten 1950, då de var tillbaka i Rom efter sin semester, fick de veta att Villa Lante var till salu. Idén föddes till ett finskt institut vid Villa Lante. Italienska staten hade dock förköpsrätt, brittiska ambassaden var intresserad av att köpa huset och stiftelsen för Finlands Rom-institut var inte registrerad i Italien och fick därför inte köpa hus eller mark där. Göran Stenius tog kontakt med Amos Anderson, som hade grundat Finlands Rom-Instituts stiftelse 1938 i Helsingfors. Anderson tog kontakt med Utrikesministeriet för att få Finland att köpa huset. Köpet blev av med Andersons stöd, tack vare att ägaren, Demetrio Helbig, gick med på att sälja det förmånligt. Amos Anderson kom till Rom i sällskap av Torsten Steinby, stiftelsens sekreterare, för att tacka Helbig, men inget hade ännu hörts från Utrikesministeriet när året blev 1951. En grupp finländare, med Göran Stenius i spetsen, mötte upp med Urho Kekkonen, Finlands dåvarande statsminister, som var i Rom inkognito, och tog honom med till Villa Lante. När Göran Stenius två veckor senare var på tjänsteresa till Helsingfors satt han i möte med Urho Kekkonen gav han Stenius ett löfte: ”Hälsa de där herrarna i styrelsen att om de klarar köpet av Villa Lante så svarar jag för att staten står för hälften av deras årliga utgifter i framtiden!³⁰⁵” Trots beskedet invercade andra faktorer, som inte

---

³⁰³ Stenius, *Oss människor emellan*, s. 294, 300.

³⁰⁴ Stenius, *Oss människor emellan*, s. 301, 306–320.

³⁰⁵ Stenius, *Oss människor emellan*, s. 325.

hade med ekonomin att göra, till att det var osäkert hur det skulle bli med Villa Lante ända in i det sista av familjen Stenius vistelse i Rom.³⁰⁶

De flesta brev Lisbeth Stenius skrev, efter att hennes mamma hade flyttat hem till Finland igen, handlade om barnen, som hon hade skrivit om i alla brev under familjens tid i Rom. Barnen var viktiga och hon gjorde vad hon kunde för att upprätthålla kontakten mellan dem och deras släkt hemma. Hon skrev om hur de hade det och om deras återkomst till Finland, speciellt året innan de flyttade hem. Men det var betydligt glesare mellan breven än innan Astrid Grotenfelt hade varit i Rom. I november 1949 skrev hon att det av någon anledning verkar vara bättre att inte elda för mycket i husen i Rom. Själva eldar de bara lite och har 13–14 grader inomhus och de fryser mindre och är friskare än de nordbor som eldar mycket.³⁰⁷ Vintern 1950–1951 var regnig och Lisbeth Stenius skrev till sin mamma att det hade regnat varje dag i flera månader³⁰⁸. Under det sista året skrev hon att de inte visste riktigt när de skulle flytta hem, i olika omgångar, då det tog ett tag innan det blev klart. Hon skrev också om praktiska detaljer kring flytten och att de inte visste vad som skulle hända med Villa Lante när de lämnade Rom.³⁰⁹ I maj 1951 fick de sitt sjunde barn. I *Oss människor emellan* skrev hon att det sista året var fyllt av ”glada händelser och ljusa minnen” men också ett intensivt år med mycket oro inför framtiden, inte bara för Villa Lantes framtid utan i högsta grad också deras egen. När skulle de resa hem till Finland och var skulle hela deras stora familj bo? Hon skrev att vänner och bekanta kom och gick. Bland gästerna sågs bl.a. Tauno Nurmela; professor vid Åbo Universitet, Henrik Zilliacus; son till Emil Zilliacus och senare föreståndare för Rom-institutet och Urho Kekkonen; Finlands statsminister och senare Finlands president. 28 november det året återvände familjen Stenius till Finland.³¹⁰

---

³⁰⁶ Stenius, *Oss människor emellan*, s. 321–327.

³⁰⁷ Lisbeth Stenius till Astrid Grotenfelt 18.11 1949, mapp 61 SLSA990, SLSA.

³⁰⁸ Lisbeth Stenius till Astrid Grotenfelt 1.1 1951, mapp 61 SLSA990, SLSA.

³⁰⁹ Lisbeth Stenius till Astrid Grotenfelt 22.7 1951, 16.9 1951, 14.11 1951, mapp 61 SLSA990, SLSA.

³¹⁰ Stenius, *Oss människor emellan*, s. 326–335.

4. Dröm och verklighet

”Det gläder mig ofantligt att du gift dig med en man som kan konsten att resa³¹¹”, skrev Lisbeth Stenius’ pappa Tor Grotenfelt till henne när hon var i Rom första gången. Det som kan läsas ut av det här uttalandet är att han var positiv till att hans dotter fick resa och att han var nöjd över hennes val av make. Det är möjligt att han lade en djupare betydelse i ”konsten att resa”, men det avslöjar inte det empiriska materialet. *Att resa* betyder mer än att förflytta sig från en plats till en annan; *att resa* är en upplevelse, ett äventyr, något som följaktligen även sker *inombords*. *Att vara på resa* kan uppfattas som en fysisk resa likväl som något personlighetsutvecklande³¹². I den här avhandlingen behandlas båda aspekterna; målet för den fysiska resan och upplevelsen. Det första som är viktigt att försöka få svar på är varför finländarna – som representeras av de tre resenärerna i den här avhandlingen – reste till Italien.

Bilden av Italien som hade målats upp under århundraden skapade en slags *nostalgisk längtan* till landet, eller åtminstone en längtan till *bilden* av landet, baserad på tidigare resenärers skildringar. Karin Johannisson skrev i boken *Nostalgia* att nostalgin ”säger mer om nutida stämningar än om förflutna verkligheter”, den förbättrar det förflutna, förskönar det. Men nostalgin handlar mer om att försöka hålla fast vid det förflutna än att försköna det.³¹³ ”Den moderna nostalgin kännetecknas varken av smärtsam hemlängtan, moderslängtan eller rädsla för det nya, snarare av ett jagsökande³¹⁴”, skrev hon. Enligt min mening är det en längtan till det ursprungliga, till en annan dimension, till ett djupare jag, en slags personlighetsutvecklande, inre resa.

Elin Danielson-Gambogi längtade, som många samtida konstnärer, efter att resa söderut. Hon var redan då en etablerad konstnär och sökte sig enligt min mening till Italien av två huvudorsaker. Den första orsaken var konsten; sin egen konstutövning och den konst hon kunde uppleva där. ”Det som inspirerade nordiska konstnärer under denna tid att resa till södern för att måla, var inte bara konsten de såg utan mestadels själva naturen”, skrev Camilla Granbacka i sin bok om Sigrid Schauman, en av Elin Danielson-Gambogis samtida konstnärskollegor. ”Det var för att lära sig måla ljuset så som man upplever det i södern; intrycket av att allt som är längre borta blir ljusare och

³¹¹ Stenius, *Oss människor emellan*, s. 84.

³¹² Löfgren, ’Längtan till landet annorlunda’, s. 12.

³¹³ Johannisson, *Nostalgia*, s. 146, 148.

³¹⁴ Johannisson, *Nostalgia*, s. 159.

blåare. Sådant kunde man inte hitta i Finland³¹⁵”, står det i samma bok. Själv skrev inte Elin Danielson-Gambogi mycket om det i breven till Victor Westerholm, hon skrev bara att hon vill se Italien i sin höstprakt, hon vill se *fruktrikedomen*.³¹⁶ Hon sökte inte storslagna vyer eller kända platser; hon ville ha det vardagliga, skriver Virve Heininen i *Italiassa ja Saksanmaalla : Taiteilijoiden ja taiteentuntijoiden matkassa 1840–1930*³¹⁷.

Fredrika Bremer förvånade sig över den jämställdhet hon såg i Italien, mellan rika och *vanligt folk*³¹⁸, och enligt min mening kan just den jämställdheten ha varit den andra orsaken till att Elin Danielson-Gambogi längtade till Italien. Hon var en självständig, modern kvinna som öppet hade börjat visa sitt missnöje med de borgerliga värderingarna, vilket blev orsaken till en växande irritation mot henne. Hon var frispråkig och ville göra saker på sitt sätt, vilket satte en del käppar i hjulen för henne. När hon gick miste om en förlängning av den lärartjänst hon hade blev flytten till Italien – som hon blivit förälskad i under sin första resa – speciellt angelägen.³¹⁹ Ulla Savojärvi skriver om en liknande katalysator för hennes avfärd till Italien när hon reste dit första gången; en underliggande konflikt som gällde en ateljé i Helsingfors, och att Elin Danielson-Gambogi blivit ”trött och olustig av hela affären³²⁰”. Baserat på biografierna om henne och de brev hon själv skrivit, uppfattar jag att Finland var trångt för henne och att det antagligen var *lättare att andas* i ett land som var helt annorlunda än hennes eget. Orvar Löfgren skriver i *Längtan till Landet annorlunda* om föreställningen att man kan bli en annan människa genom att resa söderut, att en resenär kunde vara den resenären ville vara utan att bli dömd för det³²¹.

Lisbeth Stenius och hennes man, Göran Stenius, hade konverterat till katolicismen och hade båda en längtan efter något ursprungligt, djupt och andligt och den inre resan uppfattar jag som den viktigaste för dem. I Finland fanns inte många katoliker och normen var att vara protestant. Längtan

³¹⁵ Granbacka, *Sigrid Schauman*, s. 35.

³¹⁶ Konttinen & Savojärvi, *Elin Danielsson-Gambogi*, s. 23; Elin Danielson-Gambogi till Victor Westerholm 21.10 1895, Viktor Westerholm II, Handskriftavdelningen, ÅAB.

³¹⁷ Virve Heininen, 'Elin Danielson-Gambogin maalaukset matkakertomuksina' *Italiassa ja Saksanmaalla : Taiteilijoiden ja taiteentuntijoiden matkassa 1840-1930*, red. Teppo Jokinen & Hanne Selkokari (Helsingfors 2011), s. 184.

³¹⁸ Bremer, *Lifvet i gamla världen*, s.170.

³¹⁹ Konttinen & Savojärvi, *Elin Danielsson-Gambogi*, s. 113–116, 124–125.

³²⁰ Konttinen & Savojärvi, *Elin Danielsson-Gambogi*, s. 156.

³²¹ Löfgren, 'Längtan till landet annorlunda', s. 36.

efter det ursprungliga gjorde att de politiskt sett drogs långt åt höger och till en början verkar de ha haft en respekt för Mussolinis ledarskap. Den verkade gå hand i hand med deras starka fosterlandskänsla och de nationalistiska strömningarna i Finland. Alla de här sakerna samverkar, enligt min mening, till en tydlig väg mot Italien, mot Rom. Göran Stenius' anställning vid Finlands beskickning i Vatikanen gav dem möjlighet att stanna i Italien många år.³²²

Enligt mitt källmaterial finns inget tydligt uttalat av Henry Ericsson själv som svarar på varför han sökte sig till just Italien från första början. I ett brev till sin fru skrev han, under sin andra Italienresa, att han ännu inte hittat det han sökte – d.v.s. romantiken³²³. Romantiken är följaktligen något som han sökte, åtminstone inför den andra resan dit. Den första bildningsresan Henry Ericsson gjorde till Italien var en del av en längre resa där han först reste till Paris och sedan till Spanien. Italien verkar ha varit det minst viktiga i prioritet för honom medan Paris var den viktigaste. Christoffer H. Ericsson skrev i biografien om Henry Ericsson att medelhavsområdet och antikens kultur utövade en stark dragningskraft på honom så det ger eventuellt en insikt i vad som gjorde att han drogs till Italien.³²⁴ Å andra sidan skrev författaren lite senare att antikens kvarlevor inte intresserade Henry Ericsson, och att renässansens och barockens formspråk intresserade honom mera.³²⁵ Under den första Italien-resan verkar han ha rekognoserat Rom under tre dagar för att veta vad som fanns att se där och vilka möjligheter det fanns till studier.³²⁶ Under den resan fastnade han för Italien och möjligheterna där och han började längta dit och återvände flera gånger, både ensam och med sin familj.

De tre resenärerna i avhandlingen skiljer sig från varandra när det gäller vad som lockade dem till Italien. Elin Danielson-Gambogi och Henry Ericsson har konsten gemensam, men orsaken till att de reser iväg är ändå olika. Elin Danielson-Gambogi ville utöva sitt redan etablerade konstnärsskap, och Henry Ericsson ville studera konst – även om han till en början inte verkade säker på att det var i Italien han skulle göra det. Sökandet efter att få utrymme att vara sig själv drev delvis Elin

---

³²² Lisbeth Stenius till Astrid Grotenfelt 28.9 1938, 6.5 1943, 11.11 1943, mapp 61 SLSA990, SLSA; Stenius, *Oss människor emellan*, s. 101–112.

³²³ Henry Ericsson till Quita Björnberg-Ericsson 16.12 1922, Björnberg-Ericsson, Quita II, Handskriftavdelningen, ÅAB.

³²⁴ Ericsson, *Henry Ericsson min far*, s. 42.

³²⁵ Ericsson, *Henry Ericsson min far*, s. 49.

³²⁶ Ericsson, *Henry Ericsson min far*, s. 49.

Danielson-Gambogis längtan till Italien och för paret Stenius var strävan efter det ursprungliga, andliga en stark drivkraft. Alla tre tillsammans representerar hela spektrumet av resenärer som nämns i avhandlingen; människor som reser till Italien för konsten, utbildning, arbete, upplevelser och sin övertygelse.

Stämde drömmen om Italien överens med den verklighet resenärerna mötte när de kom fram? Den andra frågan att försöka besvara handlar om hur de upplevde sitt nya land, landet som ”det var meningen att människan skulle leva i”³²⁷. De första breven Elin Danielson-Gambogi skrev efter att hon flyttat till Italien berättade hon att hon var installerad i en tillfällig bostad, där hon skulle bo en månad, som bar spår efter ”den stora jordbävningen” och att hon inte har någon eldstad. Hon hade glödande kol i en potta för att hålla värmen. Hon skrev det inte i någon klagande ton, utan fortsatte med att berätta om hur älskvärd hyresvärdinnan är.³²⁸ Precis som Fredrika Bremer beskrev det hon såg under sin resa genom Italien – inte klagande men inte heller överdrivet positiv och blind för det som kan upplevas negativa erfarenheter³²⁹ – skildrade Elin Danielson-Gambogi i sina brev till Viktor Westerholm det hon såg i vardagen. Hon beskrev inte hur hon upplevde det nya landet speciellt ingående, men människorna verkade göra intryck på henne. I juni flyttade hon till Antignano, som låg 100 kilometer sydväst om Florens, ute vid havet. Jag uppfattar det som att hon hade ”hittat hem” enligt de brev hon skrev därifrån; hon trivdes bra, hon njöt av ångbåtarnas och havets ljud och hon berättade om en italiensk man hon lärt känna.³³⁰ Trots att hon skrev om sådant som inte var positivt – dålig ekonomi, det var kallt under vintern och senare alla problemen med hennes äktenskap – är min uppfattning att hon fann ett lugn på ett helt nytt sätt i Italien. Hon trivdes bättre i Italien än i Norden³³¹. Den 10 november 1903, när hon hade varit hemma i Finland en period, skrev hon att det var härligt att vara tillbaka i Italien och att hon hörde hemma där³³².

---

³²⁷ Lisbeth Stenius till Astrid Grotenfelt 21.9 1938, mapp 61 SLSA990, SLSA.

³²⁸ Elin Danielson-Gambogi till Victor Westerholm 19.1 1896, Viktor Westerholm II, Handskriftavdelningen, ÅAB.

³²⁹ Bremer, *Lifvet i gamla världen*, s. 5, 6, 16.

³³⁰ Elin Danielson-Gambogi till Victor Westerholm 22.6 1896, 19.7 1896, Viktor Westerholm II, Handskriftavdelningen, ÅAB.

³³¹ Konttinen & Savojärvi, *Elin Danielsson-Gambogi*, s. 168.

³³² Elin Danielson-Gambogi till Victor Westerholm 10.11 1903, Viktor Westerholm II, Handskriftavdelningen, ÅAB.

Det finns ett brev som Henry Ericsson skrev från Italien under den första resan, med en skiss över utsikten från platsen där han övernattade och en kort hälsning till hans fru³³³. Hur han upplevde det för honom nya landet under den första resan uttryckte han inte med egna ord i skrift, och om han gjorde det finns det inte bevarat i de tillgängliga brevsamlingarna. Henry Ericsson trivdes till en början bättre i Florens än i Rom. Han stannade i Florens en hel månad då han besökte Italien första gången, och det finns skisser bevarade i släktens ägo från hans tid där. I biografen om honom står det att han vandrade omkring i Fiesole, som systrarna Thesleff rekommenderat för honom, och att ”det gröna böljande och väl odlade landet blev för honom det ideala landskapet, till vilket han längtade under kommande år”. I Rom stannade han endast tre dagar.³³⁴

Under Henry Ericssons andra vistelse i Italien hade han siktet på Rom med omgivningar. Han uttryckte tidigt sitt missnöje med Rom i breven till Quita Björnberg-Ericsson. Rom var ”förfärligt bullersamt” och människorna var så välklädda att han kände sig som en stråtrövare³³⁵. Vidare menade han att italienare inte var särskilt pålitliga och han var lite överrumplad av att ha blivit dåligt behandlad under ett besök vid banken, så till den grad att ”Rom var förstört för ett par dagar”. Dessutom hade han inte hittat det han sökte – dvs. romantiken.³³⁶ Tre dagar senare delade han med sig av mer positiva intryck: Han tyckte om husen, arkitekturen och Villa Borghese – som var ”som en sagovärld”. Klimatet verkar han, enligt min mening, ha delade åsikter om.³³⁷ Han hade inte mycket att säga om italienare i allmänhet, förutom en hyresvärdinna som han skrev varmt om. Hon var änka och hade en manlig vän som tog hand om henne. ”Värnlösa fruar och änkor lära ej förekomma i Italien”, skrev han.³³⁸

I Anticoli Corrado tillbringade Henry Ericsson en månad år 1924. Det är tydligt av breven att hans upplevelse av Italien nådde sin höjdpunkt där. Han skrev att han aldrig hade känt sig så väl till mods

³³³ Henry Ericsson till Quita Björnberg-Ericsson 26.6 1921, Björnberg-Ericsson, Quita II, Handskriftavdelningen, ÅAB.

³³⁴ Ericsson, *Henry Ericsson min far*, s.48–49.

³³⁵ Henry Ericsson till Quita Björnberg-Ericsson 11.12 1922, Björnberg-Ericsson, Quita II, Handskriftavdelningen, ÅAB.

³³⁶ Henry Ericsson till Quita Björnberg-Ericsson 16.12 1922, 24.12 1922, Björnberg-Ericsson, Quita II, Handskriftavdelningen, ÅAB.

³³⁷ Henry Ericsson till Quita Björnberg-Ericsson 19.12 1922, Björnberg-Ericsson, Quita II, Handskriftavdelningen, ÅAB.

³³⁸ Henry Ericsson till Quita Björnberg-Ericsson 24.12 1922, Björnberg-Ericsson, Quita II, Handskriftavdelningen, ÅAB.

någonstans som där och att han helst aldrig skulle lämna platsen, om det inte vore för frun och sonen. Han beskrev ”denna obeskrivliga skönhet så att det spränger i bröstet”. Det var där jorden var som ”den skapades”.³³⁹ Några dagar senare skrev han att det var lättare att arbeta i Anticoli Corrado än någon annanstans och att han aldrig hade arbetat så intensivt som han gjorde där.³⁴⁰ Han tyckte även om maten; den var god och billig.³⁴¹ Det enda som verkar ha varit riktigt dåligt är vädret, när det regnade.³⁴²

Likt Greta von Frenckell-Thesleff, som senare skrev om sitt ”längtansland och drömland³⁴³”, fångades Lisbeth Stenius helt av Italien. Förälskelsen var omedelbar: ”Det är ett härligt land som känt, har inte blivit en besvikelse³⁴⁴”. Under sin och makens första resa skrev hon om kaffet som var *sagolikt*, människorna som skrattade och sjöng, och maten som var god³⁴⁵. Hon beskrev den politiska stämningen i landet som ett stort lugn³⁴⁶. Hon var fascinerad över allt det gamla, det antika, i Rom³⁴⁷. När de flyttade till Rom, fyra år senare, var Andra världskriget pågående och upplevelsen blev färgad både av det och av makens nya position vid Finlands beskickning i Vatikanen. Hon skrev till sin mamma att det kändes svårt med avstånden då det inte var lätt att ta sig fram. Det var svårt med matanskaffningen. Ändå skrev hon i samma brev att det var underbart att vara i Rom, så härligt att hon ”bara skulle vilja jubla”.³⁴⁸ Lisbeth Stenius skrev även om den frukt som fanns där, om hur svårt det var att få bra hemhjälp, att hon var trött för att det fanns för mycket

---

³³⁹ Henry Ericsson till Quita Björnberg-Ericsson 11.3 1924, Björnberg-Ericsson, Quita II, Handskriftavdelningen, ÅAB.

³⁴⁰ Henry Ericsson till Quita Björnberg-Ericsson 15.3 1924, 19.3 1924, Björnberg-Ericsson, Quita II, Handskriftavdelningen, ÅAB.

³⁴¹ Henry Ericsson till Quita Björnberg-Ericsson 26.3 1924, Björnberg-Ericsson, Quita II, Handskriftavdelningen, ÅAB.

³⁴² Henry Ericsson till Quita Björnberg-Ericsson 2.4, 3.4 1924, Björnberg-Ericsson, Quita II, Handskriftavdelningen, ÅAB.

³⁴³ Frenckell-Thesleff, von, *Gyllene år i det svunna Italien*, s. 7–9.

³⁴⁴ Lisbeth Stenius till Astrid Grotenfelt 18.9 1938, mapp 61 SLSA990, SLSA.

³⁴⁵ Lisbeth Stenius till Astrid Grotenfelt 18.9 1938, 21.9 1938, 22.9 1938 mapp 61 SLSA990, SLSA.

³⁴⁶ Lisbeth Stenius till Astrid Grotenfelt 28.9 1938, mapp 61 SLSA990, SLSA.

³⁴⁷ Lisbeth Stenius till Astrid Grotenfelt 13.10 1938, mapp 61 SLSA990, SLSA.

³⁴⁸ Lisbeth Stenius till Astrid Grotenfelt 27.9 1942, mapp 61 SLSA990, SLSA.

att göra och om middagar hon måste ordna.³⁴⁹ Det är tydligt att flytten var omtumlande och tung på många sätt, men att hon var lycklig över att vara där.

Under åren i Italien gick Lisbeth Stenius igenom ett brett spektrum av upplevelser, dels på grund av kriget, dels för att hennes familj växte och anställda i deras hushåll växlade, och dels genom alla de människor som kom och gick i deras liv, både privat och genom makens arbete. Dessa upplevelser speglades i hennes brev. Dessutom färgades hennes upplevelser i Italien av det som hände hemma i Finland, både politiskt och inom familjen. Kontrasterna syns tydligt i breven då hon i det ena brevet beskrev apelsinerna som växte utanför deras hus och hur kallt det var inomhus och i det andra brevet skrev ut sin ångest över Finlands situation.³⁵⁰ Hennes upplevelse av Italiens folk verkade till en stor del präglas av den solidaritetskänsla hon hade för dem. Jag uppfattar det som att hon identifierade sig med dem genom att hon såg Italiens kamp som en gemensam kamp med Finland, mot en gemensam fiende. När folket i Rom efter Tysklands ockupation tog emot de allierade som en efterlängtd gäst tappade hon all respekt för dem. Enligt min mening ser hon Finlands folk som överlägsna italienarna. Hon uttryckte upprepade gånger sin stolthet över Finlands folk – ett stolt, modigt och tappert folk – och över att det lilla landet fortsatte att stå emot en så stor fiende. I jämförelse med Finlands folk uttrycker hon sitt förakt gentemot italienarna som var ”så utan stolthet och utan ryggrad”.³⁵¹ När kriget är över finns det dock inga antydningar i hennes brev att hon skulle ha något ont att säga om italienarna, tvärtom skrev hon förhållandevis ofta om Italien och dess folk i positiva ordalag.³⁵²

Alla de tre finländska resenärerna upplevde Italien positivt redan vid sin första kontakt med landet, trots att de kom till landet av lite olika orsaker. De hade höga förväntningar, enligt den litteratur de läst och de personer de hade pratat med, även om Henry Ericsson inte verkade ha förväntningar på samma sätt som Elin Danielson-Gambogi då Italien inte var hans huvudmål. De fastnade för olika platser; Elin Danielson-Gambogi verkade trivas bäst i Antignano, Henry Ericsson i Anticoli Corrado och Lisbeth upplevde Ovindoli som en av de bästa platserna, vid sidan av Rom. Jag uppfattar det

---

³⁴⁹ Lisbeth Stenius till Astrid Grotenfelt 2.10 1942, 6.10 1942, mapp 61 SLSA990, SLSA.

³⁵⁰ Lisbeth Stenius till Astrid Grotenfelt 12.11 1942, 29.11, mapp 61 SLSA990, SLSA.

³⁵¹ Lisbeth Stenius till Astrid Grotenfelt 10.12 1942, 6.5 1943, 2.10 1943, 11.11 1943, 16.2 1944, 4.6 1944, mapp 61 SLSA990, SLSA.

³⁵² Lisbeth Stenius till Astrid Grotenfelt 31.12 1945, 30.3 1946, 25.7 1946, 5.9 1946, mapp 61 SLSA990, SLSA.

som att Henry Ericsson var den som mest kritiskt iakttog det nya landet, baserat på de uttalanden han gjorde i sina brev, kanske för att han inte hade höga förväntningar på det. Det är dock omöjligt att veta, utifrån materialet som finns, om hans förväntningar var lägre än de andras eller om de förväntningar han hade infriades. Lisbeth Stenius uttryckte tydligt att hon inte hade blivit besviken och min uppfattning är att hennes förväntningar överträffades, även om de var höga. Elin Danielson-Gambogi gav inte heller uttryck för någon besvikelse. Både hon och Lisbeth Stenius skrev om många saker som var tunga och svåra, men aldrig som en besvikelse över sitt nya land. För Henry Ericsson, likväl som för Elin Danielson-Gambogi och Lisbeth Stenius, var landet värt att återvända till, gång på gång. De positiva upplevelserna övervägde utan tvekan de negativa upplevelserna.

Resenärer på 1800-talet och första halvan av 1900-talet hade inte samma möjlighet att undersöka resmålet som en resenär av idag, som har tillgång till internet och allt det innebär av bilder, filmer och virtuella guidningar. De hade tillgång till tidningar, reseguider, reseberättelser och en del bilder – först målningar och senare foton. Högst antagligen hade de även pratat med någon som rest tidigare, och en del fick möjligheten att följa med en redan erfaren resenär på resa³⁵³. Förutom de reseguider och reseberättelser som fanns tillgängliga är det tydligt att alla resenärerna i min avhandling fick impulser av någon de kände, före eller under resan. Elin Danielson-Gambogi nämnde Axel Gallén och Pekka Halonen som människor hon fick råd av och som själva var på resande fot³⁵⁴. Gällande Henry Ericsson framkommer det inte av hans brev om han hade kontakt med någon före sin resa men i biografien om honom skrev Christoffer H. Ericsson att han vandrade omkring i Fiesole, ”som systrarna Thesleff talat varmt för till den unge konstnären”. Både systrarna Thesleff och Axel Boethius – alla vana Italien-resenärer – omnämns som några av dem som uppskattade och stöttade konstnären.³⁵⁵ Lisbeth Stenius och hennes nyblivne make, Göran Stenius, fick hjälp med kontakter inför resan av bl.a. sin vän Cajus Klinge³⁵⁶. Carina Burman skrev i *Vi romantiska resenärer* att ”en personlig vägvisare var naturligtvis det allra bästa³⁵⁷” när man skulle ta sig fram i en stad. Det var bättre än resehandböckerna. Lisbeth Stenius och hennes familj hade

³⁵³ Jokinen & Selkokari, *Italiassa ja Saksanmaalla*, s. 17.

³⁵⁴ Elin Danielson-Gambogi till Victor Westerholm 15.1 1895, 21.10 1895, Viktor Westerholm II, Handskriftavdelningen, ÅAB; Konttinen & Savojärvi, *Elin Danielsson-Gambogi*, s. 156.

³⁵⁵ Ericsson, *Henry Ericsson min far*, s. 42, 49.

³⁵⁶ Stenius, *Oss människor emellan*, s. 85.

³⁵⁷ Burman, *Vi romantiska resenärer*, s. 62.

många *personliga vägvisare* när de väl var framme i Rom. Deras liv var fyllt av diplomatfamiljer, besökare från olika länder som ofta varit i Italien, tjänstefolk, katolska präster, och nordbor bosatta i Rom; en uppsjö av människor som redan fanns i Rom och som snabbt kom in i deras liv när de flyttade dit.

I de reseguider som fanns tillgängliga gjordes försök att förbereda resenärer för olika kulturkrockar som kunde uppstå. Ellen Rydelius förberedde resenärerna bl.a. på att de högst troligt skulle komma att bli mycket irriterade över italienarnas tidsuppfattning, som var en helt annan än den punktlighet nordborna var vana med. Hon talade även om hur annorlunda man kunde uppleva maten och varför det var viktigt att kunna språk – och konsekvenserna av att inte kunna något språk det gick att använda sig av³⁵⁸, vilket Baedeker också rådgav resenärerna om³⁵⁹. I en Baedeker-guide över Italien, från 1928, tas klädkoden upp med förklaringar på t.ex. hur man skulle vara klädd om man gick på restaurang³⁶⁰. Henry Ericsson skrev till sin fru att människor i Rom var klädda på ett sätt som gjorde att han kände sig som en stråtrövare³⁶¹. Han var inte beredd på att de skulle vara så mycket bättre klädda än han tyckte att han var. Emil Zilliacus skrev om sin förvåning över den tillit en försäljare visade honom och den gästvänlighet han mötte bland Italienarna³⁶². Visst fanns det människor som betedde sig oförskämt, men han upplevde inte det som det vanliga utan de beskrivningarna försvann i hans texter som obetydliga exempel på undantag³⁶³. Henry Ericsson blev dåligt bemött vid ett bankbesök, och det förstörde Rom-upplevelsen för honom för några dagar³⁶⁴. Enligt hans beskrivning i brevet verkar han van vid att bli bra bemött på banken och var så oförberedd på att inte bli det att det tog hårt på honom.

Språkbarriärerna var ett hinder för många resenärer och man tydde sig ofta till andra nordbor; i Rom blev samlingsplatsen Skandinaviska föreningen. Då Elin Danielson-Gambogi var i Rom

---

³⁵⁸ Rydelius, *Rom på 8 dagar*, s. 29, 110, 146.

³⁵⁹ Baedeker, *Central Italy and Rome* (1881), s. xv–xvi.

³⁶⁰ Baedeker, *Italy : From The Alps To Naples* (1928), s. xiii.

³⁶¹ Henry Ericsson till Quita Björnberg-Ericsson 11.12 1922, Björnberg-Ericsson, Quita II, Handskriftavdelningen, ÅAB.

³⁶² Zilliacus, *Italienare*, s. 111–113, 141–142.

³⁶³ Zilliacus, *Italienare*, s. 113–118.

³⁶⁴ Henry Ericsson till Quita Björnberg-Ericsson 16.12 1922, Björnberg-Ericsson, Quita II, Handskriftavdelningen, ÅAB.

tillsammans med sin man skrev hon till Victor Westerholm att Skandinaviska föreningen var aktiv och att det fanns många skandinaver och finnar i Rom³⁶⁵. Baserat på Elins brev verkar det inte ha varit en positiv upplevelse; det var för många människor från hemlandet. När Henry Ericsson var i Rom skrev han att det var få skandinaviska *konstnärer* i Rom, men det fanns ändå tillräckligt med finländare och kända skandinaver att han delade med sig av skvaller om vad som pågick bland medlemmarna till sin fru när han skrev brev hem³⁶⁶. Ellen Rydelius rekommenderade resenärer att gå till föreningen för att läsa svenska tidningar och umgås med folk hemifrån, hon skrev att ”ingen skandinavisk Romfarare bör försumma att uppsöka föreningen” där ”Docent Boethius bekläder [...] posten som ordförande”³⁶⁷. Lisbeth Stenius hade träffas kronprinsen vid Skandinaviska föreningen och hon skrev i samma brev om hur nordbor gör med eldningen när det är kallt i husen – de eldar för mycket – och min uppfattning är att hon pratat om det i en grupp nordbor³⁶⁸, vilken hon kunde ha träffat på där.

Resenärernas förväntningar påverkades av tidigare erfarenheter³⁶⁹ – egna eller andras – och upplevelsen av Italien och italienarna påverkades, förutom av resenärens egna förväntningar och inställning, av omständigheterna och omgivningen. De tre finländska resenärerna i den här avhandlingen reste under olika tider och förhållanden. Elin Danielson-Gambogi upplevde Italien under ryska tiden och Första världskriget, Henry Ericsson såg Italien i mellankrigstiden och Lisbeth Stenius upplevde huvuddelen av sin tid i Italien mitt i Andra världskriget och i efterkrigstiden. Elin Danielson-Gambogi skrev regelbundet till sina vänner och ibland beklagade hon sig över brev som inte kom fram, både hennes och andras³⁷⁰. Det fanns inte många möjligheter till kommunikation om brevgången inte fungerade. Henry Ericssons brevväxling med Quita Björnberg-Ericsson kan kallas något sporadisk, men posten verkade göra sitt jobb. Lisbeth Stenius skrev ofta och regelbundet och verkade ha sitt hjärta både hemma och i Rom samtidigt. Under kriget fanns det perioder när det

---

³⁶⁵ Elin Danielson-Gambogi till Victor Westerholm 3.1 1904, Viktor Westerholm II, Handskriftavdelningen, ÅAB.

³⁶⁶ Henry Ericsson till Quita Björnberg-Ericsson 27.12 1922, 1.1 1923, 24.2 1924, Björnberg-Ericsson, Quita II, Handskriftavdelningen, ÅAB.

³⁶⁷ Rydelius, *Rom på 8 dagar*, s. 102.

³⁶⁸ Lisbeth Stenius till Astrid Grotenfelt 18.11 1949, mapp 61 SLSA990, SLSA.

³⁶⁹ Koselleck, *Erfarenhet, tid och historia*, s. 170.

³⁷⁰ Elin Danielson-Gambogi till Victor Westerholm 20.4 1898, 3.1 1904, 27.1 1916, Viktor Westerholm II, Handskriftavdelningen, ÅAB.

verkar ha varit svårt med kommunikationen³⁷¹. Vännerna, de nära relationerna, är personer att lita på och de är beredda att kommunicera för att upprätthålla och utveckla den relation som finns³⁷². I brevkommunikationen var *det personliga tilltalet* i hälsningarna viktiga, eller det som handlade om personernas relation till varandra. Elin Danielson-Gambogi började ofta sina brev med ”kära Viktor³⁷³” eller ”mina käraste vänner³⁷⁴” och avslutade ibland med ”tillgivna vännen Elin³⁷⁵”. Hon skrev också ofta om hur hon saknade dem och bad dem komma och hälsa på³⁷⁶. Henry Ericsson betydade ofta sin kärlek till frun och började ofta breven med ”min käraste³⁷⁷”. Lisbeth Stenius riktade sig till sin ”kära mami och papi” och efter sin pappas död till ”kära mami” och hon skrev ofta om hur svårt det var att vara ifrån dem, hela familjen³⁷⁸. För att upprätthålla relationerna till vännerna eller familjemedlemmarna skrevs det mycket om vardagliga saker; vad resenärerna hade gjort under den tid som gått sedan de skrev senast, vilka personer de hade umgåtts med och hur det var ställt med hälsan, humöret och ekonomin – och de ville veta samma saker om de nära och kära därhemma. Ofta handlade breven även om planer för framtiden, planer för ett återseende och redogörelse för den enskilde personens framtidsplaner.³⁷⁹

---

³⁷¹ Stenius, *Oss människor emellan*, s. 204-205; Lisbeth Stenius till Astrid Grotenfelt 6.8 1944, mapp 61 SLSA990, SLSA.

³⁷² Österberg, *Vänskap*, s. 41. Planck, *Kärlekens språk*, s. 93.

³⁷³ Elin Danielson-Gambogi till Victor Westerholm 11.2 1897, Viktor Westerholm II, Handskriftavdelningen, ÅAB.

³⁷⁴ Elin Danielson-Gambogi till Victor Westerholm 22.1 1897, Viktor Westerholm II, Handskriftavdelningen, ÅAB.

³⁷⁵ Elin Danielson-Gambogi till Victor Westerholm 8.3 1897, Viktor Westerholm II, Handskriftavdelningen, ÅAB.

³⁷⁶ Elin Danielson-Gambogi till Victor Westerholm 3.5 1895, 21.10 1895, 22.5 1897, 14.3 1898, 8.7 1898, 17.2 1899, 2.5 1899, 20.12 1899, mars 1900, 17.4 1900, 27.10 1900, 15.4 1902, 21.12 1902, 10.6 1907, Viktor Westerholm II, Handskriftavdelningen, ÅAB.

³⁷⁷ Henry Ericsson till Quita Björnberg-Ericsson 1.1 1923, 19.3 1924, 24.3 1924, 26.3 1924, 30.3 1924, 8.4 1924, 11.4 1924, Björnberg-Ericsson, Quita II, Handskriftavdelningen, ÅAB.

³⁷⁸ Lisbeth Stenius till Astrid Grotenfelt 30.9 1942, 5.10 1942, 11.10 1942, 29.11 1942, 10.12 1942, 15.12 1942, 29.4 1943, 6.5 1943, mapp 61 SLSA990, SLSA.

³⁷⁹ Elin Danielson-Gambogi till Victor Westerholm dec. 1896, 17.4 1897, 26.10 1897, 8.4 1900, Viktor Westerholm II, Handskriftavdelningen, ÅAB; Henry Ericsson till Quita Björnberg-Ericsson 16.12 1922, 27.12 1922, 11.3 1924, 26.3 1924, 11.4 1924, Björnberg-Ericsson, Quita II, Handskriftavdelningen, ÅAB; Lisbeth Stenius till Astrid Grotenfelt 3.11 1942, 29.11 1942, 6.5 1943, 10.3 1950, 14.11 1951, mapp 61 SLSA990, SLSA.

Personlig erfarenhet är relevant för en persons val och beslut, precis som man även behöver ta kulturell kontext med i beräkningen, skriver Ute Frevert i *Emotions in History – Lost and Found*³⁸⁰. Beslutet att lämna hemlandet och lägga ett helt nytt land under sina fötter gjordes baserat på den bild resenärerna hade skapat sig genom litteratur och genom tidigare resenärers skildringar. De tog sin aktuella situation i beaktande lika väl som drömmen om det som kunde bli. Ekonomin avgjorde om resan kunde gå av stapeln, och tillsammans med språkkunskaper, kontaktnät och omständigheter spelade den sin roll i upplevelsen av resan. Och de fick alla sin del av negativa och positiva upplevelser, hur mycket de än älskade Italien. Upplevelserna byggde deras bild av Italien och gav dem nya erfarenheter som i sin tur blev en del av deras fortsatta resa.

---

³⁸⁰ Frevert, *Emotions in History*, s. 24-25.

5. Sammanfattning

Finländare har – och har länge haft – en längtan till södern, till Italien. Den längtan har blivit synlig i antalet resande och alla de berättelser de har lämnat efter sig, både muntligt och i skrift. Längtan till Italien har återgetts i reseskildringar, dagböcker och brev som skrivits av resenärerna. I reseguider och reseberättelser som skrevs under 1800- och 1900-talen syns tydliga tecken på en fascination inför det liv resenärerna mött i Italien; kommentarer om människors yviga gester, högljudda samtal, livfulla ögon och vänliga – ofta familjära – bemötande av resenärerna, som var okända främlingar.

Tidigare forskning om resande mellan nordnorden och Italien har gjorts av bl.a. Bengt Lewan, *Drömmen om Italien : Italien i svenska resenärers skildringar från Atterbom till Snolisky*; Sabrina Norlander (red.), *Drömmen om Italien : Nordiska resenärer i Södern 1750–1870*; Carina Burman, *Vi romantiska resenärer : Med Ellen Rydelius i Rom*. De tre utvalda resenärerna i avhandlingen presenteras närmare i biografier skrivna av Riitta Konttinen, *Konstnärspår*; Riitta Konttinen och Ulla Savojärvi, *Elin Danielson-Gambogi*; Christoffer H. Ericsson, *Henry Ericsson. Min far* och Lisbeth Stenius, *Oss människor emellan*.

Till en början var det de rika adelsmännen som reste, och resan ansågs höra till en människas utbildning och kunde pågå under flera år. Resan var ingen nöjesresa utan det ställdes höga krav på den unga resenären av föräldrarna. Under 1800-talet gjordes uppfinningar som underlättade resandet; ångmaskinen och järnvägen, och resorna blev billigare och snabbare. Samtidigt ökade välståndet och med tiden blev det vanligare att mindre välbeställda människor reste till Italien. Att resa med häst och vagn var det vanligaste under största delen av 1800-talet, och från Finland kunde resenären resa med ångbåt och tåg under senare delen av 1800-talet. Redan på 1920-talet kunde en resenär välja att ta båt till Stockholm och flyg därifrån till Italien. 1935 öppnades den första flygplatsen för persontrafik i Finland.

I förberedelse inför sina resor kunde reseberättelser och reseguider från 1800-talet och tidigt 1900-tal fungera som en inspirationskälla och en hjälp för resenärerna. Bland de tidigare resenärer och inspiratörer som nämns finns bl.a. Anders Ramsay, Fredrik Cyngæus, Fredrika Bremer, C.A. Ehrensverd och Eero Järnefelt. I avhandlingen presenteras tre av inspiratörer närmare; Karl Baedeker och hans reseguider, Emil Zilliacus som skrev reseberättelser och Ellen Rydelius som skrev resehandböcker och var Sveriges svar på Baedeker-guiderna. Eftersom det kunde underlätta

att ha något slags kontaktnät i anslutning till reseområdet var det vanligt att resenärer tydde sig till tidigare resenärer för råd och hjälp med kontakter. Det var även vanligt att finländare på resande fot sökte sig till andra nordbor i Italien, bl.a. genom Skandinaviska föreningen i Rom. En orsak till att resenärer umgicks med andra nordbor var dels språket och dels att man ofta delade samma kulturella och religiösa bakgrund.

De tre resenärerna som presenteras närmare i avhandlingen är konstnären Elin Danielson-Gambogi (1861–1919), konstnären, grafikern och formgivaren Henry Ericsson (1898–1933) och diplomatfrun och författaren Lisbeth Stenius (1914–2001). De tre resenärerna kommer från olika förhållanden, de levde under olika tider och de reste till och i Italien under olika omständigheter, och alla resenärerna upplevde Italien olika. Men de var alla svenskspråkiga resenärer från Finland som hade en längtan efter, och på olika sätt drömde om, livet i Italien. Elin Danielson-Gambogi sökte sig till Italien för ljuset, konsten och friheten att kunna vara sig själv; Henry Ericsson satsade på studier i Rom och på att växa till den konstnär han strävade efter att vara, samtidigt som han sökte äventyret; Lisbeth Stenius drogs i första till det ursprungliga, djupa, andliga, och när hennes man, Göran Stenius, fick tjänst vid Finlands beskickning i Vatikanen fick de möjlighet att bo i Rom nio år. Materialet i avhandlingen är baserat på innefattar resenärernas privata brev, skrivna till nära och kära, dagböcker och biografier. Baserat på det empiriska källmaterialet och det biografiska materialet blir skildringarna av de tre resenärerna *mikrohistoriska mini-biografier*, där personerna i fråga är representanter för kollektivet *resenärer*.

Litteratur och källor

Källor

Svenska Litteratursällskapet arkiv, Göran och Lisbeth Stenius arkiv SLSA990.

Åbo Akademis bibliotek, handskriftavdelningen, Viktor Westerholm II; Björnberg-Ericsson, Quita II.

Baedeker, Karl, *Central Italy and Rome* (Koblenz 1881); *Central Italy and Rome* (Leipzig 1909); *Italy* (Koblenz 1870); *Central Italy and Rome* (Leipzig 1897); *Italy : From the Alps to Naples* (Leipzig 1904); *Italy : From the Alps to Naples* (Leipzig 1928).

Burman, Carina, *Vi romantiska resenärer. Med Ellen Rydelius i Rom* (Stockholm 2016).

Ericsson, Christoffer H., *Henry Ericsson. Min far* (Borgå 2002).

Konttinen, Riitta, *Konstnärspår* (Keuru 1991).

Konttinen, Riitta & Savojärvi, Ulla, *Elin Danielson-Gambogi* (Tavastehus 1995).

Stenius, Lisbeth, *Oss människor emellan* (Jyväskylä 1994).

Zilliacus, Emil, *Italianare* (Helsingfors 1930); *Romerska vandringar : och raster vid vinbrunnar och vattenfontäner* (Helsingfors 1924).

Dagstidningar

Jordbävningen i Florens, Aftonposten 21.5.1895.

Jordbävningen i Florens, Stockholmstidningen 25.5.1895.

Jordbävningen i Italien, Hufvudstadsbladet 22.5.1895.

Dopo il terremoto di Toscana, La Stampa 22.5.1895

Jordbävningarna i Italien, Nya Pressen 31.7.1895.

Elektroniskt material

Baedeker's Universe <<https://www.ctrarebooks.com/media/baedeker.pdf>> 27.11.2019.

Biografiakeskus, <<https://kansallisbiografia.fi/kansallisbiografia/henkilo/2833>>, 11.12.2019.

Biografiskt lexikon för Finland <<http://www.blf.fi/artikel.php?id=626>>, 4.5.2020.

Gallery 'Charles Eyck' <https://gallerease.com/en/artists/charles-eyck_b16b17757b22> 11.3.2020.

Svenskt biografiskt lexikon <<https://sok.riksarkivet.se/sbl/artikel/6275>>, 28.11.2019.

Svenskt kvinnobiografiskt lexikon <www.skbl.se/sv/artikel/ellenrydelius>, 28.11.2019.

Forskningslitteratur

- Ahlund, Mikael, 'Reseskildringarna, gravyrverken och bilden av Italien', *Drömmen om Italien. Nordiska resenärer i Södern 1750–1870* (Stockholm 2004).
- Andolf, Göran, 'Turismen i Historien', *Längtan till landet Annorlunda. Om turism i historia och nutid* (Stockholm 1990), s. 50–85.
- Andrenius, Isa, 'En Finländsk romantiker i Rom', *Historiska och litteraturhistoriska studier 37* (Helsingfors 1962), s. 171–272.
- Annola, Johanna & Kivimäki, Ville & Malinen, Antti (toim.), *Eletty historia. Kokemus näkökulmana menneisyyteen* (Tammerfors 2019).
- Arfwidsson, Nils, *Nord och Söder. Strödda anteckningar under resor emellan Avasaxa och Vesuven åren 1835–1839. Sednare delen* (Stockholm 1843).
- Born, Elsa von, *Italienska intryck* (Helsingfors 1936).
- Bremer, Fredrika, *Lifvet i gamla världen. Dagboks-anteckningar under resor i söder- och österland. Förra bandet, Andra delen; Italien* (Stockholm 1860).
- Brown, Richard D., 'Microhistory and the Post-modern Challenge', *Theoretical Discussions of Biography : Approaches from History, Microhistory, and Life Writing*, eds. Hans Renders & Binne de Haan (Leiden 2014), s. 119–128.
- Burkart, A. J. & Medlik, S., *Tourism. Past, Present and Future* (London 1974).
- Cygnæus, Fredrik, *Samlade arbeten. Literaturhistoriska och blandade arbeten IV* (Helsingfors 1889).
- Frenckell-Thesleff, Greta von, *Gyllene år i det svunna Italien* (Helsingfors 1963).
- Frevert, Ute, *Emotions in History – Lost and Found* (Budapest 2011).
- Ginzburg, Carlo, 'Microhistory : Two or Three Things I Know about It' *Theoretical Discussions of Biography : Approaches from History, Microhistory, and Life Writing*, eds. Hans Renders & Binne de Haan (Leiden 2014), s. 139–168.
- Granbacka, Camilla, *Sigrid Schauman. Med palett och penna* (Vasa 2018).
- Gunnarson, Torsten & Ahlund, Mikael, 'Drömmen om Italien' *Drömmen om Italien. Nordiska resenärer i Södern 1750–1870*, red. Sabrina Norlander (Stockholm 2004), s. 10–13.
- Hapuli, Ritva, *Matkalla kotona : Kyllikki Villan matkapäiväkirjoista* (Åbo 2008).
- Heininen, Virve, 'Elin Danielson-Gambogin maalaukset matkakertomuksina' *Italiassa ja Saksanmaalla : Taiteilijoiden ja taiteentuntijoiden matkassa 1840-1930*, toim. Teppo Jokinen & Hanne Selkokari (Helsingfors 2011), s. 183–212.
- Hirvonen, Maija 'Ramsay, Anders' *Biografiskt lexikon för Finland 2, Ryska tiden* (Helsingfors 2009), s. 696–698.
- Holmqvist, Ingrid (red.), *Könsöverskridande vänskap. Om vänskapsrelationer mellan intellektuella kvinnor och män* (Göteborg / Stockholm 2011).
- Hommerberg, Sigge, *Om ni reser till Italien* (Malmö 1957).
- Hulme, Peter & Youngs, Tim (red.), *The Cambridge Companion To Travel Writing* (Cambridge 2002).

- Hällström, Ester, *Italienska dagar* (Helsingfors 1912).
- Jokinen, Teppo & Selkokari, Hanne, *Italiassa ja Saksanmaalla : Taiteilijoiden ja taiteentuntijoiden matkassa 1840–1930* (Helsingfors 2011).
- Johannisson, Karin, *Melankoliska rum* (Stockholm 2009); *Nostalgia* (Stockholm 2001).
- Kernell, Per Ulrik & Stenhammar, Christian, *Per Ulrik Kernells Anteckningar under en Resa i Det Sydliga Europa. Utur hans Bref och efterlemnade Dagbok utgifne af C. Stenhammar* (Linköping 1825).
- Klinge, Matti, 'Cygnaeus, Fredrik', *Biografiskt lexikon för Finland 2, Ryska tiden* (Helsingfors 2009), 168–172.
- Konttinen, Riitta, 'Eero Järnefelt', *Biografiskt lexikon för Finland 2, Ryska tiden* (Helsingfors 2009), s. 422–424.
- Koselleck, Reinhart, *Erfarenhet, tid och historia : Om historiska tiders semantik* (Göteborg 2004).
- Levi, Giovanni, 'The Uses of Biography' *Theoretical Discussions of Biography : Approaches from History, Microhistory, and Life Writing*, eds. Hans Renders & Binne de Haan (Leiden 2014), s. 61–72.
- Lewan, Bengt, *Drömmen om Italien. Italien i svenska resenäers skildringar från Atterbom till Snoilsky* (Lund 1966).
- Liljas, Juvas Marianne, 'Från pappas lydige Henric : Pedagogiska perspektiv på det tidiga 1800-talets bildningsresande' *Nordic Journal of Educational History* 6 : 2 2019, s. 73–99.
- Lindgren, Liisa, 'Runeberg, Walter' *Biografiskt lexikon för Finland 2, Ryska tiden* (Helsingfors 2009), s. 744–747.
- Lokrantz, Giordano, Margherita, *Italien och Norden. Kulturförbindelser under ett sekel* (Stockholm 2001).
- Loriga, Sabina, 'The Role of the Individual in History : Biographical and Historical Writing in the Nineteenth and Twentieth Century' *Theoretical Discussions of Biography : Approaches from History, Microhistory, and Life Writing*, eds. Hans Renders & Binne de Haan (Leiden 2014), s.75–93.
- Lundström, Marie-Sofie, *Travelling in a Palimpsest. Finnish Nineteenth-Century Painters' encounters with Spanish Art and Culture* (Åbo 2007).
- Löfgren, Orvar, 'Längtan till landet Annorlunda', *Längtan till landet Annorlunda. Om turism i historia och nutid* (Stockholm 1989), s. 9-49.
- Marander-Eklund, Lena & Östman, Ann-Catrin (red.), *Biografiska betydelser : Norm och erfarenhet i levnadsberättelser* (Hedemora 2011).
- Meinander, Henrik, *Finland 1944. Krig samhälle, känslolandskap* (Helsingfors 2009).
- Norlander, Sabrina (red.), Nationalmuseum Stockholm, *Drömmen om Italien. Nordiska resenärer i Södern 1750–1870* (Stockholm 2004).
- Paperno, Irina 'What Can Be Done With Diaries' *The Russian Review* 63 : 4 (Oct. 2004), 561–673.
- Painter Jr., Borden W., *Mussolini's Rome : Rebuilding the Eternal City* (New York 2005).
- Pedersen, Toftegaard, Arne, *Helena Westermarck – Intellektets idoga arbetare* (Vasa 2016)

Peltonen, Matti, 'What is Micro in Microhistory?' *Theoretical Discussions of Biography. Approaches from History, Microhistory, and Life Writing*, eds. Hans Renders & Binne de Haan (Leiden 2014), s. 105–118.

Planck, Brita, *Kärlekens språk. Adel, kärlek och äktenskap 1750-1900* (Göteborg 2014).

Planck, Brita & Steinrud, Marie, 'Eliters privata brev som mikrohistorisk källa' *Historisk Tidskrift* 137:3 (Stockholm 2017), s. 463–474.

Renders, Hans, 'The Limits of Representativeness : Biography, Life Writing, and Microhistory' *Theoretical Discussions of Biography. Approaches from History, Microhistory, and Life Writing*, eds. Hans Renders & Binne de Haan (Leiden 2014), s. 129–138.

Renders, Hans & de Haan, Binne, 'Introduction. The Challenges of Biography Studies' *Theoretical Discussions of Biography : Approaches from History, Microhistory, and Life Writing*, eds. Hans Renders & Binne de Haan (Leiden 2014), s. 1–10.

Rydellius, Ellen, *Rom på 8 dagar* (Stockholm 1927).

Schreck, Hanna-Reetta, *Jag målar som en gud. Ellen Thesleffs liv och konst* (Stockholm & Helsingfors 2019).

Stewart, George R., *Pickett's Charge: A Microhistory of the Final Attack at Gettysburg, July 3, 1863* (Boston 1959).

Stjernschantz, Torsten, *Alexander Laureus* (Helsingfors 1914).

Suvikumpu, Liisa, *Kulttuurisia Kohtaamisia. Suomalaiset kuvataiteilijat ja Rooma 1800-luvulla* (Helsingfors 2009); *Rooma, Kirjailian kaupunki* (Helsingfors 2004).

Westermarck, Helena, *Tre konstnärinnor –Fanny Churberg, Maria Wiik, Sigrid af Forselles* (Helsingfors 1937).

Österberg, Eva, *Vänskap – en lång historia* (Stockholm 2007).